Уляна Кравченко.

Оливний гай.

Оливний гай у безгомінні...
Стрівожений вітрець віт юних не колише,
не торкає корон...
Сумує світ ростин
і не журчить Кедрон,
лиш тихо кануть з неба рос перлини-сльози...
— — — — — — — — — — —
В годині грози
у самоті страждає Божий Син.
— — — — — — — — — — —
Спите? Не спіть!
Чувайте та моліться враз зі мною,
душа моя сумна до смерти,
а ви спите! Не можете чувати?!
Який ваш сон глибокий...
Зближається цей час
і сповниться — що віщували вам пророки...
Я передав вам правди слово —
даю останнє... сам себе у жертву —
за всіх — щоб всі були одно,
як я — і мій Отець — як світла джерело
одно!
— — — — — — — — — — —
В годині боротьби тяжкої
який — між спячими — я одинокий...
У самоті довершую діло!
Спите? Не спіть! Чувайте враз!
Душею я обняв вас міліони,
обняв вас всіх...
Ви всі — в душі моїй —
В моїй душі усі — а я в чиїй?
Що знаєте ви про мою любов,
що знаєте про біль душі моєї?
У боротьбі тяжкій — який я одинокий...
— — — — — — — — — — —

Нехай минеться чаша... Отче!

— — — — — — — — — — —

У сутінках дерев оливних
приповзує кривавий смолоскипів блиск,
росте заграва — зближається юрба...

— — — — — — — — — —

Хай буде так — як Ти — бажаєш, Отче!

— — — — — — — — — — —

Отсе година їх...
Власть темноти, і зради, і облуди...

— — — — — — — — — —

Важка душі кінчиться боротьба
і віра леготом холодить біль тривоги...

— — — — — — — — — —

Хай буде так...
По пеклі мук... зневазі хресної дороги
прийде день Воскресіння
і тихий рай для всіх...

— — — — — — — — — —

І вийшов Божий син
із осміхом побідника напроти Юди...

— — — — — — — — — —

Оливний гай від лопоту дрижить...
Гущавину квіток потоптала юрба...
Квітки у болю заумерли
і з неба кануть тихо роси — перли...

Б. І. Антонич.

Resurectio. [1])

Дзвони грають зарання, бо зоря сходить рання,
дзвони грають, вітають, бо зоря є ясна,
дзвони грають зарання, від самого світання,
дзвони грають, вітають, воскресає весна.

Дзвони бють без угаву, бють на радість, на славу,
дзвони бють в пянім герці, хоч замовкли, бють знов,

---

[1]) У вірші цього автора в попереднім числі (ст. 169, остання строфа) просимо справити друкарську помилку: мусну, має бути: шуму.

дзвони бють без угаву, будять тишу імлаву,
дзвони бють, бо у серці воскресає любов.

Дзвони бють невгомонно, кличуть чудо містерії,
дзвони бють срібнотонно, струмінь радісних слів,
дзвони бють самодзвонно, бо це духа й матерії,
дзвони бють, гармонійний воскресає двоспів.

Дзвони грають шовково, осяйно, бароково,
дзвони грають, вся земля на привіт поспіша,
дзвони грають шовково, будять Сонячне Слово,
дзвони грають, бо моя воскресає душа.

Б. І. Антонич.

Ave Maria.

Зарання сонячного дня — я шепочу Твоє дзвінке імня:
прилинь, мов спів, мов ранний легіт, мов жемчужна мрія,
прилинь із першим розцвітом дрібних пелюсток рож,
вгамуй енгармонійних струн на арфі серця дрож.
Ave Maria.

Моя душа це битий шлях на невідомих дійсности полях,
життєвий вітер пороху на нього вже навіяв.
Прилинь Пречиста, понад бідним серцем тихо стань,
долонею вгамуй енгармонійність цих дрижань.
Ave Maria.

Твоя поява — райський сон, коли ідеш крізь гай шумких сосон,
ясна, майлива, ніжна, мерехтлива, мов лелія.
Прилинь і принеси цілющий лік в борні важкій,
енгармонійний скрегіт арфи серця заспокій.
Ave Maria.

Зарання й ввечорі щодня в задумі шепочу Твоє імня
Імення — пісня сонячна, гармонія, надія
Прилинь Всенепорочна й віджени від мене зло,
ясну долоню поклади на молоде чоло.
Ave Maria.

Генрієта Брей.

Коли далії цвітуть... [1])

І знову на мойому столі палає китиця далій. Тільки тим разом червоні, червоні як грань! Блискуче багряні володіють цілою кімнатою й затирають усі краски. Образи на стіні, блиск золота Мадонни, все видається блідим; навіть мій свіжо-зелений папірусовий корч стає несміливим. Аж до найдальших закутин простору сіяє глибока, повна, жагуча червень.

Кожня з блискучих цвіток неначе звіщає побідно: „Я краса — витязь! Я життя, життя, що бється гаряче. Чи рожа цвіла коли, як я? Я згортаю усе тепло літа, усю творчу силу, усе полумя сонця, всю волю життя, все багацтво красок в одне повне жару й крови бажання...

Знову зачиняю очі й добуваю звуки й враження минулого. Бачу себе знову однієї соняшної, пізної осінної днини перед буйно розцвілими корчами далій, що яснікоть могутньою змістовістю, що неначе співають гімн хвали незбагнутому життю, щастю, красі й вдоволенню. Змінчива симфонія красок радісними звуками овіяла город, що вже відцвітає...

Так гарно, гарно над усе! А все ж — а все ж: одна одинока холодна ніч... а раннє бліде сонце на другий день оглянуло мертвеччину. Буйна, мягка краса ваготіла безсиллям. Чорні, зломані квіти далій звисали на кістяках корчів, огидно й миршаво як ніодна ростина в городі. Сіяючі краски погасли, повня життя зівяла... Пристрасть перегоріла...

Серце, моє серце, чому ти окуталось болючим подихом?.. Невже ж я торкнувся рани — рани розчарування? Може якась людина була для тебе прегарною далією, багряним цвітом краси і гарячого почування — одна, що заволоділа тобою подихом, повним блиску, щастя й цінних життєвих вартостей, полумям чудових, блискучих, палких мов; звязала тебе світлими прикметами? А ти відчинив їй своє серце й тривав в її любови й дружності, які вважала непохитними на все життя!

І тоді прийшла година проби: налягла на тебе недоля, недуга, упадок, страждання, що домагались від неї помочи. І ти мусів вперше з невловимим здивуванням, потім з пекучим

---

[1]) Цей нарис являється уривком з книжки: „Синя година“ (Die blaue Stunde), Franz Borgmeyr — Verlag, Hildesheim 1931, (прим. перекл.).

болем, врешті з гірким усміхом довідатись, що сіяюча квітка твойого щастя, як багряна далія морозові піддалась і безсильно заломилась.

Бо це не була ніяка глибока, могутня, свята любов, що перетривае недолю й смерть і додержує вірности — це було тільки опяніння краси й пристрасти!...

І сьогодні, коли твої очі й твоя думка падає на ті, блискучогарні облудні квіти, знову будиться в тобі легке дріжання. Струни, що колись так болюче дрижали, знову порушились і з них звенить після скарги й зла, що ворушить усе твоє нутро.

А все ж таки — питаю тебе, чи в своїй пісні-скарзі тільки в глухі акорди вдаряти маєш? Чи ти в праві прагнути так високо благородного, ясного щастя сонця? Чи ти є відповідною посудиною, щоб надмір цвітів щастя приняти в собі защепити? Чи ти в спроможності другій людині стати опорою, на якій могли б її прикмети принятись, розвинутись і стати досконалими? Чи ти певний, що вдоволиш другого?...

Ми звичайно перецінюємо себе. Ми думаємо більше про те, щоб щастя мати, ніж, щоб щастя дати. Як тихими, скромними й покірними ми були б, коли хотіли б зрозуміти, як мало маємо права до голоду бажання щастя — як часто стали ми може вже в життю розчаруванням для другого...! І коли для ніякої людини, то цілком певно для Бога.

Так, для Бога! — Душе, ти також?

Багряні далії... Вони яснівоть чудово, як передше. Але їхній блиск не гомонить вже більше так жагуче силою життя й пристрасти.

І у твоїм нутрі чути голоси, що тихо шепочуть, питають зі свідомістю вини шукають тужно, — цвітів душі, що так скоро гинуть, немов червоні жемчуги далій.

З німецького переклав
І. Черкавський.

Веѕа.

Бездомні діти.

Під шум крилатих фраз — огненних ямбів,
Під музику машин — дзвінких фанфар,
Ув опію отруйних дитирамбів
Блука юрба бездомних яничар.

На світ привели їх одчай і горе —
Незнана їм свята матусі яр;
Ні блиск очей таємних наче море,
Що душу огрівають — сіють чар.

В душі погасло вже святе проміння —
На згарищах отруйний виріс цвіт —
У темну ніч — в часі душі затьміння
До сну голубив їх підземний світ.

Бо їх несе у світ одчай — недоля
Крізь нетри — болота — крізь темний гай —
Несе на Мертве море баркароля
До пристани гріха — в Содомський край.

20. III. 1932 г.

Джон Бравн.

Останній гріш.

Під глуху, зимову ніч сидів в редакційній кімнаті Гю Міллєр, ґеольоґ, журналіст і людина інтелєкту. Усі секретарі вийшли й він готовився до відходу, коли хтось скоро застукав до дверей.

— Прошу — сказав і, дивлячись в бік входу, побачив малу, обдерту дитину, що була мокра від дощу.

— Ви є Гю Міллєр?

— Так!

— Мері Дафф просить Вас.

— Чому саме?

— Вона догоряє.

Декілька споминів, звязаних з її іменням, зразу склонило його піти, і він в загально знанім шалику і з палицею незабаром подався за дитиною, що йшла пустою вже Гай-Стріт. В міжчасі Гю сягнув до своєї памяти про Мері Дафф, живе дівчатко, що зросло побіч нього в Кромерті.

В останнє стрінув її на весіллі, де Мері була дружкою. Він неначе й бачив ще її ясне, молоде, бадьоре личко, її гарну, коротку суконку, її темні очі, немов чув її приманчивий, дзвінкий голос.

Мале дівча увійшло в браму й бічними сходами звернуло в гору. Гю з трудом держався її; в ході вона діткнула його й про-

стягнула руку, яку він обняв своєю великою долонею й чув, що їй бракувало великого пальця. Як кіт находила дорогу в сумерку, відчинила двері і, сказавши „ось тут“, щезла.

При світлі погасаючої ватри побачив в куті просторої порожньої кімнати щось схоже на жіночий одяг; приступивши блище, стрінувся з худощавим блідим обличчям і парою темних очей, що дивились сміло, але безпомічно на нього.

Це були справді очі Мері Дафф, хоч ніякої іншої черти її лиця не міг пізнати. Тихо плакала й постійно дивилась на нього.

— Мері Дафф?

— Це все, що з мене лишилось, Гю!

Старалась, щось говорити до нього, щось незвичайно пильного, та не могла. Він, бачучи, як дуже вона хора, як їй гіршає, положив пів корони в її дрижучу руку й сказав, що балакатиме з нею завтра. Ніякої відомости про неї не міг одержати від сусідів: вони були непривітні, або спали.

Коли слідуючого ранку вернувся, мала дівчинка стрінула його на горі сходів і сказала:

— Вона померла!

Увійшов і побачив, що це правда; лежала холодна, лице спокійне і схожість до її молодечого вигляду повернулась. Гю думав, що пізнав би її навіть тепер, коли чорні, блискучі очі замкнулись.

Підшукавши сусідів, заявив, що займеться похороном Мері Дафф і в цему ж таки домі видав погребникові відносні припоручення. Небагато, здається, знали про нещасну, звихнену людину, хіба лише, що була „дивною жінкою“.

— Чи пила?

— Часом!

В день похорону один або двоє мешканців дому йшло з ним на кладовище. Завважив невеличку старшу жінку, що приглядалась їм і у віддалі слідкувала за ними, хоч день був мокрий і непривітний.

Коли закрито могилу і він зняв капелюх, коли люди кінчили свою повинність, накладали й укріпляли гріб, побачив цю ж стару жінку, як молилась; підійшла, склонилась і сказала:

— Ви знали цю дівчину, сер?

— Так! Я знав її ще в заранню молодости.

Жінка тоді залилась сльозами й оповіла Гю, що вона при вході веде невелику крамничку:

— Мері торгувала в мене і все платила точно. Я боялась, щоби вона не вмерла, бо в останнім місяці завинила мені пів корони. — І тоді прямо очима і голосом, що віяв жахом, оповіла, як в ніч, коли його покликано до Мері, безпосередно, коли відійшов, хтось збудив її в кімнаті; і при яснім полумю — була заможною — побачила догоряючу, виснажену людину, що наблизилась і сказала:

— Чи не винна я пів корони?

— Так!

— Ось і є — і, положивши її під подушку, зникла!

Бідна Мері Дафф! Її життя овіяв сум від часу, коли рамя об рамя була з Гю на весіллі їхніх друзів. Невдовзі помер батько, а мати стала суперницею в почуваннях людини, якій віддала своє серце.

З цим ударом дім став невидержимим. Втікла з нього знищена й огірчена, і по житті нужди, доволіклась до кута своєї кімнати щоб самітно померти.

З англійської мови переклав
І. Черкавський.

Улас Самчук.

Волинь *)

(Продовження)

З неділі першого дня вдався Матвій до Лебедів, щоб остаточно перебалакати з Григорчуком. Було це самозрозумілим, бо купівлю тієї десятини він вже виносив у свому серці від років і нічого довго над цим зупинятися. Він вже давно і рішуче зрісся з думкою, що Григорчукова десятина — це його Матвієва власність, лиш треба було перевести деякі формальності та вигавити отих кривавих пів тисячу карбованців. Але якось воно та буде. Якось вони та перегорюють той час. Дуже воно сотужно оті пятьсотень видушити з господарства, яке само мало що більш коштує. Пять сотень рубликів. Легко сказати. Але попробуй, переведи це на ділі. Добро, що принаймні бічні витрати бере на себе Григорчук, та все таки чимало коштуватимуть оті ріжні розізди та могоричі. До того, як на лихо, осінь. А в осені звісно. Ціна на худобу тільки — тьху!.. Допустім, хто тепер на зиму захоче ялівку купити? Більш ніж певне, що на худобі прийдеться стратити і то поважно...

*) Гл. „Дзвони", ч. 1, 2, 3 1932.

Так міркував Матвій, йдучи до Лебедів. Ніс він за пазухою шість золотих пятирублівок, як завдаток. Це все гроші зложені копійка — до копійки ним самим та старою. Від дитячих уст відривалося. Босі та голі бігали лобурі, та грішним тілом у людських очах світили, але, зложивши деяку мізерію, тепер як свячена вода пригодилось. Взяв готовеньке, завязав у вузлик і відніс. І завдаток є. А от попробував би віднести коли б їх не було...

Решту грошей уже по Різдві віддасть. Матвій не терпить довгого одволікання з боргами. Він би то намагався зараз все зігнати — відбув і все, але чоловік так міркує: зараз осінь. Пашня ніпочому. Худоба таня. А по Різдві ціни на пшеницю напевно підскочать. Тепер, скажемо, пуд пшениці девятдесят копійок, а по Різдві — рубель, а то і руб-пять. Жито дешевше перцю. — Вісімдесят копійок. Як Бог дасть, може дещо конюшини продати вдасться, але через такі мокрі жнива, все то накисло, зерно руде і легке, як полова.

З хлібом також мусітиме чоловік обережніше. На Різдво прийдеться не колоти веприка, а обійтися з тим, що зі старого сала лишилось. Що поробиш? Не буде свіжої ковбаси, ну то не буде. За пшеничники прийдеться також потрохи забувати. Що спитлював ото, щось пудів пять і з тим треба якось цілу зиму обганятись, щоб і паску спекти, а там вже на зелену пашу. От ще чоботи... То то ще зле. Чоловік всього не передбачить. А воно тепер дуже пригодилося б, коли б був з весни ликами запасся. Тепер би навертів постоли і брикайте, хлопці... Прийдеться навіть таку нечесть, як дурне лико, купувати. Тьху, та й годі! Воно думалося, що цього року обійдеться вже без постолів, аж ось воно як. Видно вже доля така, що людині тільки працювати треба, а ніколи не спожити своєї праці. Навіть дурного чобота і того людина не зносить. А праці, а дертя!.. Ет... Дітиська саме головне. Сам ще сякі такі маю... Стара теж якісь там шкорбуни приховала. А от дітвора. Василь лазить до тієї школи, а це ж шмат дороги. Коли притисне мороз, або як розпустить та стане болото... Що тоді в личаках? А Володько? Цей хіба всидить тобі на печі? Хіба б його там ланцюгами прикував. Стара мусить на річку йти, щоб сорочку виполоснути. А здоровя її на псі. І так бухикає, мов кінь залозяний...

Так думав Матвій, йдучи до Лебедів, так думав і вертаючись. Але в головному, що придбає ще одну десятинку, радів і то радів особливо, по свойому, по мужицькому. Він ріс. Він ширився... Він чув, що він з нічого, як хробак, що снує нитки гидвабу, висновує навколо себе кокона, з котрого колись хтось скористає.

Тим часом Володько що Божий день мусів гнати пасти з Василем худобу. Хай привчається. Василь охот до школи відійде, тоді хто наглядатиме над коровами? Хвидот сумує дома сам. А Володькові нова роля підпасача навіть подобалась. Бути корисним, не дармоїдом. Бути шанованим старшими. Розуміється, що це не те саме, що гасати кожного дня по лісі, лугу, дріпа-

тись у багні, мучитись з тим дурним Хвидотищем, який тебе ані розуміє, ані... Ну!.. А з пастухами що іншого. З села надженуть хлопці скотини. Пасуть по сіножатях, плетуть з лозини кошики, співають, бавляться. Сміху нераз бува, мало не тріснеш. Вчора Семенові нового кашкета на шкандибанчю палюгами на шмаття побили. Гордій пішов раки ловити, поховзнувсь і шубовсьнув по шию у воду геть з лахами. Гух, гух, гух!.. Гвалт, рятуйте! — Кричить. А хлопці аж качаються, реготять над річкою.

Терешнівський Прокіп, що має вже сорок років і не має ні вусів, ні бороди, (його прозвали Скопом) завше пасучи худобу, колоски по полі збірає. Цілий день від раня до вечора збірає. Назбірає кілька торбин, а не хватить куди більше збірати, так він спідні штани скидає, завязує знизу колосинням і напхає їх колоссям.Кажуть,вже кілька пудів пшениці отак назбірав.Він хоче на Різдво собі нового курташка купити і в мясниці женитися.

Ну й реготу буває з того Прокопа. — Чому ти не женишся Прокіп? — питає його котрийсь з пацанів.

— А ти спрос?.. — відповідає Прокіп. — Спрос. — Ну то всади мені в... нос.

— Прокіп!

— Чого?

— Дай но штани, ми назбіраємо тобі колосків.

— Поцілуй мене в перетичку. Розумний який.

Хлопці одного разу штуку з ним втяли. Взяли його штани та обіцяли назбірати колосся.

Коли Прокіп не бачив, насипали туди кінського сухого гною і зверху притрусили колоссям. Прокіп жене до дому свою череду обвішений торбами з колоссям і гордо несе з-переду штани з гноєм... Хлопці цілу дорогу присідали з реготу, але Прокіп не догадується. Так і поніс до дому гній. Ну й кляв же він після. Але більше його не одурять.

Дійсно Володькові таке товариство подобалось. А скільки оповідали казок, страхів, небелиць. Одного разу лопнула на лузі корова Лебедця. Обжерлась конюшини, здуло її й лопнула. Навіть коновал не встиг прибігти.

А коли прибігла господиня корови та зобачила, що корова лежить надута і неворушиться, впала на неї і залилась гіркими сльозами, як над покійником. І чого та жінка не повиспівувала: — „Ти наша корівонько! Зозуленько ти наша! Ти наша, сива голубонько! І що ми тепер без тебе робитимем і що їстимуть наші дітоньки? Та я ж тебе доглядала! Я ж тебе годувала! Я ж до тебе рано вставала, пізно вечором дожидала і в день, і в ночі про тебе горювала“!

І чого тільки не виспівала стара господиня.

Володькові і жалко було, і разом аж смішно.

Здуріла стара, — думав він. І чого б його отак за худобиною упадати? На цю тему він знову розговорився з батьком, а той йому сказав:

— „Памятай, що корова для родини все одно, що й матір. Без корови ні молока на стіл, ні гною на поле. А не даси гною, не будеш мати й врожаю".

— Може воно й правда — думав малий. Але його це глибоко не проймало.

По двох днях не стало корови. Собаки подбали про те, щоб вона не занечищувала собою цього світу. І лише кілька кісток та череп з рогами свідчили, що тут відогралась недавно одна сцена з великої трагедії селянського життя.

Одного дня Василь одягнув семражинку, перевісив через плече біленьку, щойно пошиту на книжки торбину, вложив у неї грифльову табличку та шмат гарячого нацибуленого і насоленого підпалка та почемчикував до школи. Володько сам погнав корови.

І від тепер почалось його невідрадне життя. Сумно йому стало. Пасти прийшось одиноко. Майже всі пастухи, що раніш тут випасали свої корівки та плели кошики, пішли тепер збогачувати себе знанням. Залишивсь Прокіп, але цей ігнорував малого Володька. Та й Володькові неабияка з нього втіха. Краще вже бути самому.

Луг широкий. Очерети, лози, розлоги. Розходу для корів досить, але прикро, що робити нічого.

А до того ще й погода скажіла. Почалась осіння сльота, холоднеча. Володько клав багаття, пік картоплю, робив дим... Величезним тяжким валуном котився він понад сіножатями. Після співав пісні, які знав. Коли бракувало пісень, сам складав їх собі, оповідав сам собі казки. Але найбільше то просиджував над річкою, думав про риби, ужі, раки. Про ті теплі країни, про котрі то оповідав колись батько Думав, як би він туди поїхав і щоб там робив; пробував нарешті плести кошички, але з його підприємства нічого путнього не виходило.

Одного разу віднайшли Володькові корови кості здохлої корови і почали усі троє дуже щиро оплакувати свою трагічно згинувшу товаришку.

Куцохвоста Манька та Рабая тягнули якогось ніто баса, ніто альта, а молода ялівочка красулька сумлінно підтягала їм довгим і надривним тенорком. Вийшов страшний, душу — роздираючий концерт. Володько просто перелякався і не знав, що робити. Чи бігти розганяти, чи перечекати, аж наревуться до обриди і перестануть. Вирішив, що краще зупинитись на останньому. Так і зробив.

А вечором питав батька: — Чого ті, тату, ревуть корови над костями?..

Батько пояснив, що худобина як і людина оплакує смерть, бо смерть це кінець всього на цьому світі. Смерти боїться все живе, бо лише вона одна є найбільше і найболючіше горе, яке тільки послав Бог усьому, що живе.

Володькові таке ще не приходило на думку. Він ще не думав про смерть, навіть і худобячу. Тепер він подумував, чи

і худоба може думати, чи може розмовляти. Він бачив нераз, що коли корови наїдяться, то сходяться разом, починають обнюхувати одна другу і лизати. Видається, ніби вони розмовляють про щось. Коли би Володько був трохи більшим, він би і собі підійшов до них, але він малий, а Рабая має порядні роги і зовсім не ввічливо поводилась зі своїм пастухом. Раз навіть робила спробу поносити його на рогах, за що дістала від Василя таку парню, що порішилась поки що стримуватись від подібних підприємств. Одначе радо не підпускала вона до себе Володька. Краще вже і не дуже бути у неї на очах. Ще коли Василь приходив раніше зі школи, то пообідавши виходив до Володька, щоб його змінити. Тоді Володько не йшов до дому, а йшов до млина і там ніколи скучно не було. Там було досить займаючого. Але коли псувалась погода, падав дощ, шугав терпкий вітер і Василь залишався ночувати на селі у дядька, тоді Володько мусів цілий божий день чапіти та нудитись на лугу.

* * *

Володько сидів проти сонця над проваллям, на дні котрого йшла маленька у дві колії доріжка, обпер лікті на коліна, долонями обняв голову і думав. Якась дуже велика дума влізла в його невелику голову. Корови залізли в лози і звідти цілий день не вилазили. День видався погідний, сентиментальний. Гули осінні кусливі мухи і літало бабине літо.

По стежці, що біжить навпрошки через сіножаті від млина до Матвієвого хутора, йде зі школи Василь. Володько, хоча і помітив його, але на зустріч не біг. Хай собі йде. Ніколи.

Він занадто важко думає, а до того знав, що брат хоче їсти і квапиться швидше до дому. Але коли Василь зрівнявся з Володьком, то покликав його до себе.

— Що там таке? То ще тоже — подумав малий, ліньки підвівся і пошкандибав.

— Чого ти хочеш? — питав ще здалека Володько.

— Ходи но сюди. Я щось приніс...

— Що ти там приніс? Ану покажи но...

Василь зняв свою школярську торбинку і витрусив з неї малюсіньке рудовате щеня. Воно було ще занадто мале, безперерви тремтіло, нявчало, ледви спиналось на свої гнучкі роскаракуваті лапки і, здається, було ще навіть сліпе. Виглядало воно погано. Витрушене з торбини, воно лазило по землі і мордочкою ніби чогось шукало у траві.

Володька це не здивувало.

— Нащо ти його приніс? — зовсім байдуже, заложивши в кешені руки, питає він. — Знаєш ти, що мама не люблять собак. — і кивнув на щеня головою.

Василь помилився у Володькові. Він сподівався, що Володько виявить більше зацікавлення до такого милого сотворіння.

— О, дурний ти. Ти глянь йому в рот. Диви но... — і Василь схопив щеня, розтулив його маленький писочок. — Бачиш?

— А що там?

— Не бачиш? Дивися у пащеку. Вся чорна. Ціле піднебіння чорне. Це значить, буде лихе, а до того не сучечка, а собачок. Я назву його Пундиком. Зобачиш, який з нього псюра вийде.

— Дивись но, щоб мама його часом не викинули в річку. А де ти його вискіпав? — Володько помітно лагіднів і сходив зі своєї недосягаємости...

— Я знайшов його коло Чернечого млина. Якийсь дядько їхав з мішками на возі і викинув двоє таких на луг. Видно, потопити хотів. Одно було сучечка, я залишив її, а цього забрав. Хай хоч одно живе.

Володько пригадав батькові слова про смерть.

— Ну, так неси його до дому. Я хутко прийду...

— Ти вже маму вговориш, добре?...

— Як вдасться...

Володько таки не на жарт робив з себе поважного. Зрештою повага цього маленького чоловічка кидалась завжди не одному на увагу. „Маленький та важненький", говорив про нього дід Кошіль, ще позаторік, коли він був побережником Таксаревого лісу і заходив нераз до Матвія. Спочатку Кошіль кпив собі з Володька, але згодом переконався, що жарти з цим не вяжуться. „Вихаратання" він не лякається. Оддурити такого теж не так просто. Тоді Кошіль на казки та небелиці вдарив. О, цим, розуміється, можна купити цілого Володька. Але все таки Кошіля він недолюблював. Пустомел.

Любив Володько лише батька. Цей говорив мало, але те, що треба було. Гірко йому лишень було, що батько так рідко коли звертає свою на нього увагу. Але за те він один був для малого джерелом всієї мудрости та сили. Також бракувало йому порядних чобіт з холявами, таких, як це носять дорослі,

Але ще цього самого дня стався випадок, який жорстоко підорвав Володькову самоповагу.

Коли Василь зі щеням пішов до дому, Володькові стало самому скучно. Щось недобре себе почував. Якась лінь опанувала... Починав химерити. Корівки його понаїдалися позлазились до купи у лозині і лижуться. І думає він: що робити? Бігати? Співати? Лізти у лозину, дертися на верби і гукати звідти? Безглуздо, ніяково. Не личить...

Поблизу кляпотить млин. Довгий штучно викопаний став, який сполучується невеличкою річечкою з більшим природнім потічком з поганою греблею, яку вже сотні разів проривала повінь. У штучному ставу плекаються риби. У річечці, можна ловити мацюпеньких срібних піскариків, можна робити з камінців та піску греблю, можна будувати млина. Але і це все вже відоме, знане набриджене. Щоб його дійсно займало, це оповідання завізників. Їх у млині досить. Все це бородаті поважні дядьки з веселими поморщеними обличчями, згучним і вічним реготом та твердими мозолястими руками. Цілими добами просиджують вони у млині, очікуючи своєї черги, їдять сухий хліб з кавалком

сала, пють безліч джерельної холодної води і безперерви один другому оповідають. Оповідають захоплено, живо, пересипаючись, мов гарячим приском, направду безтурботним реготом.

Слухаючи таких оповідань, Володько зникав. Його не ставало. З нього лишалось тільки—очі, широкі, витріщені, круглі синьосірі, та овальний ротик зі свіжими, напухлими устами, що якось особливо, дико рожевіли, та ще його маленький гудзичок — носик. Він слухав ввесь. Навіть його босі порепані ноженята, а зимою величезні матірні чоборниська—на них, оберталися в суцільну увагу. Кожний згук, кожний новий тон, гримас, вираз жаху, приємности, радости болю—оповідача все це, мов тіні хмар по землі, просковзали на Володьковому обличчю і в памяті його лишали безперечно слід. Очинята його були тоді особливі. Вони перлись з очниць і міняли барву, ніби ласі очі кота. Після вони дуже розширювались, загорялись і горіли сильним небезпечним огнем...

Одного разу бородатий рижий дядько Павло задивився на Володька і невитримав:—схопив малого на руки, до болю здушив, підняв руками геть над свою голову, а пізніше вліпив малому твердого, колючого та згучного поцілунка. Володькові страх соромно стало. Ціла його пичка запаленіла. Дядько поліз до кошіля і видобув з його глибин два петльовані піріжки з яблуками. Піріжки білі, злегка припечені. Яблучний сік проникав на зовні. Дядько незграбно взяв їх у широку жменю:

— На, малий — каже...

Шлунок того малого від самого рання нічого в собі немав і просто таки заклинав його взяти... Одначе Володько сорому послухався. Ніяково. І так обличчя горить... Він, ніби не розуміє, знизує плечинятами і відступає назад. Він ще неоправився від тісних дядьківських обіймів...

— Не точись, впадеш — зауважує спокійно другий дядько...

— Бери, дурний, коли дають—каже третий...

Дядько Павло немило здивувався, коли прийшлось піріжки назад до кошіля ховати. І при цьому почав. — То, знаєте, мовляв покійний мій тесть, царство йому небесне, бувають такі діти...

...Але Володько вже втік. Коли вже тут про нього балачка, то нічого. Він може лиш слухати, коли на нього ніхто не звертає уваги...

Володько без вагань вдається до млина. Правда, цікаво було б довідатись, що Василь робитиме зі своїм щеням, але до дому ще рано.

У млині, як завжди досить гармідерно. На греблі зустрічає Володько опецькуватого мельниченка Тонду. Це є досить дурний крикливий хлопчище, але він взяв собі за маніру завжди при людях, де тільки можна, кпити з Володька, або робити йому прикрости. Володько болюче це переносив, але не спромігся на рішучу відсіч, що піддавало Тонді ще більшої заохоти. Але коли хлопці залишались самі, Тонда, здається, з приємністю

слухав серіозних Володькових розважань, при чому під носом у нього зявлялися завжди довгі і бридкі сompляки, які він підлизував язиком.

Зустрівшись, хлопці пішли на шлюз і влізли по небезпечній дошці, що дуже вгиналась, коли по ній йшли, над лотоки. Примостились на мокрій колоді, на якій спочивали кросна ринви, котрою біжить на колесо вода і почали свої рузумування. Тонда зухвало похвалявся, що він уже вміє важити мішки, красти борошно, яким кормить свого ослика, та діставати від дядьків хабара розміром трьох копійок, коли він змеле дядькові кілька пудів даром.

Ринвами з розгону люрить на колеса вода, спадає під лотоки і, розбиваючись на піняві клоки, з плюском летить у низ та повертає слизькі, чорні колеса. В глибині, під хлопцями у віддалі кількох метрів вирує зеленувата глибінь. Запінені греблі штучних хвиль роблять враження, ніби там купаються табуни розбещених чортів. Плюскіт і гомін від цього такий, що хлопці мусять розмовляючи кричати.

Тонда, розуміється, більше звиклий до цього і, мабуть, навмисне привів сюди Володька, щоб побачити, як той буде себе тут почувати. Одначе Володько досить пристойно витримував своє положення і нічим не зраджував, що знаходиться в небезпечному місці. Навпаки. Він навмисне сів на слизькій колоді, звісив над вируючою глибиною ножиська і бовтає собі ними, не турбуючись, що геть чисто обмастив свої штаненята.

При цьому він почав свої серіозні розмови, — куди, мовляв, біжить ця річка, які риби у ній, скільки раків, де живуть лебеді, що ми живемо в Росії і т. п. Все це Тонда переварував видно тяжко. Обличчя його при таких розмовах робилось довгим, ніби у лошати, при чому особливо смішно виглядали його віддуті, широкі уста.

І тут то сталося щось, чого Володько ніколи не міг сподіватися. Фільософуючи з Тондою, Володько звичайно й забув геть про все на світі, крім так цікавих для нього речей, якими заповнена його тямка. І зненацька зявляється, невідомо чого, Василь. Він першим зобачив Володька і мусів кілька разів що сили з греблі гукати, поки його той почув. А коли ж Володько помітив брата, то по одному вигляді останнього, зрозумів, що сталося щось надзвичайне...

— Володько! А ходи швидше! Мерщій!..

Володько аж здрігнувся і мало не стратив рівноваги, ледви втримавшись на свому небезпечному сідалі. Він миттю зривається і, забувши про обережність, швидко, по гнучкій дощці біжить на шлюз... Може Василь жартує? Ні. Вигляд серіозний, безпосередній...

— Ну, чекай, чекай! Дадуть тобі тато!.. А де твої корови?.. То ти так їх пасеш?.. Чекай!..

Ах, Боже, Боже!.. Про корови ж він дійсно чисто забув...

В лозині корови — викрикнув Володько, вдаряючи на слово „в лозині“, але голос зраджував непевність цього „в лозині“.

— Ага, в лозині... Піди—но поглянь...

В конюшині?..—мигнуло в голові малого...

І в ту ж мить стрільнула згадка про здохлу корову, вичитування баби, слова батька... Ах, Боже!..

Він захолов. Він не знав, чи бігти йому до корів, чи кидатись під лотоки. Кричати? Плакати?

— А де тато? — скрикнув малий...

— Біжи но, то зобачиш...

О, горе! Що ж він тепер подіє? Бігти! Швидше бігти! Щось робити.

— Чисто корови виїли капусту — гукає навздогін Василь.

Ну, принаймні капусту. Володькові трошки віддало... Стрімголов наспотикача біжить він до дому. Його куці ноженята лопотять по втоптаній стежечці перестрібують через маленьку річечку, в котрій ловляться піскарики, чаркотять по болоті, чвиркають брудною водою, дріпаються обстріпані штаненята. Нарешті його маленька постать викочується з-за лозинових кущів і раптом камяніє... Він бачить вже свої корови. Батько щойно вигнав їх з капусти і сам власною особою, неповорушно, мов камяний стовп вкопавсь в межі городу. Ціла грядка білих оглоданих капустяних головок нагадує зграю потурбованих гусей.

Батько стояв неповорушно. Володько всіма фібрами душі, кожним нервом чув і розумів, що значить така стоянка. Він чує як губиться, зникає його мужність, як під горло лізуть болючі сучки якогось жалю, як починає завмирати розбушоване серденько, як, нарешті, заливаються рідиною його очі і він чує, що по щічках побігли дві прудкі гарячі сльози. Він все таки не плакав. Сльози, що нагально потекли, ще не значили, що він плаче. Він тримав себе як справжній мужчина.

А батько, мов викут, мов залізний жах. Хоча б озвався. Хоча б рукою поворушив... Ні. На те він і батько. Лютий, могутній, без милосердя, як розгніваний бог. Ні, не втічеш від нього і не вблагаєш.

Тікати! — мигнула думка. Бігти! Але куди? В річку? — Хай і в річку, Тікати, бо буде зле.

Володько метнувся і зник у кущах лозини. Батько не промовив ні одного слова. В тому то й є батькова сила,—думав нераз малий. Він мовчить; скорше розгадаєш каміння, що він думає, ніж батька. Матвій, коли зник Володько, мовчки постояв на тому саме місці ще пару хвилин, повернувся і пішов на подвіря. Прийшов Василь і погнав скотину до хліва.

Володько опинився сам один у кущах. „Тепер довго, довго не могтиму я з татом розмовляти“—думав він. А сидів над річкою у гущавині. Росло тут, чи краще сторчало, якесь посохле гудиння від болотяної рослини. Сів, обома руками обняв голову. Ревіти, кричати, хотілося йому. Боже, Боже, повторював безко-

нечно. Хотів молитись, але хіба тут до моління? Коли Бог, коли батько, коли ніхто в світі, не може зрозуміти, помогти, розрадити його, то що поможе молитва? Мамо!.. Де є мама? Ні, він сам винен. Він розуміє це. Але... хіба ж? — Страшно подумати. Він вже бачив здоровенну батькову ручиську, яка затиснула його малюсіньке рученя, тверда, заялозена, ремінна батькова попруга вже танцює по його задку. Гостро, пекуче, дошкульно танцює... Йому соромно. Він знищений. Він забитий — той Володько, що є в його очах, його мові, той Володько зникне. Його вибє батькова ремінна попруга.

Починало сутоніти. Холодна хвиля осіннього вечора хлинула лугом. Ножинята, мокрі і порепані починають дошкульно мерзнути. Неймовірно велике і криваво-червоне сонце нехотя засувалось за чорну скибу ставища. Ціле небесне склепіння гнітило своєю мармурово-холодною величчю, наповняючи ввесь мир, близький і далекий суворою, недоторкальною мовчанкою. Все жорстоке: небо, люди і земля. Навіть струм холодної води бренить жорстоко. Кілька листочків на похиленій вербі відчаяно трепотіли, але холодне дихання вітру здмухнуло їх і вони вертко полетіли у ще холодні хвилі річки.

Минуло ще з пів години. Холод і голод, якому вже здавна не соромно заявити своє право, зачинають рухати прибитого раптовим лихом хлопчину. „Треба йти, може вже забули тато". Встає і йде. Але коли зрівнявся з городом і при згасаючому світлі дня помітив нагі огризки, ще недавно, пишних капустяних головок, йому знов зробилося нудно й жахливо. Дві сили боролись. Але все одно нічого не поможе. Треба йти.

Йому ж і самому шкода тієї капусти, та що подієш? Що? Ну, що тепер?!

Не живий і не мертвий переступив хатній поріг. Хай діється, що хоче.

Першою накинулась мати. Мати є завше мати. Вона знала, що чекає Володька, тому наробила тарараму. Працювали у неї лишень язик та уста. Яких тільки не дістав Володько прізвищ, але всетаки то не те саме, що батькова попруга. Цим мати намагалась зменшити батьків гнів та по можливості відтягнути та одвернути загрожуючу її дитині кару. Знала вона також, що при цьому наражає себе на небезпеку дістати кілька „черезплечників" та пострібати босою навколо хати, але хіба це може стримати матір перед собою самою?

Батько насуплений і грізний сидів коло столу, лупив „бараболі в мундірах", мачав їх у сіль і міцно розжовував з хлібом. На Володька він майже не звернув уваги. І лиш, коли малий роздягнувшись збірався шмигнути не до столу (не до їдла було), а мерщій на піч, у самий найзатишніший куток, встав раптом і батько, здіймаючи свою попругу...

— То ти, трясця твоїй матері, так пасеш худобу! — почав він, навмисне розтягаючи з притиском слова.

Володько не дослухав всього. Він, мов вюн, метнувся і миттю зник під піччю. Спочатку шмигнув під піл, а звідти потайки, попід тапчаном, на чорирох ногах, буцаючись у перестрасі об всяку всячину, перемандрував під піч. Підпіч мала два виходи. Один під тапчан і під піл, другий з противної сторони на хату. Тут сушились нарубані дрова, досить численно множилися торгани, стоноги, цвіркуни та часом, не без ризика звичайно, зявлялись такі грубі звірі, як мишва. Ворогом цих останніх гостей, була тонкої роботи мишоловка, на якій старий чех Хвенцал досяг верхів свого корисного мистецтва. Цей Хвенцалів винахід неодмінно сторчав тут, завше чимнебудь для мишей привабливим наповнений. І, розуміється, не одна мишка поплатила жорстоко за свою легковажність, попавши до середини, на показ, так невинного апарату.

Володькова зручність не дуже подобалася батькові. Він зробив два кроки в напрямку печі, розкарачив ножиська перед самим виходом з Володькової цитаделі і безцеремонно: — Вилазь, стерво! — гримнув...

В очах Володькових лише два здоровенні брудні, батькові чоботи та кінець згорненої у двоє попруги. Той кінець так страшно, так неймовірно страшно, погойдується перед очима хлопця. Залізна, висовгана, блискуча пряжка.

Ой, тату, тату! — вже репетував Володько.

— Вилазь, собачий сину! Шкури спущу! — Чоботиська батька перед підпіччю незграбно затупали. Голос батька із-за заціплених зубів виривається. Шипучий якийсь.

— Ви-лазь мені! Вилазь кажу, бо запору, засічу!... — при цьому вже не втримався батько. Нахилившись, шмагнув попругою під піч. Володько різко скрикнув і відскочив до другого виходу, у самий безпечний кут. Вже не видно йому батьківських чобіт. Але в ту ж мить попруга батька захльостала вже з другого кінця і Володько тремтючи, буцаючись головою о мур пересовався з одного місця на друге. Але це ще гірше дрочило батька. Бачучи що нічого з того путнього не вийде, батько покликав Василя.

— Висилю. А дістань но ти мені його. Ну ж! Раз-два!... Тягни його сюди!...

І попруга батька досить дошкульно торкнулась Василевих штанів, що збільшило його рухливість.

— Ой-йой-йой! Василю! Тату! Боже мій!... — лементував малий злочинець, але руку його, як він її не ховав, піймав уже Василь і тягнув на хату. Ось батько зігнувся. Ось простягнулась його палькат ручище. Ще хвилька, ще мент і безборонна Володькова ручка в тісному потиску батьківської долоні.

— Ой, ґвалт! Мамо!...

Але батько вже сягнув Володька. Мов легеньке пірячко, підхоплене буревійним поривом гурагану, так вилетів Володько з-під печі. І коли опинився в батькових руках, який перегнув малого через коліно, дошкульні удари попруги посипались на

задок хлопця. Останній нагадував маленького хробачка, наступленого великим чоботом. Він звивався, після кожного удару ним цукало, шарпало, а з уст його виривався різкий та болючий рев.

Малий Хвидот втік і сховався на піч у самий кут. Мати шпурнулась на батька, але її запобігання не значили більше ніж вдаряння розлючених хвиль моря о незрушну гранітову скелю.

До того батько штовхнув її рукою і в одну мить вона лежала коло дверей, кленучи та ридаючи.

Хвидот на печі почав і собі ревіти. Один Василь, залізши далеко в запічок затих і ні мур-мур...

— Оце тобі капуста! Оце тобі корови! — приговорював батько... — Я тобі, дубило твою ма, покажу млина!

— Здурів, здурів старий мурмило — янчала мати. — Забє дитину. Та хай тая капуста в землю ввійде, хай її черви зжеруть, коли за неї дітей катувати — лементувала Настя.

— Заціпни! Ні слова! — батько залишив захриплого хлопця і його попруга грізно знялася над матірною головою. Та пригнулась і вишмигнула з-під руки, а різкий удар свиснув даремно в повітрі.

Володько лежав і ойойкав на долівці. Засапаний, червоний, горючий з люто-блискучими очима, потрусуючи попругою, стояв серед хати батько. Страшна в цю мить була його величезна постать і нещасна, мізерна та дитина, що янчала від болю на долівці коло ніг грізного свого батька.

— Я тебе ще навчу, як заступатися — погрожував в н матері. Остання метнулась у сіни і вже звідти, коли їй незагрожувала особлива небезпека, дала волю свому рухливому язикові.

— Люди, людоньки! Здурів чоловічище! Ти медведю! Слоне ти! То ти хочеш нас позабивати! А руки б тобі відняло. Заціпнув-би ти! Янчав би ти, як та дитина. Дубище западенний, щоб тебе лихе повітря забрало!..

— Зволочі! Гидота! Дрянь! Я вас, чорти, навчу мені шануватись! Я з вас вперед бебехи випущу, а тоді вже будете мені натякати. Сто болів ув вашу!..

Крик, лемент счинився на хуторі. Тяжка була батькова рука. Знав її добре і Василь, і Володько, і мати, і навіть трохлітній Хвидот. Ціла родина знала дуже добре, чим пахло, коли збудити у батькові, їх могутньому, барчистому, великоголовому батькові його звірячий гнів.

Збитого Володька кинуто на піл, прикрито якоюсь рядниною і там він довго і глибоко стогнав, тяжко і уривно захлипував, здушуючи що сили напливаючі під горло ридання. Він знав, що плачу батько не переносить.

Другого і третього дня, не міг ще хлопчина сісти. Побита частина тіла дошкульно боліла. Цілий другий день, провалявся малий у постелі, нічого не брав крім води в уста й вперто мовчав. Мати пітніла над ним, ломала руки, але Володько непо-

рушно лежав ниць, вткнувши обличчя в подушку, не виявляючи ніякого бажання говорити.

Батька, як завжди, цілий день не було дома. Він бува або в каміноломні, або корчує пні за лісом, або робить, що інше. А коли вечором прийшов до дому, мовчав мов мур і навіть не глянув на Володька. Зїв, що було приготовлено, помолився, при чому твердо і широко охрещував свої широкі розхрістані, оброслі груди.

В родині стало тихо, напнуто, похмурно і навіть грізно. Ні доброго слова, ні усмішки.

Аж третього дня, коли Володько знову пігнав корови, він міг собі вволю виплакатись. Він вже ні на крок не лишав худоби самої. Він плакав, думав. Глибокий жаль до самого себе чавив, запирав його дух, видушував останні сльозини, яких за ці три дні безліч вилилось. Думав, мріяв, снував фантастичні пляни помсти. Ось, наприклад, до них вночі підкрадаються злодії. Після нього, злодії, це найстрашніше, що може в світі бути. Вони підкрадаються до стайні з великим ломом та французьким ключем у руках. Вони хочуть виважити двері і викрасти їх коні. Володько перший помітив злодіїв, забув на своє велике горе, на образу і гукає : — Тату, тату! Злодії!

Батько миттю кидається до дверей, які злодії вже встигли виколупати ломом, але в його руках нічого не має, чим міг би обігнати злодіїв. А ті мають сокиру. І коли батько кидається на них, і починає бурикатись з одним, другий хапає свою сокиру і замахнувся нею на батька. Тоді Володько забуває все, і те що його батько бив, і біль свій, мерщій кидається до злодія і підбиває йому руку так, що сокира не влучає в голову батька. Але падаючи вниз, вона попадає ув Володька і відрубує йому руку.

Батько убиває одного по другім злодіїв і тоді помічає залитого в крові Володька. Він розгублений. Він не знає, що робити...

— Сину, сину! Що з тобою? — дико викрикує батько.

— Нічого тату! — відповідає Володько. Слава Богу, що ми захоронили наші коні.

(Продовження буде).

Ярослав Курдидик.

Весна.

Знаю, що незабаром з-поза темного бору, який камяніє синявою, блисне весняне сонце.

Вискочить, як лицар на золотому коні, з вогняним мечем у руці, — а за ним тисячі у сталь закутих воїнів.

На прапорі, що краятиме сильний вітер, буде одно слово тільки: — „Непоборні“...

Буде весна.

До шеломів припадатиме сонце палким поцілунком.

— Золотою рукою покаже:

— „Тудою Ваш шлях!“

Цвіти хилитимуть перед вами голови.

Вслід за вами буде нестися безсмертна пісня зі сталі...

— Пісня про вічне життя.

У полі вкопають важкі гармати, що на привіт зелені, цвітам і весні гукнуть у просторі вогнем:

— Весна прийшла!..

На танки, шо ритимуть своїм вантажем землю, хтось цвіти кине.

І на сірій сталі, що очайдушно сміятиметься смерті в очі, будуть промеміти цвіти до сонця.

Весна прийде!..

Міліони сердець і душ зацвіте багряним цвітом.

З міліонів сердець вирветься пісня, що землю загне собою...

— пісня — що небо розколе на двоє...

— пісня тріюмфу, перед якою навіть жорстока смерть затисне щільно вуха...

— Липне на них люто з-під лоба і скаже:

— „Мені несила проти Вас!..“

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Понад полем гайвороння кружляє.

В повітрю пахне весною, — залізом...

Львів, у квітні 1932.

З творчости молодих.

Роман Дурбак.

З першим подувом весни.

Слабне, слабне зима, — в неї сил вже нема,
А ще хочеться їй панувати —
Й ще останками сил, як орел той без крил,
Хоче світ в своїй владі держати.

І вкриває снігом — все кругом, все кругом
І морозом стискає боляче; —
Та як ранок настав, мороз трупом упав,
Як поглянув на сонце сходяче...

Це лучі вогняні сонце слало весні,
Щоб її, як царівну вітати —
І топило сніги, щоб поля всі, луги
Вже могло пишним квіттям вкривати.

— — — — — — — — — —

Крізь останки снігів, крізь верхівя лісів
Усміхнулась весна до природи:
І зрадів увесь світ, — слав весні він привіт
І вітав чудо-співом — свободу...

Львів, 25. II. 1932.

о. Тадей Жевуський.

Начерк відродження католицької думки у світовій літературі*).

(Продовження).

Про Льва Блюа можна би — як хтось мене до того заохочував — написати багато статтей та окремих студій. Одначе ми не можемо тут забагато розтягати тієї теми, хоч би вона була не знати як цікава. (А цікавою справді вона є.) На закінчення слід дати два короткі оповідання, в яких індивідуальність Блюа є якраз дуже добре змальована.

Діється це під Парижем в малій місцевості Санпія (Saint-Piat), де в 1912 році Блюа мешкав якийсь час. Після свого звичаю пішов він представитися свому новому парохові, що був у себе в хаті, і то в хаті дуже елєгантно убраній, бо парох сам визнавався на обрібці дерева і всі меблі вийшли з-під його власних рук. (Про це очевидно наш автор не знав). Нараз вбігає служниця пароха і каже йому з вельми великим неспокоєм, що якийсь там незнаний осібняк хоче бачити пароха. Той поспішив на фіртку. Але ще не мав часу рушитися з-за стола, як „осібняк" сам власною повагою станув у дверях. Був він одягнений майже так як робітник. Його убрання з сирого полотна, його патлате біле волосся, яке спадало на чоло і на карк, його грізні, також білі вуси, що густо засланяли губу, його величезний соломяний капелюх в руках — все те робило якесь незвичайне враження. Письменник бистро розглянувся по кімнаті і відразу заявив голосно „Ось Ваша хата не цілком є подібна до Вифлеємського Вертепу".

„Замкніть двері з другої сторони, відповів на те негайно парох.

*) Гл. чч. 2, 3 і 4-5. 1931.

„До побачення, мій дорогий духовний отче“ — сказав Блюа, вклонився гарненько й пішов.

Парох був дуже поіритований. Кинувся до вікна і бачив, як „осібняк“ трохи пригорблений спокійно вертав, звідки прийшов. Одначе драма ще не була закінчена.

Ось сільський учитель, річ цілком незвичайна, впав як бомба до пароха, якого поборював на шкільнім терені. (Тоді ще у Франції боротьба між учителями вільнодумцями а духовенством була дуже сильна, про що також може нам свідчити багато літературних творів).

„Ах, — крикнув він — бачили Ви його, панотче?“.

„Або що?“ — здивувався ще більше парох.

„Ну, Льва Блюа предсінь. Він тільки-що вийшов від Вас“.

„Що то таке Лев Блюа?“ — дивувався ще більше парох.

„Якто, панотче, Ви не знаєте Льва Блюа? Та це ж католицький письменник. Письменник, артист від Вас з Вашого табору. Треба, щоби то я — світський ворожий Церкві учитель, а як деякі кажуть фармазон — вас повідомляв про це“.

„Я ніякого вашого Льва Блюа не знаю — відказувався парох — я тільки викинув за дрері грубянина“.

„О нещасний чоловіче! Якже ж я вам співчуваю. Почекайте тільки на мене кілька хвиль. Зараз дам вам докази, що вас чекає“. І учитель побіг до своєї бібліотеки, щоби просвітити отця пароха та показати йому деякі твори страшного Блюа. В однім з томів знаходився й портрет автора. Здивований парох цілком ясно пізнав цього „осібняка“. А тут немилосердний учитель кинув йому ще під ніс деякі речення строгого письменника, які зовсім виразно доказували, що того мистця слова не годиться легковажити особливо духовним особам...

В світлі тих речень парох зрозумів, що виявлене співчуття учителя було цілком оправдане. Отець парох не завагався. Конечно треба було віднайти незнаного і полагодити справу. В селі зуміли повідомити отця пароха, де перебував чоловік з великим капелюхом. Письменник, його жінка й дві доньки замешкали в малій хатині при кінці села. Отець парох там пішов; його принято. По обопільних виясненнях заключено мир і приязнь.

В тім малім оповіданню представлена і та матеріяльна нужда, в якій вічно жив великий письменник в робітничому вбранню, і його просту безцеремонність, і той високий ідеал, який вічно носив в душі, і легковаження, з яким довший час відносився до нього католицький світ, підчас того як його вплив безнастанно ріс поміж невіруючими. Вплив, який вказував тим посліднім на католицьку правду, але в спосіб трохи несподіваний, а навіть немилий для духовних осіб.

Та в дальшій части книжки про Льва Блюа, з котрої ми взяли цю дрібничку, чуємо з уст того самого пароха важне свідоцтво про глибоку віру письменника. „Вважаю Льва Блюа за знаменитого письменника — каже він. — Тепер маю всі його твори і постійно їх читаю. А ще більше вважаю його за святого

чоловіка. Справді трудно висказати, як глибока була його побожність. Кожнього ранку зявлявся він перед церквою, часом на довго перед її відчиненням, з великою книгою під пахою. Було це богословіє св. Томи з Аквіну. Він читав її перед початком Служби Божої, яку слухав з великим сокупленням духа, а навіть часто мені дякував. Одначе тоді годі було спішитися у відправі. Один з моїх сусідів парохів, що правив дуже скоренько й неспокійно, тремтів на саму думку, що Блюа міг би йому дякувати... Блюа не тільки був борцем — каже далі парох — і великим чудаком. Це був передусім чоловік глибокої віри. Я переконався, що за час його перебування в нашім селі ніодин хорий не помер без заосмотрення св. Тайнами. (Що в передвоєнних часах у Франції могло викликати в доброго пароха зрозуміле і повне здивування.) Я не встидаюся, каже парох, приписувати цього молитвам Блюа. Я пізніше довідався від його жінки, що він дуже багато молився за вмираючих і усопших, присвячуючи часто таким молитвам велику часть ночи.

Дуже часто при нашій зустрічі на дорозі починалася між нами така розмова:

Він: „Де ж так спішите, отче парох?"

Я: „Іду відвідати недужого, і то дуже небезпечно недужого, що на жаль зовсім, здається, не думає навернутися перед смертю до Бога. А зрештою, чи він знає, що смерть вже його забирає. Його рідня скриває перед ним його дійсний стан".

Він: Що ж робити в такім випадку, отче?"

Я: „Я змушений говорити про дощ і погоду. І несміливо стараюся довести бесіду на поважніші теми. Без великого успіху зрештою.

Він: „Ну, то треба ж постити, бичуватися, умертлювати себе, щоби випросити його навернення.

Я: „Що до посту то так, що до бичування, даруйте, але не можу. Здоровля моє ледви мені старчить на парохіяльну працю. Прошу Вас о молитви, дорогий пане.

Він: „Будьте спокійні".

І Блюа вертав домів.

Маємо тут цього Блюа з його зовнішнім і внутрішнім обличчям. Першим джерелом його творчости й життя була молитва.

Слід нам тепер перейти до іншого письменника католицького відродження, якого діяльність найшла великий відгомін перед війною. Був ним Карло Пегві (Charles Péguy). Помер він на фронті в самих початках світової війни, не маючи ще 50 років. Отже розвиток його творчости припадає на самі початки біжучого століття. Спільності і противності поміж Блюа і Пегві є великі.

Передусім противності віку й історичного середовища. Коли Блюа вмирає наприкінці війни в 70-их роках свойого життя, Пегві є супроти нього тільки молодим чоловіком. У Блюа маємо до діла з другим цісарством, з прусько-французькою війною, з рес-

публіканським переворотом, з поступом державної ляїцизації, себто боротьби з церквою.

Пегві є тільки дитиною тієї третьої республіки і якраз світської республіки. Його ідейно-політичні переживання не сягають дальше взад як справа Драйфуса. Противності виховання: Блюа є — можна сказати — самоуком. І то самоуком так величаво самостійним, що не зносить він ніякої школи. Пегві перебував в школах від малого. Аж опинився в паризькій високій школі вчених, в так званій „Ecole Normale Supérieure", що випускає в світ лише професорів. Блюа ніякої участи в політичнім життю не брав; Пегві був до дна застряг в політиканстві. Блюа перейшов цілу традицію сучасного йому літературного життя і розорав його, щоби знайти місце для себе; Пегві фаховий інтелєктуаліст, погорджував літературою.

Блюа, герольд Божої Всемогучости в світі, а по вдачі монархіст. Пегві віруючий і побожний визнавець Соборного Начала, ентузіястичний і до того воюючий республіканець. Вкінці Блюа з віри і з досвіду визнавець Надприродного, у фільософії в сутті інтелєктуаліст, себто такий, що признавав першенство пізнання, а врешті свідомий вповні практикуючий католик. Можна би сказати евхаристійний католик. Пегві визнавець Незвісного, приклонник фільософії Берґзона з приматом волі над пізнанням, воюючий соціяліст, який малу помалу через важкі душевні перевороти дійшов до християнського життя; став чоловіком глибокої молитви, скажім францішканської простоти й юродивости. Але ніколи не переступив порога церкви, ніколи не нагнувся до повного католицтва, хоч став його апостолом для других.

Крім таких ріжниць є багато подібних черт. Один і другий — діти провінції. Як Блюа прийшов з Переґе, так Пегві прийшов з Орлєану. З цією ріжницею, що Блюа суспільно належав до нищої інтелігенції, в якого життю ніколи не міг поміститися, а Пеґві вийшов з дрібного міщанства і ціле життя мріяв тільки про це, щоби до нього вернути.

(Продовження буде)

А. Старохацький.

Боротьба червоної Москви з Апостольською Столицею.

Недавно часописи подали за варшавською „Католицькою Агенцією Пресовою" такий виривок з більшовицького „Безбожника" (ч. 12).: „Треба передусім зазначити, що голова церкви проявляє незвичайну активність. На протязі двох останніх літ Папа проголосив цілу низку т. зв. енциклік, що своїм змістом торкаються всіх найважніших питань сучасного життя. Папа обговорює тут виховання молоді, подружжя, робітниче питання, соціялізм, загальну світову кризу та безробіття. Одначе цим ще не вичерпується діяльність Пія XI. Досить придивитися ватиканько-

му вісникові, щоби переконатися про незвичайну рухливість цього Папи, про його робучість і незвичайну енергію. Треба мати також на увазі, що Пій XI. — вже старий. Папа промовляє до цілого католицького світу, користуючися власною радієвою станицею. Майже нема тижня, щоби не приймав делєгацій, які приходять з цілого світу. Переважно — це делєгації робітників, або ремісничих союзів. Робітничі делєгації Пій XI. найрадше приймає. Кожна така авдієнція — це нагода до промов Папи. Ті промови — це вказівки і поручення для цілого світу".

„Безбожник" — це більшовицький протирелігійний часопис. Його завдання — очорнювати, осмішувати і в карикатурному вигляді представляти християнство!

Чого ж доказом поміщений тут виїмок про Св. Отця? Це доказ, що більшовики пильно стежать за кожним рухом Католицької Церкви, що вони намагаються мати точні вістки про Її діяльність, що всебічна й енергійна акція Св. Отця їх хвилює!

Е! — скаже хтось з лінивих і кволих наших земляків. І чого Ви взагалі нас тим всім турбуєте! Та Ви, мабуть, перебільшуєте! Воно ще не так зле!

Дорогий Земляче! Перед нами книжка — А. Мєтєлєва: „Ватикан" [1]). Позволь, що ми бодай з дечим із тієї книжки познайомимо Тебе! Будемо дуже щасливі, коли зможемо бодай дещо переконати Тебе, з якою чортівською ненавистю відносяться більшовики до Католицької Церкви. Підставою нам тут служить урядова більшовицька оцінка Церкви та її центра — Ватикану, зясована А. Мєтєлєвом.

Отже яка загальна оцінка у більшовиків Кат. Церкви? „Серед всіх церков: православної, протестанської, жидівської, музулманської і т. д. особливою могучістю відзначається католицька церков"...[2]) Так пише в передмові до книжки Мєтєлєва представник урядової опінії С. С. С. Р. — М. Павловіч.

Більшовики відкидають в оцінці Католицької Церкви чинник надприродний. Головну небезпеку для більшовизму з боку Кат. Церкви — вони бачать в Її зовнішній організаційній формі, яка обіймає цілий світ і відіграє величезну ролю в національних, державних, політичних і культурних відносинах. Особливо бентежить більшовиків факт, що Ватикан це така сила, яка зуміла встоятися перед всякими революціями, протирелігійними і протикатолицькими рухами. Більшовики признають могучість і неуступчивість Кат. Церкви. На їх думку Кат. Церков придбала величезне значіння в часі великої війни, коли кожна воююча сторона намагалася дістати доступ до Св. Отця, щоби виєднати слова догани для противника. Поява більшовизму також скріпила значіння і вплив Кат. Церкви, яка є одиноким чинником, що може протиставитися комунізмові! Місійна діяльність Кат. Цер-

---

[1]) А. Метелев. Ватикан. Предисловие М. Павловича. Государственное Издательство. Ленинград 1926.

[2]) тутже 3.

кви серед народів жовтої і чорної раси — це велика перепона в поширюванню більшовицького руху.

Величезне схвилювання викликала серед більшовиків промова Св. Отця в 1924 р., в якій Папа закликав всіх християн до протиділання тій небезпеці, яку для людства несе соціялізм і комунізм. „Центральна точка в промові Папи — це ті слова — читаємо у Мєтєлєва — де він говорить про небезпеку, яку несе зі собою комунізм. Тут в замаскованому вигляді Папа закликає цілий світ і особливо уряди буржуазних держав боротися проти комунізму — себто проти Совітської влади в Росії[1])".

Більшовики свідомі, що це може довести до серіозної оборонної акції перед нещастям комунізму. Тому заздалегідь треба їм підготовитися до боротьби. Книжка Мєтєлєва — це розвідка для пізнання противника.

Ватикан для більшовиків — це держава, на чолі якої стоїть Папа з необмеженою владою нетільки над католицьким, але взагалі, над цілим світом"! Папа виконує владу через кардинальську колєгію. Для більшовиків організація Ватикану — це організація звичайної „буржуазійної держави", з цією ріжницею, що Папа свої міністерства називає конгрегації, а міністрів — кардиналами.

Загальна більшовицька характеристика Ватикану така: „Ватикан — це своєрідний інтернаціональний штаб, який кермує і стежить за релігійними справами. На цілій земській кулі його зір всюди проникає... Боротьба з тим чорно-інтернаціональним штабом в католицьких краях буде ще довго дуже важка, працюючі маси (це є комуністи, А. С.) мусять зложити на вівтарі тієї боротьби ще багато своїх зусиль... Тільки пролєтарська революція розтопить в своєму вогні твердині Ватикану"[2]).

До найважніших і найбільше грізних органів Ватикану зачисляє Мєтєлєв Конгрегацію Св. Офіції. На її чолі стоїть сам Св. Отець. Її головне завдання — збереження чистоти віри і моралі. Мєтєлєв тенденційно називає її „св. інквізицією"! Дуже неподобається більшовикам „Трибунал св. Римської Роти", що не знає ніякої пощади в боротьбі з відступниками.

Обі установи спиняють руїнницьку роботу більшовиків, яким не страшні поодинокі національні церкви, позбавлені тієї сили, яку дає католицький універсалізм. З жалем стверджує Мєтєлєв, що Ватикан завсіди переймає всякі розкладові націоналістично-державні змагання підпорядкувати собі Кат. Церков: „Не раз і без успіху. Ватикан піднімав боротьбу з французькою церквою — проти її національних ухилів, з португальською, що погодилася на зірвання конкордату (договору), проголошеного в часі повстання португальської республіки, з німецькою церквою і з іншими церквами. „Свята інквізиція" згинає у баранячий ріжок всіх, хто провинившися попадає в її святі лабети"[3]).

---

[1]) тутже, 9.

[2]) тутже, 43.

[3] Туже, 22.

Живо інтересує більшовиків також боротьба, яку Кат. Церков веде зі шкідливою, противною вірі і моралі, літературою. Це „Index librorum prohibitorum“, з якої Мєтєлєв творить аж окрему конгрегацію. В дійсності — це один з відділів Св. Офіції. Мєтєлєв подивляє працю тієї установи над поборюванням невідповідного друкованого слова.

Чому ж більшовики так живо інтересуються тією ділянкою? Тому, що вони таку саму акцію у спародіованій формі ведуть вже від літ у себе: всі видання, противні їх доктрині і цілям, заборонені. На основі декрету з 13. І. 1918 р. про розділення Церкви від держави С. С. С. Р. заборонили друкувати нову релігійну літературу. Існуючу вже літературу сконфіскували і понищили. Більшовицький „Індекс заборонених книжок“ обіймає всі християнські твори. Зі страху, щоби християнство не захитало своїм впливом комунізму, всі релігійні твори сконфіскували, себто „знаціоналізували“ у великих складах, щоби не попали до рук не тільки більшовицьких, але навіть і заграничних громадян.

Та, мабуть, чи не найбільше уваги присвячує Мєтєлєв конґреґації „Для поширювання віри“. На його думку та конгрегація кермує діяльністю монаших чинів, яких ціллю: придбати для католицизму „панування“ над світом. Мєтєлєв каже, що конґреґація „Для поширювання віри“ розпоряджає 100 мужеськими і 135 жіночими монашими чинами. Ті чини мають в Римі своїх ґенералів і творять могутній штаб, який має до своїх послуг великанські засоби, впливи і перш за все дружини постійно змобілізованих монахів.

Інтересна характеристика поодиноких чинів: Домінікани — це проповідники, це чин „агітації“. Він дуже культурний. Його члени знають багато мов. Ісусовці — ці змагаються тільки за владу Папи над світом. Вони культурні й.... жорстокі реакційні і неперебірчиві(!) в засобах. Вони головно впливають на внутрішню і зовнішню політику держав в напрямі, корисному для Ватикану. Капуцини — це найбільше здисциплінований чин. Його члени витривалі, вміють примінитися до всіх умов життя. Їх вживає Ватикан головно до „агітації“ в диких краях і серед найбільше занедбаних народів. Акція католицьких місіонарів і монахів — це найбільша перешкода для ширення комунізму: „...ніяка агентура не зуміє стільки шкодити справі визволення народів (читай: революційній пропаганді! А. С.), скільки цьому шкодять агенти Ватикану, що називаються місіонарами і монахами“[1]).

Багато місця присвячує Мєтєлєв конгрегації студій, яка підготовляє тисячі „агентів і урядників для ріжних цілей“. Він переконаний, що ученики всіх римських наукових заведень, які обіймають членів всіх держав, народів і рас, завсіди під зброєю, готові до війни!

Про наукові католицькі установи Мєтєлєв пише: „Треба бути справедливим і признати, що у всіх тих академіях, семінаріях,

---

[1]) Тутже, 22.

колєгіях і т. д. наука поставлена дуже високо. Ті установи розпоряджають висококваліфікованим професорським складом, великими засобами і багатим науковим вивінуванням. Недаром Католицька Церков так сильно ще держиться... та грає ролю серіозної сили. Народам деяких країв прийдеться ще неодин десяток літ вести боротьбу з тією реакційною силою, коли тільки її скорше не зломить соціяльна революція"[1]).

Мєтєлєв дуже цікавиться також відношенням Ватикану до справи католицької преси. Завдяки безоглядності і нетолєрантності(!) кат. преси ватиканська політика завсіди доходить до своїх цілей. Чинником живучости кат. преси вважають більшовики католицьке духовенство, що не тільки піддержує свою пресу, але також стежить за пресою ворожих католикам ґруп!*)

Чимало уваги присвячує автор Секретаріятові Стану, що кермує великим і впливовим дипльоматичним апаратом. Посли Ватикану акредитовані при всіх майже урядах і взагалі великі політичні впливи католиків у великій мірі дають змогу здійснити, всі „реакційні" пляни Ватикану.

Багато мороки мусить робити більшовикам трудність доступу до Ватикану — осередка одинокої і найгрізнішої для них сили Католицької Церкви. Тому вони в такому світлі представляють охорону Ватикану, наче його береже могутня армія, куди сильніша від червоної і своїм числом, і своїм узброєнням! Очевидно тут ясна ще інша ціль такої тенденційности: вмовити, що Ватикан тримається не Божою Волею, але військовою силою, необхідною... для оборони „зібраних скарбів".

Не промовчав Мєтєлєв і таких фактів: Ватикан вживає, а навіть кермує політикою деяких держав з допомогою католицьких партій, які безпощадно поборюють комунізм. Крім цього поважною перепоною для поширення більшовизму є велике число ріжних католицьких організацій: суспільних, професійних, кооперативних і т. д., що жахливо спинюють всякі революційні змагання. Ті католицькі організації — це також нові форми економічного життя, цілковито суперечні з комунізмом. Вони повертають економічне життя на зовсім інші шляхи.

Вкінці маємо і цілу низку наклепів на Ватикан. Вони бувають такі: Ватикан змагає (!) до війни між народами, щоби в той спосіб задержати (!) свій вплив на Европу. Ватикан туманить (!) Европу своїми миролюбивими заходами. Ватикан не хоче (!) осудити дійсних виновників війни: Францію й Англію. Папа Пій XI. в порозумінні з Чемберлєном (!) закликає до боротьби з комунізмом... для оборони англійського панування в Індіях! І т. д.

---

[1]) Тутже, 25.

*) Мєтєлєв мабуть не повірив би, що є такі католицькі священики, що мають „всяку" пресу, але католицької не мають, що „не мають" часу читати ідеольогічних журналів і що можуть існувати такі кат. газети, що промовчують ліберальні виступи „Союзу Українок", для якого важніші... мило, свічки і паста до обуви, ніж нерозривність і тривкість подружжа! Ред.

Ось і воєнний плян більшовиків для боротьби з Католицькою Церквою. Це може не так плян, як радше підсумки цього, що вже зроблено для поборювання Кат. Церкви від самого початку революції. Доказом на це — довірочна шифрова інструкція з 1922 р. призначена мабуть для більшовицького диплъомата в Женеві Воровського. Її зміст такий: „З доручення W. С. С. U. придержуючись інструкції N. N. 1/Ь і 3/Ь в справі відношення до Апостольської Столиці, завсіди треба мати на увазі засаду, подану W. С. С. U., **яка найголовнішою умовою успіху визвольного руху і перемоги світової революції ставить собі зруйнування організації Католицької Церкви.** Коли би Апостольська Столиця домагалася полекші й уступок для Католицької Церкви в межах С. С. С. Р., оскільки ті жадання не будуть противні þ. р. е id інструкції N 1/Ь, можуть бути обіцяні навіть у ширшому розмірі, тому що сучасний стан православної церкви в Річипосполитій Польській завсіди може дати нагоду до анульовання тих приречень. Залучені до цього С. Д., можна представити Апостольській Столиці як докази, що репресійні засоби, примінювані до управи Церкви в межах С. С. С. Р., звернені не проти свободи совісти, але виключно проти реакційних виступів православного духовенства і контрреволюційно настроєних вірних. Негайно мусите взятися за оснування в Римі Дому Звязків на зразок паризького дому. На його уладження призначається з грошей R. U. сто тисяч італійських лір. Управу дому згідно з вашим поглядом, можна поручити N. 16—124/4 або D4—62/4; одначе наперед треба поусувати всі елєменти і взагалі все, що могло би бути перепоною, щоби до нього належали визначні пралати та інші особи, які мають звязок з Римською Курією. Поручається Вам особисто провірити діяльність релячейок італійської секції, а також Т16—3/8. При підбиранні агітаторів до католицьких духовних заведень треба вибирати переважно особи, що ділають з мотивів соціяльних, а не національних. Останніх приймати тільки тоді, коли необхідно і коли не має перших.

Вжити всіх зусиль, не відкидати помочі чужого диплъоматичного корпусу, щоби запобігти участі ісусовців (єзуїтів) у вирішуванні справ R. U.; не щадити засобів, щоби тт. А—4—8/12 і А—5—10/4 по змозі найскорше висунути на більш інформаційні пости, хоча би навіть зі шкодою для їх сучасного духовного становища. Після одержання телєграфічної вістки про приїзд W. С. С. U. до Берліну, всі справи Р. С. U., що мають звязок зі справами W. С. U. звертати безпосередно до Центра“[1]).

Ось Вам! Маєте! Тільки ждіть! Не творіть католицьких організацій, не скріплюйте католицької преси!

---

[1]) Тексти: російський і польський тієї інструкції: „Nasza Przyszłość“, tom VII. 1931.

Та у нас біда, нема з чого — всі ревуть! Біда?! Ви бачили біду?! Люди, що їдять як не 5 то 3 рази денно, люди, що зміняють білля раз на тиждень, люди, що сплять у власних ліжках — говорять про біду! Їдьте за Збруч до „гарної держави“, вихвалюваної всякими нашими „кавярниками“! Там побачите біду! А органи, які себе вважають „національною пресою“ хай тільки містять напасти на Богословську Академію, хай підривають авторитет, хай женуться за сензацією! А „католики“ (сезонові!) хай спорять... за византійство. „Рай“ буде!

С. З.

Культурний нігілізм.

Проблєма „упадку Заходу“ стала вже сьогодні чимось більшим ніж дискусією вчених. І не тому мусять західні народи зійти з дотепер заниманого ними поля, що існує невблагаємий закон старіння й ідучої за ним смерти. Справа загину, згл. дальшого світлого існування західного людства й його культури не залежить від того невблаганого закону, ні не писана вона в зорях долі: єдино залежить вона від їх власної постави й волі. Хто ж іде сьогодні крізь життя Заходу, маючи отворені очі, той бачить у ньому речі, що проймуть його жахом: прояви завмираючої культури виступають у ньому так різко, що годі їх не добачити.

Коли гине в народі радість з життя, життєва сила — то це прояви першої ваги, що вказують на тяжку й глибоку його недугу. А не вказує хіба на це факт, що европеєць убиває що 11 мінут? Статистика самогубств (переведена Лігою Народів) подає такі числа для Европи: на 100.000 населення відбирають собі життя в Чехословаччині 26 осіб, в Мадярщині 26, в Німеччині 23, в Австрії 22, в Франції 17, в Естонії 15, в Швеції 14, в Данії 14, в Фінляндії 11, В. Британії 10, в Італії 8, Голяндії 6, Еспанії 4. Бракує статист. даних щодо Польщі, Росії й Балкану. Але читаючи часописи, бачимо велику силу щоденних самогубств у Польщі (в самім Львові 2—3 денно); що число самовбійників у сов. Росії найбільше з Европи, те не улягає сумнівам. Коли до тієї страшної цифри додати ще число вбитих згоненням плоду (т. зв. абортн, для яких правильного влекшення існують прим. у сов. Росії осібні комітети!), то стане вона ще більш лячною. От прим. 1927. р. в Німеччині оголошена статистика подає (приблизно), що в Німеччині в тім році було 108.000 абортів! При тім стратило життя 7 до 8 тисяч молодих жінок! Оце факти, що їх годі заперечити. Отже, щоб відняти їм переконуючу силу, зводиться їх причини на соціяльну нужду „кризу наших часів“ і т .п. Коли б це була правда, то найбільше число самогубств мусіли б мати країни найбільшої соц. нужди. А тимчасом дані щодо числа самогубств, приміром Чехословаччини і Франції, країн добробуту, вказують зовсім що інше. Матеріялістичне понимання історії ще дальше покутує між нами і дальше бреше в живі очі...

Тісно вяжеться з наведеними пороками негація родини. Мова про всякі „товариські“, „пробні“, „високі“ і т. п. „подружжа“ вказує про звироднїння ідеалу родини. Жидівствующі письменники це авангард нових „ідеалів“. Такий прим. Газенклєвер пише щиро: „Треба розвалити тиранію родини, цей середньовічний чиряк, цей сабат чарівниць, цю кімнату тортур сірки!“ — або: „Подумай тільки, що сьогодні боротьба проти батька, це те, що колись була пімста на князьків... Від століть зникла їхня тиранія; сьогодні допоможім ростові нової природи.., Ми хочемо голосити проповідь проти четвертої заповіди!“ Наслідки такої проповіди не дають довго ждати на себе: щоденні вбивства батьків і судові процеси на тому тлі свідчать про це проречисто. В Берліні — як подає проповідник Дріяндер — існують осібні клюби-товариства, які гуртують молодь, щоб розбивати в їх серцях ідеал родини. В нас, українців, сповняють ту сумну ролю т. зв. „драгоманівські кружки“. І так гріх батьків проти життя дитини мстить доля сьогодні на батьках гріхом убивства батьків дітьми! Так іде наступ на родину з обох сторін! А коли розглянути те, знаючи, що родина це первісна, головна клітина нації, то чи ж не має рації погляд про упадок Заходу? То ж там, де такі основні, прості цінності, як життя й родина зовсім обезвартнені, годі говорити й вимагати пошани для цінностей більш скомплікованих, таких як релігія, етос, мораль.

Людина 19-ого стол. не хотіла знати закону іншого, як закон сили. Бога, особового, ріжного від світу, признано неіснуючим; до обоготвореного єства піднесено своє власне „я“, а на місце моральних норм прийшов клич „нажитися“. „Вільнодумство“ зорганізувалося як пропаґандистичне товариство для накидування примусово невіри й підняло систематичну боротьбу проти віри в Бога, а перш за все проти католицької Церкви й етики. Матеріялістично й натуралістично наставлена („закрашена“) фільософія відчужила широкі круги інтелігенції від віри й Церкви. Гаразд поставлена й зорганізована аґітація „вільнодумців“ зуміла підняти маси проти Церкви, прикриваючи це плащиком гарнозвучних фраз соціялізму й „добром народу“. Коли ж наука стала вертати до віри в Бога, поставлено на місце правдивого знання буцім то наукові гасла й одурманено ними, під назвою „науки“ й „просвіти“ наївну, некритичну масу. Де ж сила дісталася в руки „ліберальної“ поступової й вільнодумної банди, там вона, забуваючи про фіговий листок толєранції, встала в повній „красі“ своєї наготи. В такій прим. Австрії, де профсоюзи заняли соціялісти (для котрих релігія це „приватна річ“...), робітник-християнин боїться йти на Сл. Божу, щоб не стратити місця. Бо для нагляду держать там пани-соціялісти осібних шпиків навіть по богослуженнях... А влекшили цю боротьбу пасивні католики, кажучи, що „Церква вічна“, отже... не треба спішитися...

З упадком релігійного життя пішов поруч упадок обичайности. Настав повний розпад-хаос етики, навіть її основних понять. Етика, оперта на матеріялізмі й еґоїзмі,

стратила всяку силу підіймати людей з багна на висоти. Можна сказати, що саме в ділянці етики найрізкіше проявляється катастрофа нашого часу. Найгірше ж з того всього те, що тією проказою заражена перш за все молодь.

Таке наставлення душ паралїжує духову силу народу до того, що правдива культура в ньому завмирає, згл. вироджується в бездушну, технічну цивілізацію. Особливо добре видно це в ділянці мистецтва (прегарно обоснований висказ „скільки хто стратив Бога, стільки стратив душі й мистецтва“: гл. в книжці о. дра Костельника „Ломання душ“, яка саме говорить про справу впадку українського мистецтва на тому тлі). Правдиве мистецтво мусить корінитися в душі народу й ублагороднююче впливати на його духові сили. Коли ж мистецтво стратить цей грунт під ногами, забуде про цю свою мету, то на його місце приходить механічність, вироблена декоративність і техніка, воно ж само перестає бути вартісним, культурнотворчим елементом. „Мистецтвом“ стає тоді продукт силуваного розуму, грище неурегульованих гонів, обєкт шахрайств усяких снобів. Правдиві мистці, які не можуть піти на таку нечесну гру, стоять тоді в кутку, всіми забуті! І ввесь розгін та поступ техніки не заглушить того сумного факту, що в області духової культури в Европі сьогодні... духовий нігілізм. Не заперечать того й поодинокі високо-вартні культурні явища. Як причину тієї духової кризи треба приняти обездуховлення культури під впливом матеріялізму й повного атеїзму, упадок релігійного життя людей. Коли ж Плятон каже, що можна радше поставити місто на хмарах, ані ж правити державою без релігії, то цей висказ про конечність релігії для державоправства можна ще більш примінити до її важности для культури взагалі. Держави, правлені без Бога, йдуть через повільну резигнацію до повної розпуки й віжки їх возівниці держить уже в своїх руках Антихрист. А винний і деким бажаний релігійний нігілізм безрелігійного життя веде до небажаного культурного нігілізму.

Проблємою „релігійного моменту в сучасній кризі“ займаються попри згадану вгорі книжку о. дра Костельника дві нові книжки: Hermann Platz, Das Religiöse in der Krise der Zeit (Einsiedeln, Bensingers Verlag, 190 ст.) і Alfred Wien, Die Stadt in den Wolken. Zur religiösen Kulturkrise der Gegenwart (Braunschweig, H. Wollermanns. Verlag, 1928., 284 ст.).

Професор Пляц подає в своїй книжці ряд блискучих есеїв, повних оптимізму щодо розвязки болючої духової кризи. Свої надії звертає головно на молодь, від релігійного відродження якої дожидає наспіння кращих часів. Більш систематично написана книжка п. Wien-a. Для нього культурна криза ніщо інше, тільки криза безрелігійного відчування життя. Зраджуючи велике очитання сучасного письменства, доказує він, що боготворення культури довело до її самоліквідації, до культурного нігілізму. Представляє, як від століть безбожність хотіла поставити сміле місто на хмарах, себто на атеїстичних основах, і як ця спроба

соромно не вдалася, На рух молоді дивиться Wien досить скептично; одинокий рятунок у сучасній кризі культури бачить він у повороті до християнської віри й практичного християнства. Книжка Wien-а подає вірні образи сучасної кризи культури, ясне пізнання її головної причини й її катастрофального кінця, якщо не прийде поправа.

Одинокою силою, що може ще поставити упадаючу культуру на ноги, є християнство. Було б дурницею казати, що заломання модерної культури, це заломання християнської культури — чи правдивіше — заломання самого християнства. Хіба сліпий міг би не бачити того, що світ наш уже давно не християнський, а протихристіянський. Уже раз християнство вирятувало упадок культури й відсунуло на століття занепад народу зрілого до такого упадку. І правду каже Wien: „Не від Євангелії й його життєвої сили залежить, чи знайдемо ми видужання з нашої кризи, але від християн.“ Не слова це зможуть, не заяви. Є тільки один вихід: нехай кожний з нас верне до практичного християнства. Програма, як бачимо, наскрізь до переведення, бо кожний може і мусить її переведення зачати від себе. І від сповнення її залежатиме, чи культурний нігілізм доведе нашу західню культуру й її розсадників до занепаду, чи розцвіте нова, християнська культура серед зєдиненого християнського людства!

Олівер Лодж.

Звязок між життям і матерією.

(З англійської мови переклав *Дф. Володимир Левицький.*)

(Докінчення)

Жива матерія.

Поміж свійствами матерії, що їх обсервовано від найдавніших часів, є одно, про яке я дотепер не згадував. Деякі кусники матерії мають, як би здавалось, дар дійсної своєвільности. Їх не можна попросту порушити як якусь неорганічну ріжнородність, але вони порушаються — видається — по своїй власній волі. Їх рух не виходить попросту з-поза них, лиш вони мають немов спромогу передбачувати. Їх рух має в собі щось немов доцільного; а саме він є спрямований до чогось у будучності. Вони роблять багато інших речей, прямо неможливих для анорганічної матерії; вони кормляться і ростуть, і множаться, і переказують свою активність будучим поколінням. Такі кусники матерії названо живими. Натура життя була незнана й остала незвісна до нині; одначе є щось, що можна було досліджувати при помочі поведення матерії, яка остає під діланням. Ми розсліджували поведення матеріяльних тіл; а свійства живої матерії розсліджують тепер основно біохе-

міки і біофізики, а саме спеціяльно в деяких простіших та більше інструктивних формах. Біофізикальні та біохемічні досвіди роблено з успіхом в Кембрідж в Америці та Европі. Ляборатория „Strangeways" в Кембрідж, що я її оглядав, є подивугідна інституція, де розсліджують свійства живої ткани в її найпростішій формі.

Ті свійства є дуже особливі. Здається, що кожний живий організм має певну форму та величину, хотяй він складається з великої скількости клітин, а кожна клітина має рід свого власного індивідуального життя. Воно іде так далеко, що коли якась його частина є ушкоджена, чи то через рану, чи ампутацію, то організм стремить до того, щоби себе регенерувати та заступити страчені части, з більшим або меншим успіхом; так немов тут існують якісь взірці чи норми, до яких він стремить та наміряє до них вернути. Це звичайна річ, що рани гояться навіть у найвищих організмах; у нижчих цей процес регенерації є ще замітніший. Коли відтяти ногу іриці, то звіря скоро відтворить новий член. Коли розітнемо звіздаю на дві половини, то кожна частина доповнює це, що їй бракує, а вислід такий, що замість однієї звіздані є дві. Будова організму не залежить від поживи, лиш від якогось контрольного, чи напрямного принципу, а це називаємо оживленням або життям. Усяку здорову поживу використовує організм та построюється характеристично в ріжних своїх частях. Зародок хвоста в ембріоні іриці можна прищіпити на місці відтятого члена, а там він найде стімул, потрібний до того, щоби розвинувся в ногу замість у хвіст.

Подумаймо тепер, яким способом може витворитися така специфічна організація. Ми вже бачили, як цікаво поводяться частинки, та остаточно злучили причини такого поведення з ґравітацією чи когезією, чи з чимсь, що ми назвали електричним або магнетним полем в сусідстві; так що поведення частинок було безпосереднім наслідком тих піль в просторі. Я хотів би примінити анальоґію також до живих частинок. Організм є збірка безвладних частинок; одначе він поводиться в якийсь скомплікований спосіб, а це завдяки співділанню з якоюсь незвісною істотою в просторі, що ми її коротко називаємо „життям". Це співділання життя з матерією спричиняє саме та піддержує оживлення і є остаточним поясненням біольоґічних процесів.

Жива матерія поводиться цілком інакше, як матерія неорганічна, Вона має не лиш характеристичну форму та величину, але ділає своєвільно та примінюється до обставин в такий спосіб, в який не в силі примінитися ніякий механічний кусник. Можна зладити годинниковий механізм, що буде наслідувати спів птиці, або голос кота, одначе завсіди він може робити лиш те саме, а випадки в сусідстві не впливають на нього. Жива річ також порушається сама, одначе вона звертає увагу на це, що діється довкруги неї, і може відповідно до того змодифікувати своє поведення. Ріжниця між танком мертвого листя й іграшками кіточки є очевидна, одначе коли їх станемо аналізувати, то нема

безнадійної дісгармонії. Тіло кіточки порушається так само, як годинниковий механізм, одначе навіть у годинниковім механізмі сила, що його порушає, находиться в дійсності поза матерією. А саме порушаюча сила походить від спадаючого тягару, а гравітаційне поле в просторі має в собі нагромаджену енергію; а коли порушаюча сила походить від натягненої пружини, то енергія находиться в пруживому середовищі, що лучить молекули пружини, чимсь, що називаємо когезією. Ані атоми ані молекули натягненої пружини не натягнули себе самі, але виключно змінено їх положення — одиноке, що можемо зробити з матерією, то її порушити — а саме сполучуючий механізм, що є підданий тягненню, а опісля стремить до того, щоби молекули привести назад в їх первісну конфіґурацію. Порушаюча сила находиться завсіди поза дійсними частинками матерії, яка в кожному случаю є абсолютно безвладна.

Не можна надіятися ріжниці між молекулами, що складають живу клітину, а усякими іншими молекулами; всіх їх вводять в рух зовнішні чинники. Нам видається, що ми розуміємо ділання ґравітації і когезії ліпше, як діланння життя, та в дійсності ми нічого не знаємо. Одначе є ріжниця. В ґравітаційнім чи пруживім чи якімсь іншім полі енергія є нагромаджена і зужиткована і ті поля належать до фізичного всесвіту і їх енергію треба брати в рахунок. В життю нема очевидно якоїсь спеціяльної енергії. Життя не є енергією, воно лиш править енергією там, де це вважає корисним. Можна відріжняти всі такі самі енергетичні відношення в живому тілі, подібно, як у фізиці, так само як в кожнім іншім механізмі. Факт життя не додає тілу ніякої енергії. Сер Артур Кіз (Keith) недавно тому висказався про життя, як про форму енергії. Я прошу його о якийсь доказ такого висказу. Коли би це була правда, то життя можна би замінити в іншу форму[1]) і воно мусіло б мати механічний або термічний рівноважник. Уживається фрази „життєва енергія“, одначе для фізики вона є фалшива. „Енергія“ це не є неясний термін, а точно означений. Люди, здається, думають, що ми послугуємося термінами навманя. Це невірно. Елємент, що його додає життя, це не є енергія, а провід, сила скермування енергії в канали, яких би інакше не можна заняти. Тим то способом ріжні будівлі завдячують своє повстання діланню життя, від гнізда птиці до катедри. Механізм, що підносить каміння, є вповні в обсягу ділання інженера: живий архітект відповідає за пляни, але краса не зуживає більше енергії як погань.

Життя не підходить безпосередньо під змисли і тому є незвісним єством. Ми лиш студіюємо його свійства на поведенню орґанізму, що воно його оживляє; а шукати пояснення тих свійств в термінах руху безвладної матерії, і в нічому більше, значило би те саме, що відкинути всі анальоґії та вернути до фізики XVIII. в. Ми знаємо, що атоми матерії в живому організмі,

---

[1]) енергії (перекл.)

розглядані лиш так, як це робить фізика та хемія, не ріжняться ні в чому від атомів мертвого організму; що вони є цілком такі самі в речах, що не є організмами, лиш прямо случайним нагромадженням матеріялу так, як камінь чи крісло, яких кусники можна обробляти без найменшого зглягу на відновленя. (Та я не є так дуже певний щодо крісла. Це не є організм, але продукт організму. Воно відповідає якійсь ідеї. Воно має свою власну форму, а коли його не багато ушкоджено або відломано йому ногу, то воно є спосібне до направи, а його частина до відновлення при помочі ділання життя.)

Ми не можемо принимати, що життя зміняє енергію організму під якимсь оглядом. Воно підлягає вповні усім законам фізики і нема виїмків. Зужиту енергію можна вичислити в термінах хемії так, як енергію парової машини. Організм є в дійсності такою машиною, як кожна інша. Оскільки він ріжниться, то ріжниться не якимсь бунтом чи виїмком, але доповненням. Річ є така сама, як з органами; цілу енергію дають їм без ріжниці димачі, а музик, що грає, має лиш завдання спрямувати її у відповідні сопівки. Та цей інструмент додав до того щось таке, що хоч воно ні в чому не зміняє скількости енергії, одначе веде її та спрямовує до осягнення якоїсь цили; річ, що її ніколи не обсервуємо в неорганічній матерії. Організм не потребує в дійсності йти дальше по дорозі найменшого опору; він може рішитися драпатися на гори, або летіти до Австралії, або рішитись на якесь інше діло видержности. Він може спрямувати свою енергію до осягнення якогось предмету, до поборення якоїсь трудности; передбачити якісь комплікації лежить в його волі. Він має рід цили. На нього впливає не лиш теперішний досвід, він має память минувшого та якесь передчуття будучого; і відповідно до того направляє свій біг; одначе все без нарушування законів механіки. Жива матерія таксамо є послушна тим законам, як усяка інша, одначе її доповняє контрольний, провідний або кермуючий принцип, принцип, що не існує в звичайній фізиці чи хемії, та якого вони не беруть в рахунок. Живий організм є доказом провідної та кермуючої сили, але ніколи якогось нового роду енергії.

Цей організуючий принцип вповні признає фільософічний біольоґ чи там біольоґічний фільософ професор Дріш (Driesch) з Ляйпціґа і він примінює там аристотельський термін „ентелєхія“, назву може занадто скомліковану, хоч історичну для організатора чи там аранжера чи того, що доповняє з якоюсь ціллю на приміті. Я волію уживати терміну „життя“ тому, що воно репрезентує характеристичний спосіб ділання або спосіб, в який життя входить у звязок з матерією. В статті в останньому числі „Натури“ (25 жовтня 1930) проф. Мек Брайд (Mac Bride), визначний біольоґ королівського колєджу наук в полудн. Кенсінгтен (South Kensington), реферує під заґоловком „проблєма епіґенези“ три німецькі книжки про ембріольоґію і дає їх огляд цікавим способом. Я хочу тут подати витяг з його статті (на ст.

641), що говорить сам за себе, і є в повній згоді з моєю власною точкою погляду.

„Щоби ми сказали про експеримент, занотований Діркеном (Dürken), в якому зародок хвоста ембріона іриці прищіплений до тіла другого осібняка близько передньої ноги розвинувся в нову ногу? Імовірно цітоплязма зародка хвоста була так „зорганізована“, щоби могла продукувати ткани дозрілого хвоста. Якже ж могла та організація так цілком змінитися, щоби замість хвоста витворити ногу? Нічого дивного, що Діркен каже, що в таких випадках, як цей, фізикальні та хемічні пояснення цілком заводять і ми мусимо звертатися до поняття „біольогічного поля“, до якогось впливу не в самій живій матерії, а в доокружнім просторі, імовірно в етері“.

Я поручаю означення біо-поля, як додаток до нашої листи піль гравітаційного, електричного та магнетного.

Воно так трапилося, що ми маємо спеціяльні спосібності до обсервування ділань організмів, відколи ми самі є наділені машиною такого самого роду; кромі цього, життя осягнуло в нас протягом віків вищий ступінь та розвинуло розум й інтелігенцію так, що можемо студіювати наше поведення з якоюсь надією зрозуміти його та з якоюсь надією осягнути силу контролі, що визначає наші ділання. До тих змагань управнює нас досвід наших наукових попередників, бо ми всі сконстатували, що колибудь якась річ ділає таємничо, то все найшлася причина, що могла ділання вияснити в просторі. Воно природно, пошукати тепер за такою причиною. Тепер, коли на примір зажадають від нас вияснення, чому біб своєвільно скаче, ми можемо лиш сказати, що в ньому є щось живе; і на тому задержимося. Ми ніколи не намагаємося вияснити ділання живих тіл поза суґестією, що вони є живі. Ми ніколи не дійдемо до остаточного пояснення, лиш будемо старатися осягнути найближчий ступінь, зробити один крок вперед.

Таке саме було, коли ми жадали від гравітаційного поля вияснення руху планет; ми не дійшли до чогось остаточного, одначе зробили крок вперед. Таке саме, коли ми приняли існування електричного та маґнетного поля у просторі, спеціяльно, коли Мексуель зробив далекосягле відкриття, що ті два поля разом скомбіновані могли вияснити лучистість так, що остаточно стали зрозумілі всі ділання між ізольованими частинками матерії, до їх хемічної акції включно. Бо імовірно ніякий кусник матерії не ділає на другий кусник безпосередно, але все при інтервенції свійств простору-часу або етеру, що творить посередне звено або звязь між частинками. Так і тепер, коли шукаємо за посередником, що не може посередничити зі зміною енергії, а мусить лишити її без зміни, лиш має провадити і кермувати рухом частинок, ми мусимо подумати, чи при теперішньому стані фізики вже не відкрито, а бодай чи не передбачено якогось такого посередника.

І тут ми зробимо вжиток з теорії матеріяльних хвиль. Сучасна фізика показала, що подібно як корпускули Нютона, кожна частинка є злучена з чимсь періодичним. Електрон не представляється нам тепер, як якийсь маленький кулистий наряд і ніщо більше, бо найдено, що з ним є щось злучене, а саме серії хвиль. В дійсності найдено, що деякі свійства частинки матерії може мати щось, що є звісне, як „група хвиль"; інакше, що енергію частинки можна виразити як енергію пакета групи хвиль, і що вони, річ доволі дивна, слухають законів динаміки. Наслідком того вийшло, що частинка і хвиля є далеко більше злучені зі собою, як це було передше. Хвиля може існувати без частинки. Частинка ледви чи може існувати без хвилі. Здається, що хвилі це найбільш основні речі.

Нематеріяльних хвиль, що про них тут згадано, та яких зльокалізована група наслідує поведення частинки, ще до тепер властиво та вповні не відкрито. Дещо знаємо про їх довжину хвилі, дещо про скорість, з якою вони ідуть, та яка є скорша, як скорість світла. Хвилі є радше формами, що не проводять, ані переносять енергії, вони в дійсності не є ефективно енергетичні, або так сказати дійсними речами: вони є більше геометричні, так сказати, „формальні хвилі" [1]). Їх поступ не є такий як якогось матеріяльного єства, а одначе принимаємо, що вони ведуть частинки до їх судьби. Інакше сказавши, вони ведуть контролю та кермують впливом без уділювання якої б то не було енергії. Можна грубо сказати: їх ділання є таке, як рельсів, що ведуть потяг.

Ми замало знаємо про ті хвилі, щоби розбирати, звідки вони мають якесь передчуття будучности, або звідки можуть справляти частинку на дорогу хосенну для організму. Все, що ми знаємо, це лиш те, що вони мають силу кермування або визначування дороги та що при їх діланню енергія не зміняється. Отже вони мають деякі зі свійств, які ми привикли лучити із життям, або, як я повинен радше сказати, з життям та розумом. Бо до розуму очевидно належить вплив контролі та кермування.

Мусимо сказати, і це доволі імовірне, що розум сам у собі належить до психічного аспекту всесвіту, і не можна його вияснити фізикально. В такім разі формальні хвилі, якщо вони мають якесь ментальне чи біольогічне значіння, мусять бути лиш фізичним агентом, яким послугується розум, та завдяки якому розум може увійти в лучність з матерією. Як психічна річ може ділати на річ фізичну, це все спричиняло клопіт, і все шукано якоїсь уніфікації фізичних і психічних проявів. Одначе коли матерію можна висловити як групові хвилі, то тоді звязь із формальними хвилями стає зрозуміла. Ми тепер почали, або бодай нам так видається, підходити до чогось фізичного, що ділає на психічній дорозі, а це є користь, що її не можна з легким серцем відкинути або відложити. Воно може не вести ні до чого, але

[1]) В оригіналі „form-waves" (перекл.).

може бути кроком в правдивому напрямі. Воно не є імовірно остаточним кроком, бо остаточно те, що нам здається, що ми найшли, є лиш посередником фізикальної натури.

Моя гіпотеза є така, що ті формальні хвилі творять фізикальний механізм, що через нього ділає життя і розум та скермовує матеріяльні частинки. Натури життя і розуму ще не знаємо, і це імовірно не є річ фізики шукати цієї розвязки. Під теперішню пору воно навіть може бути сумнівне, чи такі формальні хвилі в дійсності, як такі, існують. Вони можуть бути лиш якимось блудним огником, що зродився з математичних калькуляцій та дальшої спекуляції. Їх репрезентує символ ψ або його квадрат*) і їх трактуємо символічно; а трактувати їх як фізикальні дійсності було би рівнозначне з гіпотезою. Одначе дорогою до розсліджування гіпотези є звернути на неї увагу, витягати з неї консеквенції та находити в ній хиби. До нинішнього дня натура життя та розуму були чимсь таємним, а коли ми є окружені тайною, то кожну нитку треба привитати та іти за нею. Цього якраз тепер я домагаюсь.

Чого я певний, то того, що не можна дістати ніякого вияснення при помочі виключного розбирання матеріяльних процесів. Частинки мозку є, як усі інші частинки, безвладні. Якщо вони ділають так, що осягають якісь висліди, то лиш тому, що на них ділає щось, що контролює частинки; щось, що можна з них вигнати і чого ділання можна припинити, щось, що знаками і показчиками чи демонстрацією його чинности є рухи і поведення частинок, одначе що впрочім є незвісне.

Співділання розуму та матерії є демонстрацією ментальних процесів. Коли частинки ушкоджено, демонстрація перепинюється або цілком задержується. Розум сам у собі не конче стає ушкоджений через ушкодження мозку. Сокира, що паде на бесідника, може перервати потік його слів, одначе не має впливу на етеричну причину того потока. Лиш механізм поніс шкоду; а через те і джерело, або розум, не може довше ділати так, щоби міг апелювати до наших змислів. Коли не можемо обсервувати частинок матерії, то не можемо обсервувати нічого; бо це одинокі наші середники обсервації. Цілість дійсних чинностей находиться в другій, надзмисловій области, а про них довідуємося через ментальне посередництво.

Зазначім, що навіть краска є лиш умовним заключенням. В зовнішній природі нема нічого, лиш роди дрогань: ми інтерпретуємо їх як краски. Так також пояснюємо образ або музичний твір; фізично ті речі є малої ваги. Що є фізично поема? Чорні знаки на куснику паперу. Всесвіт, як його спостерігаємо, є нашою власною інтерпретацією: хоч наші спосібності залежать без сумніву від наших змислових органів і від інформацій, які вони дають. Ми перейшли далеку дорогу через виключно змислові

*) ψ т. зв. функція Schrödinger-а; гл. „Революційні течії в сучасній фізиці" (перекл.).

вказівки до естетичних інтерпретацій, одначе в суті речі ми є обмежені в нашім зрозумінню дійсности.

Чим справді є Дійсність і як вона може ставитися до ріжних родів існування, ми не можемо мати претенсії знати. Ми лиш можемо пробувати іти крок за кроком і надіятися, що так далеко, як підемо, будемо добре іти, хоч ми добре знаємо, що ми є лиш живими організмами у великому та таємному всесвіті, якого повне зрозуміння можемо осягнути лише через віру.

Ірина Гузар
магістер філь.

Релігійний світогляд Ґетого.

(Докінчення).

3. Етика Ґетого.

В своїм вірші „Vermächtnis“ протиставляє Гете природі і законам світ людини, — це є світ вартостей. Він каже, що людина повинна поступати етично:

„Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!
Denn das allein
Unterscheidet ihn
Von allen Wesen,
Die wir kennen.“ [1])

Божі закони кермують світом:

„Nach ewigen, ehrnen,
Grossen Gesetzen
Müssen wir alle
Unseres Daseins
Kreise vollenden.“ [2])

На світогляд Гетого мав дуже великий вплив, як відомо, пантеїзм і детермінізм Спіноци. Людина не має вільної волі, а те, що уважає за волю — це божескість в його власнім нутрі. Для-того повинна розвивати вроджені собі прикмети, а не переробльовати їх.

В етиці протиставляється Гете Кантовому категоричному імперативові. Етика Канта є етикою наказу, а етика Гетого вірности своїй природі. Погляд Гетого, який сильно наближується до детермінізму Спіноци, можна би пластично представити ось так: в насінні ростини лежить вже первовзір пізнішого вигляду, але розвій може йти, залежно від обставин, по лінії ріжних

---

[1]) Das Göttliche.
[2]) Das Göttliche.

можливостей; подібно теж є у людини, тільки що етична людина може, пізнавши щось вище чи ліпше від закону природи, поступити проти свого нахилу [1]). Подібно висказується у фрагменті „Die Geheimnisse“ (24. строфа):

„Von der Gewalt, die alle Wesen bindet,
Befreit der Mensch sich, der sich überwindet“.

Все ж таки є Гете далекий від Кантового поняття противенства: „Pflicht und Neigung“.

З такої етики повстає трагедія, противна Шіллеровій, котра опиралася на Кантовому категоричному імперативі. Шіллер представляє людину, що фізично гине, але етично перемагає в той спосіб, що себе поконує.

Етиці Гетого відповідає більше людина, що свої життєві сили вповні розвиває і свому існуванню надає таку вартість, яка йому вроджена.

Кляйста „Prinz von Hamburg“ знаходить відповідно до своєї вдачі назад дорогу до свого вродженого геройства і пізнає, що він згідно зі своєю природою та особистістю повинен рішитися на смерть; подібно й Егмонт не забуває про закон своєї особистости і доходить до повного спокою в смерті, що відповідає його еству [2]).

Вертер гине, бо не вміє розвинути вроджених прикмет і як проблематична вдача попадає в конфлікт з окруженням.

Вільгельм Майстер розвиває свої прикмети згідно з природою, ублагороднюючи їх, і длятого може дійти до ідеалу людськости, до духової і згідної з етикою культури. „Schliesslich halten wir’s für Pflicht, die Sittlichkeit ohne Pedanterie und Strenge zu üben und zu fördern, wie es die Ehrfurcht von uns selbst verlangt“.[3])

У романі „Wahlverwandtschaften“ представляє Гете людей, що поступають по законам, які кермують на рівні органічними й неорганічними тілами. Любов є тут представлена як закон, елементарна сила, якій не можуть опертися особи цього роману. Enard не може опертися діланню сил природи. Гавптманн і Шарльота стараються їй опертися. Отілія доходить через релігію до того, що над нею вже не мають влади темні сили природи. Вона стає святою; над її гробом діються чуда.

Ідею роману схоплює Гете в тих словах Ісуса Христа, які повтаряє Гете до Цавпера (7. вересня 1821): „Wer ein Weib ansieht, ihrer zu begehren, der hat schon mit ihr die Ehe gebrochen in seinem Herzen“. Длятого по думці Гетого, повинні люди добиратися після характерів, щоби оминути подібних конфліктів, як це він представив в згаданім романі, бо подружжа є нерозривне [4]).

---

[1]) н. пр. Отілія в романі „Wahlverwandtschaften“.
[2]) То порівнання гляди; Oskar Walzel, Deutsche Romantik, II, 86.
[3]) Wilhelm Meisters Wanderjahre.
[4]) Про це гляди; Zeitler, Wahlverwandtschaften. Goethe-Handbuch 1916.

Цей роман є глибоко етичний. Проблєму подружжа трактує Гете тут дуже поважно. Головна особа Отілія умирає добровільно голодовою смертю, щоби не поступити неетично, не спроневіритися своїй благородній вдачі.

Етичне поступовання проявляється у вчинках. Гете каже, що тільки контемплятивна людина може до етики приноровитися, але людина діла не завжди. Так протиставляє він Епіметея Прометеєві в драмі „Пандора".

З другого боку називає він егоїстом такого чоловіка, який тільки думає про свій духовий спокій, оминає діяльне життя, щоби не наразитися на покусу неетичного поступку [1]).

У „Фавсті звеличує активну людину, що здіймається до великої благородности.

Його віра в позамогильне життя не покривається з християнською вірою. Він — що правда — вірить в особисту безсмертність, але заплатою на другім світі не є в нього вічний спокій, як це проповідує християнство, а продовження вічного руху на вищому ступені. Душа людини, що нічого на світі не зробила, не може піднестися вище, а паде.

„Wer keinen Namen sich erwarb noch Edles will,
Gehört den Elementen an..."

У своїм погляді про безсмертя є Гете залежний від Ляйбніца, бо вірить в метемпсихозу [2]). Монада є на ріжнім степені розвою. Вона може дальше розвиватися, або підупадати. Так людина може бути тільки вищим типом ростини або звіря [3]).

Гете не виключає з другої сторони розвою в надчоловіка, а доказом є Фавст. В 1. частині (490. вірш) називає Фавста: „Übermensch".

4. Віра в пересуди.

Завдяки змисловому, конкретному з природи наставленню і потребі вірити в надприродне, витворюється у Гетого віра в пересуди.

Гете був зоровим типом і тому у нього розвинувся змисл конткретного спостерігання і жива фантазія. Абстрактне думання розвинув він щойно дорогою вправи [4]). Він займався ділянками науки і мистецтва з области зору, як: малярство, наука красок (Farbenlehre), морфольогія, мінеральогія.

Забобонність змагалася у Гетого: 1) під впливом пієтизму, від якого відвертається вже 1776. року; 2) завдяки особам панни

---

[1]) Пор. Wilhelm Meisters Lehrjahre, 6. Buch: Die Bekenntnisse einer schönen Seele.

[2]) Пор.: Kurt Kowalewski, Die philosophischen Grundlagen von Goethes Weltanschauung, (Zeitschrift für Deutschkunde 1930).

[3]) Korff, Geist der Goethezeit, II. Teil, 1. Buch, 11; 1927.

[4]) R. M. Freienfels, Persönlichkeit und Weltanschauung 1923. (VII. розділ: Goethe).

фон Клєттенберґ, Ляфатер; 3) через лєктуру Сведенборґа та Оссіяна.

Віра в пересуди появляється нетільки в житті Ґетого, але і в його творах. У пізнішій епосі його життя грає велику ролю його віра в демонічні сили. У старості попадає в містицизм.

Ґете був забобонний іще малим хлопцем, коли складав на свій лад жертви Богові. Як молодець займався альхемією[1]). Великий вплив, який має на нього пані фон Штайн пояснює він сам мандрівкою душ. Коли відїжджає з Риму, хоче йому хтось продати статую і він уважає це за таємний знак, щоби лишитися в Римі. 1816. року завертає він з дороги, коли зломилося йому колесо „aus Unmut oder Aberglauben"[2]), як це він каже.

Бачити всюди символічні звязки хутко стало його звичаєм. Віра в пересуди провадить Ґетого до віри в фаталізм. До пані фон Штайн пише (4. XII. 1777): „So gewohnt bin ich, mich vom Schicksal leiten zu lassen, dass ish gar keine Hast mehr in mir spüre".

У творах Ґетого стрічаємо ріжні народні вірування: про дикого стрільця[3]), Мелюзіну[4]), духів[5]), чарівниць[6]) і т. п.

Сам Ґете був переконаний, що існує демонічна сила в людині і поза людьми, яка кермує обставинами[7]).

Та закрита нераз розумові і моралі противна сила виступає в світі і понад світом.

> „Dämonen, weiss ich, wird man schwerlich los,
> Das geistig-strenge Band ist nich zu trennen"[8]).

У творі „Wahlverwandtschaften" грає не послідню ролю ця демонічна сила. Той погляд є споріднений з детермінізмом Спінoци.

Чарівні предмети з народнього вірування виступають часто у його творах: чудодійний напиток молодости для Фавста; чарівне зеркало, де Фавст бачить Ґретхен; чарівничий плащ, чоботи, коні Мефістофеля: чарівний перстень в „Новій Мелюзині" і т. п.

Але Ґете висміває теж пересуди; як Райнеке Фукс (10. і 11. спів); король Андрасон[9]) пізнає непридатність пересудів; у „Satyros", „Grosskophta" представляє Ґете, як можна наївних людей обманити при помочі пересудів.

На справжню увагу заслугують ті пересуди в творах Ґетого, що є тільки поетичним засобом, символами його ідей. Ґете каже:

---

[1]) Aron, Goethes Stellung zum Aberglauben (Goethe-Jahrbuch XXXIV, 1913) подає подібні моменти з життя Ґетого.

[2]) Пор. Tag und Jahreshefte 1816.

[3]) Der getreue Eckart; Götz, 5. акт. 5. сцена.

[4]) Die neue Melusine.

[5]) Erlkönig; der untreue Knabe.

[6]) Faust.

[7]) Пор. Dichtung und Wahrheit, 20. Buch.

[8]) Faust, 2. частина, 5. акт (11491—92).

[9]) Triumph der Empfindsamkeit.

„Der Aberglaube ist die Poesie des Lebens; deswegen schadet's dem Dichter nicht, abergläubisch zu sein". (Maximen und Reflexionen).

В баляді „Der Zauberlehrling" міститься ідея, що мусить бути дозрілий той, хто хоче заволодіти життям і мистецтвом.

Цілі сцени у Фавсті мають ідейний підклад: н. пр. бакхічно-еротичний спів духів усипляє Фавста; ельфи очищують його від усіх нещасть, які він пережив; сцени з Гелєною і т. п.

Що було у Гетого символами життя, стає у старості містицизмом, а навіть справдішним забобоном.

„Nun ist die Luft von solchem Spuk so voll,
Dass niemand weiss, wie er ihn meiden soll.
— — — — — — — — — — —
Von Aberglauben früh und spat umgarnt:
Es eignet sich, es zeigt sich an, es warnt[1])".

А всетаки не дає Фавст журбі над собою запанувати. Він стоїть ще завжди на становищі активного життя:

„Dem Tüchtigen ist diese Welt nicht stumm.
Was braucht er in die Ewigkeit zu schweifen!
Was er erkennt, lässt sich ergreifen.
Er wandle so den Erdentag entlang;
Wenn Geister spuken, geh er seinen Gang,
Im Weiterschreiten find er Qual und Glück,
Er unbefriedigt jeden Augenblick"! [2])

Релігійний світогляд Гетого є пантеїстичний. Цей світогляд у формі спіноцизму здобув собі чимало приклонників в Німеччині при кінці XVIII століття й пізніше.

Такий світогляд з одною вічною субстанцією зі всіми своїми ріжнородними способами буття, що проявляються в феноменах, відповідав живій уяві Гетого, його поетичній вдачі та гуманним почуванням.

Хоч сам пантеїзм зі своїм детермінізмом, як висловлюється Ляйбніц, є гробом всякої правди і ворогом всякої релігії й моралі, одначе Гете не був завсіди вірним свойому фільософічному світоглядові. Тут і там в його творах є дегресії, в яких пробивається серцем відчута правда, що одначе не переходить поза границі релігійного натуралізму.

Християнській надприродній релігії протиставить Гете природну релігію в уявній її пантеїстичній формі.

В його творах не одна є цінна релігійна й моральна думка, але не скристалізована, часто баламутна, фантастична й забобонна, бо не перейшла крізь прасвітло надприродньої обяви, яка була би прогнала уявну тьмавість релігійного і морального світогляду Гетого.

20. I. 1932.

---

[1]) Faust, 2. частина, 5. акт (11410—11; 11416—16).
[2]) Faust, 2. частина, 5. акт (11445—52).

Леонід Білецький.

„Шевченко". Річник перший Інституту Т. Шевченка в Харкові.

(Державне Видавництво України 1928, ст. 287).

(Докінчення.)

„До Соціольогії Шевченкових Епітетів" (ст. 71-78), праця Якубського. Б. Якубський, яко марксист в українській літерат.-науковій критиці, хоч і типово марксівських дослідів на літературнім матеріялі не виявив, пробує викрити в поезії Шевченка „соціольогію в епітетах стилю поета, при чім виходить з того заложення, „що в літературних творах однаковою мірою соціяльно обумовлені так їхній літературний „зміст", як і їхня літературна форма". Навіть що більше, продовжує дослідник: коли авторові іноді вдається затаїти дещо зі своїх ідейних тенденцій, натягши на поетичне обличчя певну маску, то в царині літературної форми, це далеко важче: найбільш дрібні стилеві засоби часто виявляють з головою справжнє соціяльне авторове обличчя" (71) (Так у свій час писав Арватов про В. Брюсова, визначаючи контрреволюцію форми цього російського поета[1]). І перед автором завдання: подати соціольоґічну аналізу „одного з найважливіших поетичних засобів у кожного з поетів — поетичного епітету". Але з чотирьох типів епітету: а) епітет—прекметник, б) епітет—прекметникова частина зложеного присудку, в) епітет—іменник—додаток та г) епітет—прислівник—при дієслові, — автор обмежується лише до епітету першого типу і статистично—описово лише констатує і підраховує кількість того чи іншого епітету, користуючись принципом більшої його поширености в Шевченка і цей принцип кладе в основу клясифікацій епітетів. Не думаю, щоби такий принцип для основної теми: „соціольогія епітетів Шевченка" був правильний; коли досліджується соціольоґічний момент в епітетах поета, то він повинен лягти і в основу клясифікації епітетів, себто „соціольоґію епітетів" муситься досліджувати соціольоґічно, а не чисто „опоязівським" прийомом. Це дивно, що всі заговорили на Україні про соціольоґічну методу в літературі та ще й про методу Маркса, а автор статті написав навіть цілу книжку про неї[2]). Але це все одні лиш слова; бо перше, аніж на основі епітетів викривати справжнє поетове обличчя, треба застановитись, яке то обличчя самого критика: коли марксист, то треба бути послідовним марксистом, треба доказати, що така метода в літературі дійсно можлива в приміненні до літературного матеріялу; а то читач, не віруючи в цю методу теоретично, не бачить її

[1]) Б. И. Арватов „Контр-революція форми (о Валеріи Брюсове)"—„Леф" 1922. І. (Март), ст. 215—230.

[2]) „Соціольогичний метод в письменстві", Київ, р. 1924.

примінення на ділі; бо мало ще сконстатувати епітети в поезії Шевченка; треба оцінити їх питому соціольогічну вартість (друге завдання критика — соціольога). Може бути один епітет на цілий „Кобзар“ Шевченка, але з соціольогічного становища він може бути далеко вартісніший (напр., серце гниле, трудне), аніж епітет „святий“, що зустрічається аж 70 разів. Отже не кількість повторення епітету, а його соціольогічна якість та ціль, з якою його уживається, надає йому більшої вартости.

Далі, варто було би спинитися д. Якубському на питанні, оскільки епітети Шевченка є для нього оригінальні на фоні тієї романтичної літератури і оскільки поет сам причинився до їх витворення. — Цим очеркнув би автор соціяльну спостережливість поета; бо коли його епітети традиційні, вони криють в собі меншу соціольогічну вартість. Таким чином, щоби досліджувати соціольогію епітетів поета, треба самому дослідникові бути більшим соціольогом в літературі, аніж формальним критиком.

„Деякі композиційні особливості „Гайдамаків“ (ст. 81. 91), — Студія Б. Навроцького. Перш за все автор констатує, що „вступ“ до „Гайдамаків“ — це своєрідна мозаїка мотивів, вже раніш використаних („Думи мої, думи“, „Тарасова ніч та інші), що правда, „формально й досить механично“ (88).

Далі, будова „вступу“ й „епілогу“ у композиційних засобах мають багато спільного. „Епілог“ до „Гайдамаків“ також, як і „вступ“ складається зі сполучення мотивів суто субєктивних та обєктивно-історичних, іншими словами, по розшифрованню цих поплутаних термінів автора, можна сказати, з ліричних та історичних оповідань.

Що до поеми „Гайдамаки“ взагалі, то, на думку автора „основа задуму „Гайдамаків“ є „варіант“ чи „інша редакція“, твору „Думи мої, думи мої“; „вступ“ і „епілог“ „Гайдамаків“ відповідає початкові й кінцеві „Дум“, історична середина поеми — середині даного віршу.

Ці спостереження автора, що раніший твір, і своєю композицією, і розложенням подій, лягає в основу пізнішого, більш викінченого як його складова частина, а не редакція, як думає автор, є цікаві. Але вони підпирають моє давніше (від 1923 р.) анальогічне твердження про генезу поеми Т. Шевченка „Москалева криниця“ з 1847 і 1857 р.; у своїй студії [3]) я доказував, що поема 1857 р. вбрала в себе поему на ту саму тему з 1847 р., а остання у розширеному і більш скомплікованому вигляді розвинулася із невеликого віршу Шевченка з 1847 р.: „Рано в ранці новобранці....“

Щодо тверження д. Навроцького, що з цих причин у „Гайдамаках“ поет допустився певного роздвоєння, що відбилося і на артистичній композиції поеми, то ця остання думка вже по тра-

---

[3]) Л. Білецький „Москалева криниця Т. Шевченка“, — Нова Україна, р. 1923 в Празі кн. 3.

диції тягнеться ще від Франка і криє в собі цілком субєктивні враження критика. Цим способом автор ніколи не докаже, що поема ця є невикінчена. Я наприклад, гадаю, що ця поема є якраз цілокупним артистичним твором і в своїй композиційній цілості є цілком викінчена.

„На шляху до наукового видання Шевченкового „Кобзаря“. Стаття П. Тиховського **(ст. 95—112).** Складається вона із двох частин; перша подає короткий, несистематичний і непослідовний огляд видань творів Шевченка, почавши лише від 1906 р., — від видань В. Доманицького. Так само неповно, побіжно і схематично подає автор і огляд тих спостережень над текстом „Кобзаря“, які робив його видавець. Другу частину займає рецензія на нове видання творів Шевченка з 1925 р.: „Т. Шевченко. Поезії. Кобзар“. Зредагували та примітки додали І. Айзеншток та М. Плевако (Держ. Вид. Укр.). Автори цього видання вважають, що воно є найближчим до канонічного тексту творів поета.

Але рецензент цілком слушно завважує по розібранню виданого ними тексту, що в кожнім виданню не останній хронольогічно текст поезії є найправильнішим, а лише той, що після фільольогічної та літературтої аналізи тексту є провірений. Отже „не можна відмовитися від критики тексту“ (101). Так само в помилках, допущених поетом у тексті творів, видавець мусить користуватися конюктурними здогадами“: що властиво хотів написати поет? (105).

Таким чином зі становища рецензента нове видання творів Шевченка не вирішує питання про канонічний текст Кобзаря“ (110).

„До питання про вплив Герцена на Шевченка“ (ст. 115—135). — Стаття О. Дорошкевича є дуже цікава. В ній автор докладніше обговорює питання про ролю творів Герцена у світогляді й творчості Шевченка, аніж це вияснив він у статті 1924 р: „Шевченко в соціалістичному оточенні“. („Шевченківський збірник“ під редакцією П. Филиповича), анальогічно, як О. Дорошкевич ширше обговорює й взаємини Шевченка з петрашевцями 40-х років („Шевченко й петрашевці в 40 рр.“ — Шевченко та його доба“, Збірн. 2, Київ 1926 р.). Автор має повну рацію, коли обговорює впливи лектури творів Герцена і його часописів („Полярная Звезда“, „Колокол“) на Шевченка підчас писання ним щоденника „Журналу“. Правдоподібним теж можна вважати твердження О. Дорошкевича про лексичні, метафоричні, образові та навіть і тематичні впливи статтей Герцена на деякі твори Шевченка в 1858. р. Що ж до впливів ідеольогічних, особливо у відношенні до політичного режіму Миколи І, то й сам автор признає, що ці політичного характеру теми, були такі ж актуальні у Шевченка ще далеко до заслання, починаючи від р. 1844 (ст. 122).

Отже автор при обговорюванню проблєми про політичні впливи Герцена на Шевченка допустився кардинальної методольогічної помилки в питанні про політичний світогляд Шевченка

взагалі від перших днів його літературної діяльности і про вплив світогляду Герцена. І в цім моменті сам автор зазначує, що політичний світогляд Шевченка був далеко радикальніший аніж такий світогляд Герцена (116—121).

Таким чином заки Шевченко запізнався з творами Герцена, його політичний світогляд вже був готовий і такий залишився до кінця його життя. Під впливом яких політичних течій цей світогляд поета вироблявся? Отже, тут безперечно треба брати на увагу і польську революційно настроєну еміграцію та її пропаганду, російську революційну інтелігенцію, як декабристи, петрашевці і т. п. А найбільше той загальний напрям світової революційної літератури, як творчість Шіллєра, Гетого, Пушкіна, Рилєєва, Лєрмонтова, Міцкевича, автори якої не рідко вступають в боротьбу з царським деспотизмом, німецьким, російським і протиставляють йому високо моральних та ідейних і гуманних повстанців — т. зв. розбійницьку літературу, починаючи від „Die Reiber“ Шіллєра й кінчаючи „Вадимом“ Лєрмонтова, й літературу про історично покривджені народи (Рилєєв, Міцкевич та інші), яка знайшла своє найвиразніше втілення в поемі Шевченка з 1841 р. „Гайдамаки“. В цім чується голос Монтескє проти деспотичних держав, який широкою луною відбився у всій европейській літературі. Таким чином цей відголос ми бачимо і в Шевченка і в Герцена, але в Шевченка навіть раніше, як у Герцена. Отже, чи не є спільне джерело як для Шевченка так і для Герцена ота політична літературна традиція французьких політиків і лібералів та революційно-романтична артистична література? І цю проблєму шановному О. Дорошкевичеві варто було б розглянути в першу чергу і лише тоді підходити як до впливу петрашевців, так і до впливу Герцена на вироблення світогляду Т. Шевченка.

„Різдво 1846 р.“ — Студія В. Петрова (ст. 139—154) є одною із серії тих студій автора, що досліджують взаємини між Кулішем, Шевченком і Костомаровим переважно в роках їх спільної діяльности в Києві [(див. його праці: „Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші стрічі“ — (Україна, р. 1925, кн. 1—2), „Куліш і Шевченко“ — (Шевченко та його доба, Збірн. І, Київ 1925), „Матеріяли до історії приятелювання Куліша й Шевченка“— (Шевченко та його доба, Збірн. 2, Київ 1926)]. В останній студії автор спиняється переважно на подіях Різдва 1846 року в Києві і порівнює їх з подіями весни того року, коли Кирило-Методіївське Братство лише заснувалось. Містичну віру у щасливу взаїмність усіх словянських народів, — як писав свого часу М. Костомарів, що конкретно мала виявитись у федеративнім устрою суспільного й державного життя словянських націй, в якому кожда б нація „свято заховувала свою окрему автономію“ (М. Костомарів „Автобіографія“. Москва 1922 р., ст. 187—188) протиставить В. Петрів на початках заснування братства (весна року 1846) звичайному „видавничому товариству“, „Літературній кор-

порації“ і т. д. на Різдво 1846 р. (ст. 140). Такі остаточні наслідки заснування Кирило-Методіївського Брацтва. Автор підпирає свою думку опублікованим ним листом-відповідю Амвросія Метлинського з 28 марта 1847 року М. Костомарову. Цей лист дає можність авторові зробити підсумки, що „з суперечки протилежних думок остаточне викристалізувалось тільки одне практичне підприємство: Справа видання книжок для народу й організація видавничого товариства“. Таке „літературне“ розвязання проблеми громадської акції відповідало, на думку дослідника, в більшій мірі настроям і поглядам впливової ґрупи київських українофілів, ніж будь-який рішучий крок у бік „якобінізму“ (ст. 154).

На наш погляд висновок автора збудований на невірних фактичних даних. Лист А. Метлинського нічого не говорить, бо він був явищем легальної переписки з Костомаровим, а не конспіративної. Далі, погляди у більшости членів були найрадикальніші, які йшли навіть до перевороту, але умови політичні й стан свідомости українського громадянства не дозволяли йти на такі кроки. Про це ми ясно читаємо в „Автобіографії М. Костомарова: „Мы не могли уяснить себе в подробности образа, в каком должно было явиться наше воображаемое федеративное государство; создать этот образ мы предоставляем будущей исторіи. Во всех частях федераціи предполагались одинакіе основние закони и права, равенство веса, мер и монеты, отсутствие таможен и свобода торговли, всеобщее уничтоженіе крепостного права и рабства, в каком би то не было виде, единая центральная власть, заведующая сношеніями вне союза, войском и флотом, но полная автономія каждой части по отношенію к внутренним учрежденіям, внутреннему управленію, судопроизводству и народному образованію. Ближайшим и вернейшим путем к достиженію етой цели в далеком будущем предполагалось воспитаніе общества в духе таких идей, а потому считалось необходимим, чтоби в университетах і прочих учебних заведеніях били люди искренно предание етим идеям и способние внедрять их в юнния поколенія. С етой целью явилась мысль образовать общество, котораго задача была бы распространеніе идей славянской взаимности, как путями воспитанія так и путями литературнимм“. (ст. 188; підкреслення наше, Л. Б.).

Ці знаменні слова Костомарова треба розуміти так, як вони написані: ціль поставлена ясно: всесловянська федеративна держава на основі словянської взаїмности; але конкретно до цієї цілі простувати на той час і на ті умови можна було лише двома шляхами — вихованням громадянства і молоді літературною пропагандою (ось тут була потрібна широка видавнича праця) і перевихованням у всіх школах молоді в дусі нових ідей; а зведення всієї цієї праці лише до заснування „видавничого товариства“, як думає В. Петров, — висновок цілком невірний.

На думках автора про ріжницю поглядів у Костомарова і Куліша не спиняємось, бо вони не є оригінальні, а за їх основу принято спостереження О. Гермайзе („П. Куліш і М. Костомаров, як члени Кирило-Метод. Брацтва" — Шевченко та його доба, Збірн. I, Київ р. 1925, ст. 38—56). Але не можна на основі цих спостережень піддавати в сумнів авторство Костомарова „Книг битія українського народу" (ст. 143). — До цього треба мати більше підстав і матеріялів.

„Шевченко та історія Русов. (ст. 155—173)". — Студія Людміли Кошової підносить дуже важну і трохи занедбану сторінку в творчості Шевченка. На цім питанні спеціяльно ще в 80 роках XIX ст. спинявся проф. В. Антонович. Але, на жаль, його праця, подана лише у зреферованню а не в цілості (на стор. „Чтенія Кіевск. О-ва Лет. Нестора" і Зорі" за р. 1888), не дає нам повноти його поглядів на це питання. По за тим ніхто із дослідників цієї проблєми не порушував. Щойно в р. 1928 займилося нею двох учених: у мене в Празі опрацював цю тему як докторську дисертацію Борис Гомзин і в Харкові вище зазначений автор.

Спиняючись на праці останнього автора, мусимо зазначити, що дослідник на початку своєї студії побіжно подає історію опрацювання впливу „Історії Русов" на Шевченка (ст. 157—158), історію популярности цього твору в першій половині XIX ст. (ст. 158—160), знайомство з цим твором Т. Шевченка вже на засланні, коли „Історія" була опублікована 1846 р. О. Бодянським на стор. „Чтенія М. О-ва Истор. и Древн". (ст. 160—162).

Далі автор зводить та „систематизує", як сам зазначує (ст. 158) всі погляди попередних дослідників, а крім того пробує простежити як „Ист. Русов" відбилася на ідеольогії та творах Шевченка (ст. 163-174). Автор правильно починає свій дослід з ідеольогічного впливу „Исторіи" на Шевченка, але робить так, як, на наш погляд, не слід робити з методольогічного становища. За попередніми неправіреними твердженнями автор студії приймає як неоспоримий факт, що „Історія Русов" була відома Шевченкові від перших днів його поетичної творчости. Але ж документальних і безпосередніх доказів на це немає ніяких, а традиція серед учених, що Шевченко знав „Историю" ще з рукопису, не є таким свідоцтвом. Примітка ж Шевченка до Гайдамаків, в яких він покликується на „Историю", як це показав Б. Гомзин, свідчать лише про те, що Шевченко знав „Историю" Малой Россіи" Б. Каменського у 2-му виданні 1830 р., в якім історик вповні використав „Ист. Русов".

Отже, в кожного дослідника мусить повстати думка, що перш за все необхідно подрібно означити все те, що Шевченко черпав безпосередньо із 2-го видання „Исторіи Малой Россіи" Бант. Каменського, і лише те, що останеться у творах Шевченка незгідним із Бант. Каменським, треба приписати якомусь другому історичному джерелу, навіть „Історії Русов".

Але тут повстає друге завдання перед дослідником: доказати, що Шевченко знав „Историю Русов", безпосередньо зясу-

вати, де він міг з нею познайомитись, чи в Петербурзі, чи може аж 1843 року на Україні, а також необхідно вияснити, від кого він міг цей твір дістати: від Гребінки, чи від кого іншого, може від Бодянського, а може від кого з полтавських українських автономістів, які гуртувалися коло кн. Репніна і т. д. Щойно після цього треба приступати до зясування впливу „Исторіи Русов" на Шевченка. Отже перш за все ідеольогія, себто така систематизація історичних чи соціяльних та етичних явищ фактів, яка відповідає ідеалам поета. Чи вияснив автор цю ідеольогію Шевченка? Зовсім ні, а лише повиривав окремі частини із третього розділу передмови Д. Николишина до виданих ним „Історичних поем Шевченка", Коломия 1914 р. в цім розділі: „Як уявляв собі Шевченко козаччину (ст. VII—XIX). Д. Николишин систематично і докладно зясовує історичний світогляд Шевченка і залежність його від „Исторіи Русов". Отже лише той розділ Николишина : ліг в основу цілої статті Л. Кошової, і лише після цього, додавши цитати із „Исторіи Русов" та із поезій Шевченка, автор збудував свою статтю.

Таким чином праця вийшла несамостійна і неоригінальна.

„Нові документи до біографії М. І. Гулака" ст. 177—199. Ніяковського праця є єдина праця на цілий збірник, що подає свіжі й невідомі ще матеріяли та документи з політичного процесу 1847 р. про Кирило-Методіївських братчиків взагалі і зокрема про М. Гулака. З цієї ділянки це його не перший дослід; дуже цінними є його студії 1) „Микола Гулак" — біографія і діяльність; „Шевченко та його доба". Збірник Другий, Київ, 1926, ст. 114—153); 2) „Люди сорокових років" (Зб. „За сто літ", кн. 2, Київ 1928 р.) Матеріяли, опубліковані дослідником ще ніде не друковані — найважніші документи до історії арешту, процесу, увязнененння і заслання Гулака. Серед них найбільше цікаві два свідоцтва, які ввійшли до збірника. (Матерьяли до історії Кирило-Методіївського Братства". Збірник памяти Т. Шевченка, Київ 1915 р.). Три ненадруковані „увещанія" протоєрея Малова яскраво малюють систему допитів „закоренелаго преступника", якого хотіли зловити на його релігійному почуттю. Два Гулакові листи до батьків і до Орлова свідчать про глибоке заломання, яке лишило свої сліди на все дальше Гулакове життя. Решта документів — офіційне листування, розпорядження, записки, рапорти, квітанції, що зясовують окремі моменти від арешту до заслання, дають низку хронольогічних даних, зовнішніх перемін, що траплялися в життю Гулака-вязня й засланця (передмова В. Міяковського, ст. 178—179).

„Перший переклад Шевченка російською мовою" (ст. 203—211) П. Филиповича є одною з цілого ряду праць автора про взаємини між Шевченком та представниками російської літератури: 1) „Шевченко і романтизм" — (Зап. Істор. Філ. відд. ВУАН, кн. IV); 2) „Шевченко і декабристи" („Шевченківський збірник під ред. П. Филиповича, Київ 1924 р.) пізніше значно

розширена вийшла окремим виданням; 3) „До студіювання Шевченка та його доби" — (Шевченко та його доба, Збірн. перший, Київ 1925); „Революційна легенда про Шевченка чи дійсність?" (Шевченко та його доба, Збірн. другий, Київ 1926); 5) „Всі пояснення автора до твору Шевченка"; „Щоденні записки (:„Журнал") (вид. Акад. Наук під ред. акад. Єфремова. Повне зібрання творів Т. Шевченка т. IV, Київ 1927 р.) Дослідник спиняється на першім перекладі Шевченка „Думи", який зробив Гербель 1856 р. Це дає привід авторові спинитися на особі Гербеля та його знайомстві із Шевченком та перекладчикові „Кобзаря Шевченка" 1860 р. та інших його перекладах з української поезії. Стаття інформаційного характеру, але дуже цінна для зясування історії перекладу української поезії загалом і Шевченка зокрема на російську мову.

„Шевченко в англійській інтерпретації" (стаття Гр. Майфеста, ст. 235—246) і **„Шевченко в англійському перекладі"** того ж автора, (ст. 249—262). У цих двох статтях автор розбирає два переклади деяких творів Шевчевка, з яких один зробила у Nev York-у в 1916 р. пані Livesay („Songs of Ukraina with Ruthenian poems)", а другий в 1909р. в Льондоні п. E. Z. Voynich („Six lyriks flom the Ruthenian of Tarás Schevchenko"...)

До розбору цих перекладів автор підходить з готовими принципами Sholz'a („Art of translation" — Philadelphia, 1918), який твердить, що переклад, котрий витворює лише думку, є тільки інтерпретацією, а справжній переклад починається там, де кінчається інтерпретація. На підставі цієї тези називає Д. Майфест переклад Livesay-ї лиш інтерпретацією, а властиво тільки чимсь, що в значній мірі наближається до інтерпретації, при чім часто передає невідповідно думку оригіналу (ст. 244). Натомість зовнішня форма п р о з о в и х п е р е к л а д і в (підкреслення наше — Л. Б.) не дає нічого цікавого". (ст. 243).

Спроба ж E. Z. Voynich, на думку автора „здебільшого заслуговує на назву перекладу, який іноді досягає бездоганно внутрішньої форми англійського віршу". Хиби ж у передачі сторінки, розміру, ритму, значіння слів і т. д. пояснює автор статті лише тією величезною ріжницею, яка існує між англійською та українською мовою (ст. 259).

Назвавши перший переклад інтерпретацією, д. Майфест присвячує такому способові передачі творів Шевченка на англійську мову окрему статтю.

Щодо суті статтей не можна нічого закинути авторові; переклади розібрані докладно і вичерпуючо та дають повну картину, потрібну до зрозуміння основного характеру кожного перекладу. Можна лише закинути авторові те, що він непотрібно розділив оцінку обох перекладів на дві окремі статті-рецензії і надав їм навіть ріжні заголовки. В дійсності ж обидві спроби і п. Livesay, і п. Voynich є п е р е к л а д а м и, з яких перший, по відки-

ненню форми, хоче передати лише т. зв. зміст твору й його внутрішню суть, а другий намагається подати і перше, і друге. Перший переклад є далеко слабший і в багатьох місцях відступає навіть від оригіналу в бік цілковитого субєктивізму в передачі певних думок і образів Шевченка; другий — є в порівнанню добрим перекладом, який здебільшого в основі заховує і форму, і зміст творів Шевченка.

Що ж до теорії Шольца, то не думаю, щоби його думка: „що переклад починається там, де кінчається інтерпретація“ була правдивою, бо кожний переклад на чужу мову є рівночасно і повним його поясненням. Через це саме і клясифікація перекладів після того принципу буде однобічною і не буде відповідати дійсному станові.

„Шевченко в Канаді“. Статтю І. Кулика (ст. 265—270) можна зачислити до попередніх анальогічних статтей д. Майфеста. Правда, коли останній обєктивно розбирає лише самі переклади щодо їх сути, то Кулик, при розгляді книжки Олександра Джердіна Гонтера: „The Kobzar of the Ukraine, being selekt poems of Taras Shevchenko Done to anglisgverse with biografical fragments“ — Канада 1922 р., — підійшов до неї не лише як до перекладу, але навіть подав і субєктивну оцінку тих українців в Канаді, що дають перекладчикам ті чи інші пояснення про Т. Шевченка та його твори. Вказавши на те, що переклад д. Гонтера і щодо форми, і щодо змісту виконаний дуже лихо (267). автор все ж таки зазначує, що біографічний матеріял про Шевченка поданий перекладчиком хоч і фрагментарично, але добре. Друга частина статті виповнена нападами автора на т. зв. „дорадників“, що допомагали перекладчикові доставою певної літератури та вибором відповідних творів поета, що все це є тенденційне, бо дорадниками Гонтера були „сектанські папи“, через що саме і переложені твори Шевченка в більшості були релігійного змісту. В дійсності ж коли переглянути зміст переложених творів, то релігійного змісту поезії Шевченка займають $^1/_4$ частину перекладів. Та й сам Гонтер — „піп пресвітеріянської секти“. Отже не в той бік скерував автор статті свої докори і гнів. Ліпше було би звернути увагу на те, що т. зв. „дорадчики“ за мало звернули уваги на літературно-мистецький бік у творах Шевченка і, мало освічені в цій справі, допустили до поганого перекладу і видання. Але це вже загальне явище всіх видань української літератури в Америці. За мало там українських культурних сил, а забагато в них того зверхнього т. зв. „американізму“.

На цій статті й кінчиться наукова частина збірника „Шевченко“. Роблячи підсумки, мусимо сказати, що збірник зложений досить ріжноманітно. Порушено багато проблєм із „Шевченкознавства“, але в більшості їх не розвязано. Теж не побачили ми тих основ „організації Шевченкознавства“, про які заповів у збірнику д. І. Айзеншток, як спроби організованого виступу Інституту Шевченкознавства на шляху науково-дослідницького роз-

роблення Шевченка та його доби у строго означеній системі студіювання. Навпаки, студії у збірнику в своїй більшості є випадковими та значно слабшими і щодо методи, і щодо сути від тих студій, що появились у виданнях Укр. Акад. Наук (Записки Інст. Філ. Відд. „Шевченко та його доба" й інші). Таким чином на „Організацію Шевченкознавства" мусимо ще ждати.

Закінчується „Збірник" хронікою про „впорядкування" могили Т. Шевченка і пляном місця могили поета.

X.

Здалека і зблизька.

(Критичні завваги і рефлексії).

(Продовження).

Березень... Роковини російської революції! Пятнадцяті роковини! 15 літ вже проминуло від дня коли трьохсотлітня корона Романових покотилася в болото петерсбурзької вулиці! Руїна Росії... Тієї Росії, що похмурі, чорні крила двоголового вірла простягла над Україною і над Европою... Тієї Росії, що дійшла крізь невідомі азійські простори до Тихого Океану й Арктики... Тієї Росії ,що кинула білий Андріївський прапор зі синім хрестом на далекі моря...[1]). Та Росія впала від революції. Трьохсотлітна корона Романових покотилася в болото петерсбурзької вулиці...

Росія й Україна! Линуть спогади — наче на похороні „сусіди". Гетьман Богдан Хмельницький — „самодержець руський". Москва підпирає Пушкарів, „соболями" розкладає козацьку старшину... Гетьман Самойлович, що монархом а не козацьким „батьком" хотів бути — вмирає на вигнанні у Сибірі... „Лях" — Іван Колєдинський — Мазепа — сходить в могилу на вигнанні... Полуботок гине у московській вязниці... Войнаровського поривають і вивозять в Сибір... Кальнишевський „мандрує" і мучиться аж до смерти на нинішних Соловках...

Микола II. і Юрій V. Самодержець всеросійський і король Великої Британії. Микола II і Юрій V. — близькі родичі — тіточні брати. Оба подібні до себе — і з зовнішнього вигляду, і з харарактеру, і з інтелігенції. Ті, що їх обох знали — кажуть, що Микола II. інтелігенцією стояв вище від Юрія V. Микола II. трагічно погиб. Його тлінні останки лежать на болотнистому дні сибірського копальняного шибу... Юрій V. засідає на золоченому престолі, на престолі прикрашеному золотими львами і тиграми. Миколу II. висмівають за його людські слабості, витягають всі його найінтимніші справи... Юрія V. хвалять, величають, покланяються! Юрій V. — король В. Британії та цісар Індій! Микола II. — цар-мученик! Микола II. вже нічого не „дасть", нікого не „запросить", нікому не „пошкодить"! Так...

[1]) Stanisław Mackiewicz: „Dziś i Jutro", 160.

Микола II. і Юрій V. Росія й Англія. Крайності і законність. Самодержавіє і конституція. Прегарний матеріял для дискусії про особу монарха, про вплив його особистих прикмет на хід державного життя.

Є два головні типи монархії: монархія типу англійського (звичайно у формі королівства) і монархія типу російського цісарства). В монархії типу англійського монарх царствує, але не править. Він репрезентує, символізує, персоніфікує єдність держави і нації. Державою править еліта всіх суспільних кляс. Взаємовідношення між монархом і правлячою верствою нормує державний закон. Така монархія: законна, правова, конституційна. Особа монарха, його особисті прикмети не відіграють тут тієї ролі, що в монархіях типу російського. В монархіях російського типу — монарх не тільки царствує, але і править. Провідна верства, зложена з найкращих представників поодиноких суспільних кляс — тут ні при чому. Навпаки — вона навіть може бути перепоною для абсолютного монарха. Отой монарх не стоїть під законом. Він звязаний тільки „законом Божим і сумлінням". Особа монарха, його особисті прикмети грають тут величезну ролю. Коли „l'etat c'est moi" — то тоді злий монарх зле впливає на цілу державну систему, добрий впливає добре. Але нема ніякого забезпечення від впливу чисто особистих прикмет монарха.

Але ж Росія мала конституцію, мала Думу! Так! Але Росія не мала виробленого почуття з а к о н н о с т и. Як всі державно-політичні установи, так і парляментаризм — це витвір органічного, довгого історичного процесу. Парляментаризм добрий в Англії — всюди, де його штучно перенесено — безнадійно хорий. Кожний народ має такий державний лад, який собі сам витворить. І тому конституція і Дума були радше злом для Росії. „Конституція, ослабивши російську владу, не встигла би рівночасно прищіпити народові англійської любови законности!" Так сказав колись К. Леонтєв. І він не помилився!

* *
*

Столітні роковини смерти Гетого! Німеччина часів великого поета і Німеччина нинішня! Яка ріжниця! Ось виїмок з глибоких „Розмов з Екерманом":

> „Чим же Німеччина велика як не подиву гідною культурою народу, культурою, що переняла рівномірно всі частини держави? Не вже тим не були поодинокі князівські столиці, з яких та культура виходить, на яких опирається і які її плекають! Приймім, що ми в Німеччині мали тільки дві столиці — Відень і Берлін, або вже тільки одну. Тепер ще можу бачити як дбалося за німецьку культуру, а також і про загальний добробут, що іде рука в руку з культурою. Памятайте про міста як Дрезден, Мінхен, Стутгарт, Касель, Браншвайг, Ганновер та інші. Памятаймо про ті великі життєві сили тих міст! Памятаймо про вплив, що від них ішов на сусідні провінції. І запитайте самих себе, чи те все існувало би, коли би від довгих століть не було княжих столиць. Французькі провінції, далеко віддалені від Парижа не поринали би в темряві, коли би гарна Франція місто одного осередка мала 10 центрів, з яких розходиться життя і світло".

Німеччина часів Гетого — це низка королівств, князівств та вільних міст, що живуть власним внутрішним життям. Яка ріжноманітність, яке багацтво красок! Це I-ша картина. II-га картина це німецьке цісарство 1871 р. Перевага Прусії і Берліну. Централізація. Мозок усього в Берліні. „Deutschlad über alles — це гасло тієї Німеччини. Почуття національної поваги і гідности переходить в манію великости в тупий шовінім. Типово континентальний нарід бажає стати народом кольоніяльним, морським. Конфлікт з Англією. Велика війна. Упадок. Франція відплачується „pięknem za nadobne“ — за французьку республику 1871 року презентує Німеччині республіку 1918 року! За відшкодування, стягані Бісмарком, репарації! III-та картина. Повоєнна Німеччина. Всенімецькі „маси“, „маси“, „маси“. Гореч і невдоволення. Бажання пімсти, жорстокої пімсти. Гітлєр і Тельман.

„Наш нарід — писав в 1923 році Штреземан в листі до кронпринца — політично мало вироблений хитається між комунізмом і правдивим радикалізмом. Коли би всі, що критикують політику уряду, бодай раз вже захотіли прочитати життєпис Штайна і Гарденберга, щоби знати, що підйом якогось народу неможливий шляхом бенкетів і побренькування шаблями, без попередного приготовлення шабель“.

В часі останніх виборів президента можна було бачити в Берліні такі афіші: Гінденбург живцем поїдає своїх противників! Те „поїдання живцем“ — це нині найглибший основний тон в політичній боротьбі між одиницями, партіями, народами і державами!

*
* *

Старий мадярський державний діяч гр. Альберт Аппониї опублікував недавно прегарну статтю про старість і смерть: „Ясні і темні сторінки старости“. Кінчить її так:

„...Задержуюся тому, що тут мушу порушити болючу сторінку старости, якою є різка суперечність між почуттям сильної навіть творчої живучости і певністю близького кінця. Яке затемнення блискучого образу, який я отсе намалював. Якже ж можуть життєві сили бадьорої старости, протиставитися такій перспективі? Грізне питання, на яке кожний сам мусить дати відповідь. У мене віруючого вона така: для мене кінець означає новий початок і вечірний сумерк, перехід до ранньої зорі. Таке переконання дає душі глибокий спокій. Він дає змогу користати зі всіх добрих і гарних дарів старости з повним почуттям щастя і безупину виконувати свої завдання з ясною думкою аж до хвилі, коли сам Господь покличе мене: „Вже досить буде сину мій!“

Нинішня людина так мало займається собою, так мало присвячує уваги внутрішному життю! Старим ніхто не хоче бути, про смерть ніхто не думає. І пощо про те думати? Що таке одиниця? Грунт — то „маси“, „маси“, „маси“. А „маси“ вічно молоді — „ніколи“ не старіються! „Маси“ — „безсмертні“!

*
* *

У Севілі не відбулися у великому тижні славні процесії... Перший раз від 7-ох століть. Від 7-ох століть перший раз! Перший раз від 7-ох століть прийшли часи, коли небезпека грозить церковній процесії...

Еспанський парлямент ухвалив радикальний закон про розводи більшістю 250 проти 23. Один з католицьких послів гаряче виступив проти закону. Його піддержало 22 товаришів. Еспанія має і віру і сумління! А в нас „Союз Українок" — відкинув справу проєкту нового подружого закону без ...дискусії! Без дискусії!

Одну еспанську ґазету покарано на 1000 пезетів за статтю проти ...масонів! Чому? Бо це — „напасти на уряд". Розумієте!

На іберийському півострові зарисовується більшовицька Еспанія! Горять церкви і манастирі... А сатана у кремлі регочеться!

13 століть тому назад, іслям, користаючи зі зенепаду римської імперії поширився зі скорістю пожежі на три континенти: Азію, Африку й Европу. Нині подібне положення. Европейський Захід знеможений. Тією нагодою можуть покористуватися варвари, що володіють всіми засобами занепавшої цивілізації і невичерпаними енергіями варварства. Коли Захід не хоче пропасти — він мусить взятися за тяжку боротьбу, як Еспанія Сида, Альфонса і Фердинанда. Але де ж ті новітні Сиди, Альфонси і Фердинанди?!

* * *

В „Л. Н. Вістнику" за березень ц. р. маємо нагоду прочитати в діяльоґу п. з. „Про актуальні речі" таке:

„Зацитую Липинського, як він говорив про необхідність тісного союзу з Москвою, проте, що скасовання гетьманом самостійности укр. держави було конечне, бо були на то „поважні причини", що „три Руси" ніби то творять одну цілість („Схід Европи"), і що не можна протиставляти України Москві як націю нації, лише як Баварію Пруссії, — і приберу належну назву отій ідеольоґії, счиняється ґвалт про „фальшовання"!

Автор тих рядків Д. Д., каже на цьому самому місці, що він при цитованні „звертає тільки увагу на суть ідеольоґії"... Наведені рядки є фантазією Д. Д. Покійному В. Липинському приписує Д. Д. думки цілком протилежні до змісту „Листів до Братів Хліборобів". Чому? Бо в „Листах"... (ст. 8.) В. Липинський федерацію, проголошену П. Скоропадським, називає „політичною й національною катастрофою для українського „Хліборобського Консервативного Клясу".

Про союз з Москвою В. Липинський каже так („Листи... XXVII): І знаєте Ви прекрасно, що власне Гетьманство — як найкращий систем українотворчих сил — єсть основою нашої праці і нашого світогляду. Гетьманство, а не союз з Москвою. Політика внутрішня, а не зовнішня. Організація, а не орієнтація, бо всі українські орієнтації фунта клаків варті без української організації. І тільки тому, щоби побити нашу ідею гетьманську, Ви кричите про наше москвофільство, про союз з Москвою, який єсть у нас не провідною, а тактичною точкою програми; способом осягнення цілі, а не самою цілю".

„Одсепаруватись од Польщі, але так, щоб не втопитись в руськім морі — ось проблєм, остаточного

розвязання, якого не знайшло українство на протязі тисячі літ. Дві речі унеможливлювали завжди розвязання цієї проблєми: війна з Москвою і московська поміч, („Листи"... XXV).

„В посліднім пятьсотліттю тільки один раз удалось цю найтяжчу українську проблєму провідній верстві українській хоч на час короткий розвязати. Оддилитися од Варшави при дружнім невтралітеті Москви, тобто без її фактичної помочі, і шляхом політичного союзу з Москвою не допустити до її втручання у внутрішні українські справи" („Листи"... XXVI).

„Союз з Москвою у політиці зовнішній, без московської допомоги в політиці внутрішній, або — полічитний союз, з захованням політичної суверенности — ось формула державницької української політики супроти Москви" („Листи"... 570).

„Політичний союз з Москвою в нашій політиці зовнішній, це тільки один бік шляху до унезалежнення України від втручання Москви в нашу політику внутрішню. Можна такий союз заключити, а одночасно власну українську державність стратити. Отже політичний союз з Москвою в політиці зовнішній це тільки частина акції, що прямує до політичного унезалежнення України від влади Москви" („Листи"... 560).

„Ми нашу незалежність стратимо, коли, отуманені хвилевими пристрастями, дамо себе уживати як знаряддя до розбивання політичної відпорности Сходу Европи і коли оборона політичних інтересів цього Сходу (інтересів наших в цім числі) перейде неподільно в руки Москви. Розуміється, шлях войовничого кивання на Москву українським пальцем схованим в чиїмсь чужім чоботі, вимагавби од нас меншого напруження всіх сил, ніж шлях отвертої союзної політичної ривалізації з Москвою („Листи... 570").

Д. Д. пише: Липинський говорив, що „три Руси" ніби то творять одну цілість („Схід. Европи"), і що не можна протиставляти України Москві як націю нації, лише як Баварію Прусії"...

Україна, Московщина і Білорусь дійсно творять „Схід Европи" — географічну одиницю. Еспанія і Портуґалія — творять — географічну цілість — Іберійський півостров. Норвегія і Швеція — це також ґеографічна цілість — скандинавський півостров. Всі европейські держави також одна ґеографічна цілість — Европа! Але Д. Д. хитрий. Він не каже яка цілість. Може В. Липинський казав, що „три Руси" — це одна національна цілість?! Д. Д. цього не каже, але так між рядками натякає! Але наведім слова В. Липинського: „Україна, як окрема незалежна національна держава, мусить або загинути, або стояти на чолі великого грядучого руху — органічного і національного відродження трьох „Русей". Їх героїчного зусилля скинути з себе як смердюче ярмо східних кочовничих охлократичних орд так і брудну лапу облесливої і розлягаючої, сьогодні тріумфуючої західної демократії („Листи"... 324).

Є три можливості для політичного розвитку Сходу Европи: або „єдина-неділима" Росія, або „Ягайлонська" Польща або система цілого ряду національних держав з Україною на чолі? Цього вчить В. Липинський і як український державник бажає, щоб Україна станула на чолі таких національних держав Східної Европи („Листи"... 329).

Д Д. з цього месіяністичного пориву робить якесь „москвофільство". В Д. Д. ідея така: „Концепція великого і старого конфлікту між Европою й Росією кидає нас (себто українців, Х.), чи ми того хочемо, чи ні, разом з Польщею по сю сторону демаркаційної лінії, по сю сторону барикади" („Підстави нашої політики", 97).

І вкінці лишається ще одно „твердження" Д. Д. наче В. Липинський казав, що не можна протиставляти України Москві як націю нації, лише як Баварію Прусії...".

З того виходить, що В. Липинський не вважав України за націю. Але ж це неправда! В. Липинський вчить, що нація — єдність культурно-історична родиться від держави — єдности політично територіяльної. Українська нація — це продукт української держави. Українська держава може бути побудована на основах територіяльно-політичних, а не націоналістичних, культурно-віроісповідних. А чому? Отже тому, що саме „культурно-віроісповідними ознаками, зачерпнутими зі спільного візантійського джерела і розвинутими спільною історією, народ український як найтісніше з народом московським звязаний" (Листи"... 536). Це не значить, що нема культурних ріжниць між москалями й українцями. Ріжниці є і то навіть великі, але „вони не мають того характеру непримиримости, який би дозволяв вжити їх, як думає наша демократія, в цілях політичних: на будову держави" („Листи"... 537).

Щож лежить в основі українських державницьких змагань? Окремішність територіяльно-політична. Що це значить? Традиції державного, самостійного життя українських земель. Князі, гетьмани. Без тих політичних традицій український рух був би провансальством, рухом культурницьким, а не державницьким. Що іншого чехи і німці, поляки і росіяни, болгари і турки. Це є окремі культурні типи, типи витворені довгим і основно протилежним по змісту державним життям кожного з тих народів. Але ж Україна в найкращому разі від 200 літ не має своєї держави; 6 або 7 століть минуло від часу, коли існувала укр. держава обіймаюча приблизно цілість нинішньої України. Звідки ж мав піти такий непримиримий культурний тип українця? Бож культура — продукт держави. Тому український нарід після давного державного співжиття з московським народом стоїть супроти нього у такому відношенні як бельгійці до французів, баварці до прусаків, німці австрійські до „німецьких" („Листи"... 535).

„Національна окремішність баварців від прусаків — це Віттельсбахи та їх держави; німців австрійських від німецьких — це Габсбурги та їх політика династично-територіяльна; вальон-

ців від французів — це Бельгія, держава оперта на основах територіяльно-політичних. Так само й Україна: колись — це Ростославичі, потім Гедимовичі, Коріятовичі, Ольгердовичі, врешті гетьмани; це державність, будована ввесь час на інших ніж в Москві основах („Листи“... 532).

Щойно в українській державі — витвориться українська культурно-історична єдність, яка буде своїм змістом різко протилежна такій єдності московській. Тоді Україна буде у такому відношенні до Москви, як нпр. Польща до Москви!

Але бажаного того, що має бути, що мусить бути не слід змішувати з тим, що є! Тому таке „зясовання“ ідеольогії В. Липинського, як це робить Д. Д. треба назвати несумлінним і злобним перекручуванням.

Слід також зазначити, шо Д. Д. постійно змішує В. Липинського з С. Томашівським і П. Скоропадським. Всім відомо, як гостро виступив В. Липинський проти політики Томашівського. Не менше відомий його розрив зі Скоропадським. В. Липинському Д. Д. відводить таке місце: „Драгоманів, Винниченко, Словянськкий (!), Липинський і Владика“ (Л. Н. В. IV. 362)!!!

Рецензії.

Ілько Борщак: **Великий Мазепинець Григор Орлик** генерал — поручник Людовика XV-го (1742—1759). З невідомих документів з 7 тогочасними ілюстраціями. Франція й Україна. Студії про франко-українські взаємини в минулому. Книга четверта. Львів, 1932. Вид. Кооп. „Червона Калина“. 208 стр. 8⁰ мал.

Наукова діяльність І. Борщака. Доля кинула в часі світової війни молодого укр. вченого до Парижа. Час свойого перебування в столиці Франції постарався він використати якнайкраще, бо розпочав пошукування в усіх йому доступних архівах в Парижі й інших місцевостях Зах. Европи за матеріялами до укр. історії. Його праця увінчалася великим успіхом, бо вдалося йому віднайти цілий ряд вельми цінних і цікавих документів. Висліди своїх пошукувань він подав в статті: „Звідомлення І. Борщака з дослідів у архівах Зах. Европи“. (Записки Н. Т. Ш., т. 134—135, ст. 241—248). На підставі віднайдених матеріялів задумав він написати великий твір про міжнародньо-правові елементи в українській історії (як сам про це висловлюється в „Orlikiana“, Хлібор. Україна 1922—1923, стр. 342 і в згаданім звідомленню) п. з. „Европа й Україна“. Частину цього твору п. з.: „Франція й Україна“ він вже зготовив до друку у 6-тьох томах*). Не маючи можности випечатати всі томи, почав він подавати до відома їх висліди в цілім ряді дрібніших статтей та в кількох більших, при чім розпочав це неначе від останніх томів.

*) Також має він готову до друку працю: Ucrainica за кордоном.

В 1930 р. помістив в „Monde Slave" (за останній квартал): „Le mouvement national ucrainien au XIX. siecle" (вийшла окрема відбитка) а в 1922 р. появилась в „Revue des Etudes Napolèoniènnes" в кн. VIII—IX стаття: „Napoléon et l' Ucraina", якій то справі посвячений 5-том його згад. твору (гл. теж. „Наполєонські симпатії на Україні", „Діло" з 26. і 27. IX 1930). Праця про Г. Орлика являється 4-тим томом твору „Франція й Україна".

Досліди над діяльністю обох Орликів. Про Пилипа Орлика давніше знали небагато, а про Григора властиво нічого. Про П. Орлика і звязані з ним справи, дещо подавала історія Д. Бантиш Каменського та С. Соловйова, який згадує теж глухо про молодого Орлика, праці Костомарова і такі видавництва як: Докум. об А. Войнаровском і Фил. Орликъ (Сборн. Кієвс. Ком., вип. II. с. VI. 124); Секретная переписка Коша Зап. („Кіев. Стар." 1886 Т. XIV); Мазепа й Мазепинцы, Петерб. 1905; Th. W.: Norga upplysningar om Kosack hetmanen Filip Orlik („Hist. Tidskrift, 1905); А. Єнзен: Орлик у Швеції („Зап. Н. Т. Ш. т. XCII); Б. Барвінський: До побуту Ганни Орликової в Станиславові („Ювил. зб. на пошану М. С. Грушевського, Київ, 1928) і. В. Кордт: Лист П. Орлика до анґл. короля з 1720 р. (Ст. Укр. 1925. с. 201). Частинно дневник Орлика використав Ґавроньский, (Kw. h. 1899), Ф. Голійчук (П. Орлик в Галичині, Збр. в честь М. Груш. Львів 1906.) та А. Єнзен в З. Н. Т. Ш. 1917.

Одначе повний образ діяльности Орликів зміг дати щойно І. Борщак, бо він використав з архівів французьких міністерств все листування Орликів з представниками тодішнього фрац. уряду та інструкції французьким амбасадам в укр. справі, як також приватний архів Григора Орлика в маєтностях кревняків дружини Григора на замку в Дентевіль. Знайдені там матеріяли до діяльности Орликів Борщак зіставив і описав в ст.: „Orlikiana", в „Хліб. Укр." за 1922-23 р. Відень. стр. 342—372, а теж дещо писав про них в Укр. Справі, № 6, „Укр. Праці № 4, 7, „Укр. Трибуні, № 220 і „Ст. Укр." 1924, с. 185-186. На їх підставі почав оголошувати статті про Орликів передусім в „Старій Україні (гл. головно за 1924 р. стор. 87—88, 108—109, 134—136, 185—186 і за 1925 р. стор. 1—10 (і відбитка), 111, 200—201, 202. Вельми цікавими являються статті „Арешт Войнаровського" (Зап. Н. Т. Ш. т. 134—135)і„ Вольтер і Україна" („Україна" Київ 1926. I), звідки довідуємося, що Вольтер в своїй „Історії Карла XII" подав так докладні відомості про Україну тільки тому, що до цього переслав йому матеріяли Пилип Орлик, задля чого і став співавтором твору Вольтера. Але найважнішими зі всіх праць Борщака про Орликів є безумовно „Гетьман Пилип Орлик і Франція" (Зап. Н. Т. Ш. т. 134—135, с. 79—136) та праця нами рецензована, яка немов доповнює попередню. З появою обговорюваної праці про Григора Орлика — як каже автор в передмові до неї — тратять свою вагу давніше написані статті про деякі моменти з його життя, бо пізніші розшуки дали авторові точніші дані.

Зміст праці „Григор Орлик“ Рід Орликів походить з XI в. зі Шлеську. Григор уродився 5. XI. 1702, як син Пилипа й Анни Герцик в Батурині, де держав його до хресту сам гетьман Мазепа й жінка Кочубея. З батьком втікає до Бендер, а 1714 р. переїздить до Швеції, де слід. року вписується до шведського війська, в якім служить до 1720 р. Опісля 6 років проводить у саксонській ґвардії Авґуста, а далі стає осаулом польського коронного гетьмана в Варшаві. Тут зацікавився ним франц. амбасадор де Монті, бо хоче підняти українську справу як середник в боротьбі з Росією, щоби осадити на польськім престолі Ст. Лєщинського при помочі козаків. З доручення де Монті їде Григор до Парижа, відбуває авдієнцію у фр. мін. загр. справ Шовелєна, (1729) і кардинала Флєрі (1730), зазнайомлюється з Лєщинським та посередничить у доставі матеріялів Вольтерові від батька Пилипа для писання „Іст. Карла XII“. З доручення Флєрі їде інкоґніто з листом до Царгороду, по дорозі повертає до Солуня, де стрічається з батьком і обмірковує дальший плян спільної дипльоматичної акції. В Царгороді жиє на кошт фр. амбасади і враз з фр. амбасадором Віленевом старається наклонити великого везиря дати поміч. П. Орликові в боротьбі з Росією. На слід Григора впадають російські посли й він вертає до Парижа та вручує Шовелєнові дуже цікавий меморіял батька в укр. справі, з приводу якого відбувається королівська нарада (2. I. 1732). Згідно з її рішенням їде Григор з поручаючим листом франц. короля до татарського хана на Крим через Кафу, а при цій нагоді повертає на Січ, що находилась тоді на турецькій землі. З Січи вертає до Варшави, а по дорозі вступає до своєї матері. що жила тоді в Станиславові. Саме тоді вмирає король Авґуст II, (1733). Тепер починає Григор гарячу дипльоматичну роботу. Сейчас їде з поручення де Монті знову до Царгороду і наклонує Порту, що вона не допускає наразі до інтервенції Росії в справі нового вибору польс. короля. По повороті до Варшави їде сейчас поспішно до Парижа, де його принимає на авдієнцію сам Людвик XV. (9. VI. 1733), робить його старшиною своєї королівської ґвардії і поручає укрито перепровадити Лєщинського до Польщі. Григор вивязується з місії якнайкраще, бо вкоротці підземним шляхом впроваджує Лєщинського до бюра фр. амбасадора в Варшаві, а де Монті перепроваджує його вибір на польс. короля. Теж завдяки Григорові Лєщинський не попав в рос. полон в Данціґу. Франція виповідає війну цісареві й Росії. Тепер потрібна диверзія запорожців і Григор знову з листами Людвика XV. спішить до кримського хана і Порти, яка спроваджує Пилипа до Бендер, звідки він має поспішити до Січи. Але на жаль в останній хвилі москалям вдалося перетягнути запорожців на свою сторону. Звісна відозва Пилипа спонукала тільки частину козаків залишитися при нім. Григор передирається на Україну, веде там відповідну аґітацію, а по повороті до Франції і перебутій недузі доводить до того, що франц. уряд годиться на проєкт перенесення Січи над Рен. Одначе до цього не допускає Порта, що потребувала

козаків. Григор був теж ідейним інспіратором апокриф. заповіту політики Петра І., який властиво на підставі меморіялів Григора написав пізніше Лєсюр, автор Історії Козаччини з доручення Наполєона. Завдяки акції Григора в війні Порти з Москвою 1738 р. везир піднімає знову козацьку справу, але задля підкупства заключує мир в Білгороді 1739. При тій нагоді Григор бачиться щераз з батьком в Андріянополі, з матірю в Станисл., а на Шлеську вдається йому щасливо втічи з засідки московських аґентів. В війні Швеції з Росією 1741 р. в останнє підносить укр. справу. 26 V. 1742 помер Пилип в Яссах. Григор спроваджує архів до себе. 1746 р. визначається в війні на чолі франц. полку, за що дістає хрест св. Людвика і велику пенсію, після чого 3. XII. 1747. одружився в присутності короля в Версалю з Люізою-Оленою Лє Брюн де Дентевіль, на якої замку жив і залишив свій і батьків архів. В таємній диплъомації короля кермує укр. відділом, кандидує на фр. амбасадора в Царгороді і входить в порозуміння в укр. справі з Кирилом Розумовським. В війні Франції і цісаря з Фридрихом Великим визначився вельми Григор зі своїм полком під Берґен, за що й іменовано його ґенерал-поручником, але на жаль в тій же битві Григора ранено і він помер бездітно 14. XI. 1759 в домі найбільшого нім. поета И. В. Гетого.

Диплъоматична акція Григора мала велике значіння хоч би тому, що казала Росії числитися зі заграницею і спинювала її у нищенню останків укр. державности на Україні.

Спосіб писання Борщака. Обговорюваний твір, хоч є строго науковою працею, то читається його так легко й з цікавістю, як повість. Написаний він, можна б сказати, легким модерним французьким науковим стилем. Увесь науковий апарат виділений в осібний кінцевий розділ. Всі події описує автор словами сучасників, бо наводить і зіставляє відповідні місця з листів заінтересованих осіб. Завдяки цьому твір стає вельми живим, читач вживається легко в ситуацію, пізнає думки і почування сучасних осіб і неначе з ними розмовляє. При тім автор додає часто описи міст і палат, які оглядав Григор і то таки цитатами з його листів (Версаль, Париж, Ліон, Кафа Бахчисерай і т. п.)

Кінцеві уваги. Бачимо з твору ясно ціль Григора. Він задумує обеднати всі самостійницькі чинники, в краю та на еміґрації, довкола постати свойого батька „законно обраного повірника Козацької Нації" — скоординувати військову силу Запоріжжа з повстанням на Україні. Цій ідеї лишився він вірним аж до смерти. Григор був незвичайно добрим диплъоматом так, що Франція поручала йому навіть свої вельми відвічальні справи, а рівночасно був він найкращим знатоком укр. справ — як висловлюються про нього сучасні йому фр. державні мужі. Але рівночасно він був справжнім лицарем. Ми довідуємося, як вельми чесними були оба Орлики навіть в політиці, як великою і глибокою відзначалися вони реліґійністю, як велика була між ними любов і пошана: сина до батька і батька до сина, як в великім патріотизмі,

любові й гордості на свою націю виховував Пилип свого сина, як велике було у них почуття законности зложеної в їх руки гетьманської влади та заразом як велике почуття відповідальности за неї. Зілюструють це котрінебудь виїмки з листів:

„Я певний успіху нашої справедливої справи і в неминучому визволенні Вашої Ексцеленції (так пише Григор до батька) на користь Козацької Нації. Ви залишили у мому серці живі вражіння Вашого шляхетного й блискучого розуму і ці вражіння ніколи в житті не ослабнуть... Найкращою втіхою для мене будуть новини про Ваше здоровля...“

А Пилип до сина пише:

„Ніколи краще я не міг би висловити Вельми Шан. Панові Добродієві почування моєї батьківської любови, яку я невпинно до нього почуваю, як сьогодні, коли святкуємо день народження його... З благаючим серцем я післав до неба гарячі молитви підчас обрядів божих, які я сьогодні в трьох Господніх Храмах замовив на цю інтенцію з подякою Всемогутньому Богу, що є джерелом ласки...“

Іншим разом пише Григор батькові:

„Справа наша є справою справедливости, завдання моє величезне й я готовий не тільки всім рискувати, а навіть принести в пожертву моє життя для Вашої Ексцеленції, справжнього вожда нашої нації, про яку Ви розповідали мені стільки славетних речей...“

Таких місць в листах дуже багато.

Наприкінці замічу, що постаті Орликів і зібрані до їх діяльности обильні матеріяли можуть стати прегарною і вдячною темою до написання довшої історичної повісти, на якій можна би виховувати грядучі покоління. Може хтось з наших письменників схоче перевести цю думку в життя. Чи не найкраще було би, якщо би Шан. Автор трильоґії „Мазепа“ схотів продовжити її новою трильоґією п. з. „Орлики“.

м-р П. Ісаїв.

М. Куцій. **Діти у творах українських письменників.** Причинок до студій над розвитком дитини. Станиславів 1932. м. 8⁰ ст. 64.

Книжечка стоїть на межі психольоґії молодого віку та літературознавства з очевидною перевагою першої, супроти якої література являється помічною наукою. Автор дає бібліоґрафічний перегляд творів 22 укр. письменників, де виведено діточі постаті. Є це в нас нова ділянка досліду, й перш за все слід саме тут підчеркнути заслуги автора. Що ж відноситься до самої праці, можна піднести декілька зауважень. Невідомо чому автор помістив на вступі перестарілу (з 1911. р.!) анкету якоїсь варшавської комісії, повну неясних, а то й відкинутих нинішньою наукою „термінів“ у роді „самодіяльність (!) й індивідуальність (особовість)“ і т. п. У перегляді чужих праць, не має згадки

про найважніші мабуть, „Малого льорда“ Беннета та „Серце“ Амічіса.

Перегляд творів упорядкований чомусь поазбучно по йменням авторів, мабуть краще було хронольоґічно, або після проблєм психіки дітвори, порушені в самих творах. Інтересно теж було б відмітити більш вартісні зразки від менше вартних, та врешті закінчити працю загальними висновками. Все ж таки перегляд і в такій формі незвичайно цікавий; може бути, що стане підставою до дальших літературних або психольоґічних студій.

П.

Забутий чеський поет XVII віку. В одному з останніх чисел прекрасного чеського часопису „Akord“ (ч. 9, 1931 р.), що є головним літературним органом католицької чеської інтелігенції (редагує один із найвидатніших сучасних чеських письменників — Ярослав Дурих), видруковані зразки поезій забутого чеського поета XVII в. Б. Бриделя (1619—1680).

Не можна не зупинитись з великою увагою на видрукованих зразках його віршів і з найбільшою цікавістю ждати на заповіджене видання усіх його творів *). Дуже дивно, що твори Бриделя, що були — хоч би й поверховно — відомі цілому рядові чеських істориків літератури (твори його були друковані в XVII в., рукописи ж переховуються в Відні, Брюні, Празі) — й досі не знаходили нікого, хто б занявся їх ближчим досл іdженням та виданням. По части це можна пояснити смаком XIX в., коли дослідники — навіть і в Німеччині якось іґнорували усю багату й цікаву барокову поезію; по части мало вплив на це теж ігнорування релігійної літератури взагалі з боку представників „просвічености“ (не дурно ж і у нас скільки робили спроб зі Сковороди зробити не тільки що релігійного скептика та раціоналіста, а і матеріяліста та атеїста!); але трохи чи не найбільшу ролю грало при цьому те, що звичайна, традиційна схема чеської історії (яка знайшла свій вислів навіть і в красній літературі, — пр. роман Їраска „Темно“**) твердить, що XVII. вік був періодом національного занепаду, що „католицька реакція“ була нездібна підняти чеської культури, та, мовляв, і не цікавилась нею.

Проф. І. Вашица (що підготував і 4-х-томове вид. Бриделя до друку) дає в тому ж числі „Акорду“ два етюди про цього цікавого поета. В одному з них проф. Вашица звертає увагу на становище єзуїтів взагалі до чеської мови — всупереч розповсюдженій гадці, він вказує на те, що католицькі письменники не тільки цікавилися чеською мовою, але що вони й активно сприяли розвиткові і культурі літературної чеської мови. Наведений

*) Мають вийти в 4-х томах в вид. Кунцiржа в Празі, який в своїм видавництві видав кілька цікавих релігійних чеських памяток, та заповідає вид. Коменського зі статтею Дуриха, вид. чеських католицьких містиків Яна з Єнштайна та Томаса Штитного під ред. П. Чижевського.

**) В Празі щойно вийшла навіть (літографована) у к р. праця п. Г. Омельченка про цей роман; автор некритично приймає усі антикатолицькі тенденційні конструкції Їраска на історичні факти!

уривок із творів єзуїта Данила Ніча (1651—1709) піддержує твердження автора вповні. Але ще більшим потвердженням тези автора є видруковані ним уривки віршів Бриделя (видруковано в „Акорді“ аж 28 сторінок, та кілька менших уривків).

Бридель є типовий і дуже гарний бароковий поет*). До видрукованих зразків напрошуються паралєлі з німецьких католицьких містичних поетів тих часів — з Гр. Шпе та Ангела Сілезія (з великими його віршами). Але судити про стиль та характер поета в цілому на підставі окремих уривків важко. В кожнім разі Бридель є бароковий містичний поет. Характеристичний вірш є: *„Що є Бог? Одпочинок душі“*. Вірш скомпонований з великим розмахом. Автор ніби хоче обняти усі можливі означення Бога, ввесь світ; всю ріжноманітність речей притягає для символічної характеристики Бога. Віршові бракує тієї раціональної схеми, тієї теоретичної конструкції, що лежить в основі напр. відомої оди „Бог“ рос. поета XVIII в. Державіна. Але ця хаотичність, це троха невпорядковане накупчення характеристик робить вірш Бриделя лише патетичнішим, лише значно емоціональнішим... Майже цілий вірш збудований на антитезі — людина і Бог — на цьому улюбленому прийомі барокової літератури; антитетика цих порівнань у Бриделя дуже ріжноманітня і дуже гарна. Розуміється, зустріваємо цілий ряд таких характеристик людини і Бога, що їх зустрінемо в цілій християнській містичній традиції, починаючи від Отців Церкви. Знайдемо і цілу низку паралєль до Сковороди: прикладом такі характеристики людини: „Текуча краплинка роси, ...падаючий пустий оріх, заникаючий пухирь“, „я більш легкий аніж перо, я марніший аніж вітер, ...я рухливіший за порох...“, та Бога: „джерело, що не має початку, останній та перший кінець, ...безодня великої глибини, — тону у тій безодні, гасну у тому світлі...“.

Цікаве життя Бриделя, про яке видавець подає відомості у вступній статті. Бридель народився 1619 р., вступив 1637 р. до єзуїтського ордену, був чотири роки проф. реторики та поетики, чотири роки (1656—60) завідував академічною друкарнею в празькому Клементинумі, потім перейшов до суспільної діяльности — до проповіди на провінції та на селі. Своє аскетичне життя Бридель скінчив 1680 р., заразившися при піклуванні хорих. Широка його літературна діяльність (переклади й оригінальні твори, друковані між 1656—1694 р.), щойно тепер знаходить оцінку, та стане в близькім часі знову приступна ширшим кругам читачів.

---

*) До речі один із рецензентів на одну з моїх праць з історії укр. фільософії дуже образився, що я назвав схолястику XVII в. „бароковою“. „Барокова схолястика“ (з таким видатним фільософом, як Суарец на чолі) ніяк не є пейоративна назва! Барокова схолястика, як і барокова поезія це є певний „стиль“ думання й мови, що є близький такому імпозантному і такому гарному бароковому мистецтву. До речі я дуже люблю (німецьку й українську) барокову поезію і дуже ціню Суареца. Але і бароко має **с в о ї** негативні риси, поруч **з позитивними!**

Українському читачеві видання творів Бриделя хай нагадає про долю української літератури XVII—XVIII в. Сувору її оцінку стрічаємо в обох наддніпрянських історіографів української літератури — Єфремова та М. Грушевського. Такий визначний поет, як Климентій у Єфремова висміяний та вилаяний за те напр., що в віршах осмілився подати простий спис рослин (та це ж типовий стиль барока, згадаймо хоч би вірші в „Псалтирі“ протестантського барокового містика-поета Квірина Кульмана!). Гарного релігійного поета Кирила Транквіліона Старовецького М. Возняк назвав „бездарним віршоробом“, але за кілька років в своїй іст. літератури наводить його прегарний уривок, вже без цієї негативної оцінки. А чи не повторюються і досі лайки на адресу віршів Сковороди? Потреба перегляду й обєктивної естетичної та ідеольогічної оцінки української поезії XVII—XVIII вв. дуже велика. Неможливо оцінювати старо-українську літературу з точки погляду сучасного смаку та „сучасної політичної ідеольогії! Ця свідомість безумовно вже є в ширших кругах українського громадянства. Чи не треба б було радикальніше і рішучіше працювати в цім напрямі? *Дм. Чижевський.*

M. Rostowzew: **Skythien und der Bosporus, Bd. I.** Kritische Übersicht der schriftlichen und archäologischen Quellen. Allein berechtigte Übersetzung aus dem Russischen neu bearbeitet für Deutschland und mit neuem Kartenmaterial versehen, Berlin 1931. S. XII + 651. (Hans Schoetz Verlags, Buchhandlung). Велика 8°.

Старинна історія словянських, а в першу чергу українських земель, увійшла по війні на цілком нові шляхи і діждалася, поминаючи цілий ряд статтей для вияснення поодиноких квестій, кількох монументальних праць, які обговорюють цілість відомостей з тих часів. Вистарчить тільки вказати на численні статті ріжних вчених в чеськім видавництві „Slavia“, чи в польськім, познанськім „Slavia Occidentalia“, де звернено в першу чергу увагу на західно-словянські землі в старині, чи знову на блискучі опрацьовання Kiessling'a Herrmann'a і других в Pauly-Wissowa — Kroll Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft або в Reallexikon der Vorgesichte й інших видавництвах, щоби переконатися, як далеко вперед пішли студії в цім напрямі. Не брак також студій і українських вчених, хоч би проф. Слюсаренка (Прага) і ще деяких в своїх і заграничних видавництвах. З більших праць вичислимо бодай декілька, як Max Ebert'a, Südrussland im Altertum, Leipzig — Berlin 1921, I. Чекановського „Wstęp do historji Słowian“, Львів 1927, або знову румунського вченого Parvan'a Василя „Getica“, Букарешт 1926.

А вже перше місце в дослідах над старинною історією словянських земель займає безперечно московський вчений, бувший професор петроградського університету (тепер він на катедрі в Yale), Михайло Ростовцев. В цій ділянці вийшли з-під його пера хоч би такі твори, як „Эллинство и Иранство на югѣ Россіи“, Петроград 1918; дальше Iranians and Greeks in Sout-Roussia, Oxford

1922, цілковите перероблення і поширення попередної праці; дальше „Скитія и Боспоръ“, Петроград 1925 і зовсім нове опрацьовання цього твору в горі названій праці.

Твір впрост монументальний. Складається з двох частей зовсім обємом собі нерівних. Перша (ст. 1-139), це критика всіх джерел старинних авторів, що пишуть про Україну і про Словянщину, яких твори заховалися до нас безпосередно чи посередно, а друга, куди ширша (ст. 140-651), це якнайточніше обговорення й описання всіх дотеперішних археольоґічних здобутків на терені українських чи їм найближчих земель. Матеріялу нагромаджено так великанську скількість, що годі собі навіть представити, щоби це зробила рука одного вченого.

Перейдемо близче до змісту.

Від найдавніших часів побережжя Чорного моря і Кавказу були вкриті численними грецькими кольоніями. Тому ніяк не можна сказати, щоби старинна грецька і римська література не займалася південними землями України і Кавказу. Це зацікавлення зростає чи маліє відповідно до того, в якім стані дані кольонії знаходилися. Століття VI-V. пер. Хр. це доба найвищого заінтересування грецької науки й літератури землями України. Одначе не брак доказів, що вже далеко раньше наші землі стояли в близьких звязках з Грецією. На це вказують деякі міти, як про Арґонавтів і Медею, Прометея, Одиссея, Іфіґенію в Таврії (на Кримі), про побут Ахілля на „Білім острові“ (Λευκὴ νῆσος) нинішній Березань, про боротьбу амазонок зі скитами, про гіпербореїв, арімаспів, ґрифів ітд. Грецька епопея, лірика і траґедія ніколи не перестали цікавитися цими мітами і все давали деякі відомості про наші землі. Тому то й самі поважні історичні твори займалися нашими землями з огляду на згадані літературні роди. Одначе треба відразу зазначити, що грецька наука завсігди як найтісніше звязувала міти з ґеоґрафією, етноґрафією й історією, при чім не тільки вчені давали досить матеріялу для поетів, але діялося й навпаки.

Поминувши міти, фактично найбільше вісток про землі південної України маємо з часів VI. і V. ст. пер. Хр. Тоді то направду повстають на наших землях нові великі політичні орґанізації, які дуже заінтересували греків, що осіли на північнім побережжю Чорного моря. Клясичні образи, що їх дає нам Геродот чи Гіппократ, котрі без сумніву черпали зі своїх попередників, а представляють нам історію, життя, звичаї, обичаї і т. д. скитів, савроматів і найближчих їх сусідів, ледви чи знайдуть відповідні паралєлі в пізніших творах. Пізніші письменники, якщо описують наші землі, то не дуже много нового додають до попередніх вісток. Меля, Старший Пліній чи навіть Амміян Марцелін, тільки повторяють старі вістки. Цей брак нових відомостей про наші землі у пізніших письменників дається тим пояснити, що по упадку царства скитів переноситься ціле зацікавлення старини до босфорського царства, що лежить в першу чергу на Кримі і над Азівським морем. Одну ще черту треба підмітити в грецькій по-

езії: вона все ідеалізувала собі народи, що мешкали на наших землях. Візьмім хоч би такий міт про гіперборейців, кіммерийців або навіть і самих скитів. Так робив колись Гомер, а за ним Піндар і другі пізніші грецькі автори, а навіть Ефор.

Римська держава, що по упадку Мітридата Великого опанувала побережжя Чорного моря, не створила в своїй літературі нового, ясного й ядерного образу наших земель. Зять Авґуста, Віпсаній Аґриппа, дав в своїй мапі тільки схематичний і в великій скількости перестарілий образ земель України, що мали стати римськими провінціями, як Scythia Taurica і Sarmatia. Дещо нового дають нам описи пізніших римських старшин, що тут, в надчорноморських провінціях були намісниками. Дещо нового маємо у Старшого Плінія, а головно у Арріяна в його „Періплі Евксинського (-Чорного) моря".

Від Нерона і його походів на Арменію і Кавказ проти Мідридата VII, вістки про наші землі стають що раз то частіші. Торговля, яка до тепер була в цих сторонах занедбана на ново починає оживати і в цей спосіб нагромаджується велика скількість нових відомостей. Все те зреасумував Марін Тирський (I/II. в. по Хр.), а радше його наслідник і континуатор Клявдій Птолємей (II. в. по Хр.). Головно докладно просліджено Крим. Оба згадані автори дають нам вже дуже багацько цілком нових даних, що їх здобули з записків ріжних римських старшин і урядників окупаційних армій, розтаборених на Кримі й північнім побережжю Чорного моря. Для Кавказу цю саму ролю відіграла окупація Арменії. Тому то й знаходимо у Птолємея так багацько нових вісток, хоч він ледви чи мав які ітінерарії, які могли бути підставою в ґеоґрафії для римлян.

Хоч з римської літератури з часів цісарства не багацько залишилося вісток, то все ж не одно знайдеться в першу чергу до історії босфорського царства. Так приміром не одно маємо у греків Кассія Діона, а в століття перед ним Діона з Прузи (Хризостома) або вкінці у Амміяна Марцелліна (IV в. по Хр.). Знову ж Люкіян з Самосатос ідеалізує народи наших земель.

По критичнім описі всіх джерел, які відносяться до північних і східних земель Чорного моря — бо хоч вони не однакової вартости, то все ж це для нас величезний скарб, — переходить автор в дальшій, далеко більшій частині до докладного опису всіх археольоґічних викопалищ на наших землях. Годі тут ближче над ними застановлятися й їх описувати, бо на це треба би другу книжку списати. Зазначимо тільки, що все тут так докладно описане й представлене, як тільки на це нинішня наука може здобутися. Всі найновіші висліди науки подані й неодна нова думка впадає в очі. Коли додамо до цього впрост великанську літературу, що її використав автор в своїм творі, тоді щойно зможемо оцінити наклад праці, яку автор вложив в даний твір. Його величезної вартости цілком не ослаблюють деякі неточності й хибні погляди в зясуванню справи — це ж писав чоловік. І тому кожний, хто би тільки не займався старинною історією наших зе-

мель, не може поминути праці Ростовцева. В історію українських земель це вклад могучий. Длятого з нетерпеливістю ждемо появи дальших двох томів, які заповідаються ще цікавіше.

Написав

Др. Никита Думка.

D. Doroschenko: **Die Namen „Ruś" „Russland" und „Ukraine" in ihrer historischen und gegenwärtigen Bedeutung".** Abhandlungen des Ukrainisch-Wissenschaftlichen Institutes, Berlin III Band. 1931, ст. 1—23.

Проф. Д. Дорошенко у своїх невсипущих стараннях спопуляризувати між німецьким вченим світом основні питання з української історії дав нову основну працю на тему історичного походження та значіння слова Русь, Росія та Україна. Автор піднявся праці науково вельми актуальної для німецького вченого світу, бо виводить на ясний шлях ці незрозумілі нераз на заході терміни навіть між справжніми вченими.

Вивязатися як слід з цього завдання та вияснити німецькому вченому, що не знає східно-словянських мов та нюансів слів руський, русский та російський, доволі трудно. Проф. Дорошенко виконав це завдання зовсім справно. Дуже щасливо автор впровадив в німецьку термінольоґію стару назву Русь та виказав зовсім слушно її значіння спершу як назви полян, а згодом нинішньої України. Тут слід було би маркантніше поставити, що аннекси руської держави північні та північно-східні землі, в XII в. самі вживали назви, Русь на означення нинішньої України. Це особливо ясно виходить з новгородських літописів.[1]) По майстерськи автор переводить розріжнення назви Русь (Rutheni) а Москва в XIV—XVII в., а на доказ вживання назви Україна в XVII—XVIII в. за границею та в краю дає такий обильний матеріял, що лиш „вченого" злої волі аргументи автора могли би ще не переконувати. В цім напрямі, мабуть, проф. Дорошенко згромадив найобильніший матеріял з усіх наших вчених, що цим питанням займалися.

Позволю собі лиш додати, що так, як термін „Мала Русь" походить від византійського патріярха на означення території утвореної в XIV ст. галицької митрополії, так назва „Rutheni" зродилася в папській канцелярії мабуть чи не в XIII ст., а стало вживається її від XV. в. наозначення вірних київської митрополії по 1458 (зглядно 1461 р.), себто по остаточнім розділі давної київської митрополії на київську (українсько-білоруську) та московську.

До повного образу, начеркненого автором, додам ще одну вістку, доволі мало знану. Назва Україна в XVII в. була так поширена на означення території, заселеної українцями, що навіть Закарпатську Русь тоді називали Україною. В р. 1662 мадярський духовний О. Севастіян Мільбей дістає від Мартина Мітикевича, краківського каноніка з Кракова листа, в якім цей останній

[1]) Гл. мої статті в „Ділі": „До питання про початки української нації чч. 15—19. і 47—48 з 1931 р.

пише: „Novit Reverentia Vestra hanc **Munkacsiensem Ucrainam quantacunque est** adhuc esse schismaticam" [2]) Отже Мукачівщина є теж Україною. Причинок будь-що-будь вельми цікавий.

Праця проф. Дорошенка писана в обєктивнім та строго науковім тоні, без зайвих публіцистичних екскурсів, що додає їй лиш більшої вартости та переконуючої сили.

Своєю працею зробив автор і українській і чужій, а передусім німецькій науці велику прислугу.

М. Чубатий.

Тиміш Олесевич — **Статистичні таблиці українського населення С.С.Р.Р.** за переписом 17. XII. 1926 р. Праці Украін, Наук. Інституту. Варшава 1930, ст. 127 in kwarto.

Перед нами вибрані дані з совіцьких публікацій про перепис 1926 р., зведені в три табелі: а) орієнтаційну, б) національного складу територій і в) детального національного розподілу населення після дрібних адміністраційних округів. З них довідуємося, що в цілім С.С.С.Р. 17. XII. 1926 р. всіх українців начислено 31,194.778, з того в европейській частині Союзу 29,057.063 а на У. С. Р. Р. припадає 23,218.860 душ і т. д.

Вибір даних і їх зіставлення в табелі має цілком механічний характер без їх критичного опрацювання чи провірення. Не можна ж уважати за такі голословні зауваження передмови.

Видання має служити джерелом для наукових праць інших авторів. Само воно не є науковою роботою, не зроблено й тих порівнань, які елементарно приступні. Такого роду можливими і легкими до порівнання є дані про людність укр. міст, а то дані з 1897 р., і дані міського перепису з 1923 р. і нарешті з 1926 р. Але навіть щоб бути помічним виданням для наукових праць, цій публікації бракує: 1) характеру першоджерела і 2) авторитетности. Дійсно науковий працівник шукатиме оригіналу, а не копії, чужого вибору і зіставлення, зроблених невідомою рукою. Справді, що уявляє собою під оглядом авторитетности взагалі й економічно-історичної зокрема: а) укр. т. зв. науковий інститут на чолі з О. Лотоцьким? б) редактор видань Роман Смаль-Стоцький (!), підписаний за автора Т. Олесевич? Лотоцький ніби вчений богослов, одначе не признаний за такого фаховими вченими дотичної галузі знання; Р. С.-Стоцький ніби фільольог — не відомий і не признаний серед фахівців фільольогів; Т. Олесевич — щойно покінчив студії вищої, але не економічно-статистичної царини наук! Та й в чім саме його авторство? В передмові на дві сторінки! Одно слово видання не імпонує.

Чисто технічна сторінка, і та шкандибає. При кожній табелі, чи її частях, необхідно треба було подати джерело, звідки дотичні дані взяті; того не може замінити загальне вичислення джерел в передмові. Деякі назви необхіно було навести і в „християнській" мові, бо для заграничного читача, та й краєвого —

---

[2]) Nilles: Symliolae II. 1885. Oenipontae.

кожному по свойому — не ясно, що то за „Першомайськ" і „Першомайський" округ? Як він звався раніш?

Отже хто знає п. Олесевича — в Празі він звався Олесіюком — і вірить йому, той буде користуватися згаданим виданням. Чи багацько ж таких?

І скільки б зискала наука, коли б гроші, що ідуть на політиканський варшавський інститут українознавства, що їх платить на нього українська людність східних частин сучасної Польщі, надходили до старої культурно-наукової інституції, якою є Наукове Т-во ім. Шевченка? *О. М.*

Є. Ю. Пеленський.

Бібліографія
української бібліографії.
(Продовження).

35. [Биковський Л.] Показчик українських періодичних видань по книгознавству. „Укр. книгознавство" 1922. 2 35-9с.

36. Бібліотечний Збірник. Всеукр. Бібліотека України. К. з 1926 р. (ч. 3: Бібліографія на Україні — метод. зб.)

37. Бюлетень бібліографії та бібліотечної роботи. Дніпропетр. Бібл. Колектор ДВУ та ГИЗ РСФСР з серпня 1928.

38. — всеукраїнської кооперативної книго-торговельної та видавничої сітки „Книгоспілки" Х. з 1928. міс. [перше ч. 49.]

39. — Державного Видавництва України. з 1923-6 непер. з 1927. міс.

40. — Д. В. У. Одеська Філія. О. 1925.

41. — Київської філії Держвидаву та Київ. Губполітосвіти для партійних, професійних культпросвітних і кооперативних організацій та книгарень. К. 1922-8 76×35, згодом 36×27 3 шпальти, по 2 ст.

42. — Української Книжкової Па- Дод. до 22. (Продовження цього, що там друкувалося) Х. 1927—8.

43. Вісник Юридичної Літератури. Систематичний покажчик і каталог. Х. 1926—8.

44. Журнал Бібліотекознавства та Бібліографії Всеукр. Бібліотека України. К. з 1927. що року [ч. 1. VIII + 168с; 1928 2 152с; 1929 3 152с; 1930 4 140с.]

45. Записки Укр. Бібліотечного Т-ва в Одесі. О. 1928. [непр.]

46. Книжний Бюлетень. Видає Бюро Педаг. при Губ. Управі. двотиж. П. 1917.

47. Матеріяли до історії друку та до бібліографії Поділля. В. з 1928. [непр. гл. 05 Преса].

48. Суплікати. Бібліографічний реферативний бюлетень закордонної періодики Х. з січня 1931.

49. Торговельний Бюлетень... Книгоспілки Х. з 1926. [згодом ч. 38. міс.]

50. Щомісячний Бюлетень нових книжок Д. В. У. Х. 1927. [перше:]

51. Щотижневий Бюлетень... [як вище] 1925—6.

Чужі.

52. Бюлетень изданий на русском языке Х. Юрид. Из-во. ЮКЮ. УССР з 1928.

53. — Одесского отделения Госиздата Украини... О. 1924. [згодом ч 40.]

54. — торгового отд. раб. изд. „Пролетарий" Х. 1925—6. (міс.)

55. — отдела военнои литературы книжного магазина военно-редакционного совета Украинского военного округа. Х. 1924. міс.

56. — рекомендованных книг для библиотек. Х. 1927 [всього 9 чч. по 8сс.]

57. Wiadomości Bibliograficzne K. 1917 [всього 3 чч.]

58. Извѣстія Одесскаго Библиографическаго Общества. О. 1912—7. [ост. 3—6 вип. V. т.]

59. Искусство и художественная печать въ Южной Россії. К. 1909—14. міс.

60. Книжные Юридическин Извѣстия. Х. Юрид. Исд. НКЮ УССР Х. 1925—7. [пор. 52 ч.]

61. Книжный Указатель. Відб. з „Воля России" Прага 1925 [всього 8 чч., з 3. подає укр. книги. Згодом;]

62. Славянская Книга. П. 1925-6. [Укр. відділ і укр. статті. Всього 9 чч.]

63. Обзор ювелейний илюстрованой технической литературы Х. 1925. міс.

64. Технико-библіографический Бюлетень Всеукр. ассоциации инженеровъ. ВУКАИ. Х. 1925—7. [міс.]

(0) 094 Стародруки.

(Українські і церковно-словянські XV—XVIII вв.)

Бібліографія бібліографій.

65. Возняк Михайло: Бібліографія українських стародруків гл. його „Історія укр. літератури" II. Л. 1921. ст. 381-3.

66. Кревецький Ів. Нові видання по бібліографії українсько-білоруських стародруків. „Записки Н. Т. ім. Ш." Л. т. LXXXVII. 131—97. с. [рец. на 86, 115-6.]

67. Маслов С. І. у статті: Спроба інструкції та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI—XVIII ст. „Укр. Бібліографія" К. 1928. т. 1. 65-8 с.

68. Мезіеръ А. В. Русская словесность съ XI по XIX ст. включительно. Спб 1899 ч. I. 1-8 с.

69. Перетц В. Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и библіографіи. Критико-биб. обзоръ і окр. Серія 1 і 2. „Кіев. Унив. Извѣстія".

70. [Симмони П.] Славяно-русская Б. Энц. Словаръ Брокгауза и Ефрона. вид. 1. Спб. 1892. т. III. 720-33с.

Загальні.

71. Бычковъ: Замѣтки о нѣкоторыхъ церк.-сл. печатныхъ книгахъ. „Отчетъ Имп. публ. библіотеки. Спб. 1886. і окр. 1888.

72. Венгеровъ С. А. Русскія книги. Съ біографическими данными... (1708—1893) тт. 3 /всього від А — Вавилонъ/ Спб. 1897-9.

73. Гильдебрандъ П. А. Перечень по типографіямъ и годамъ западно-русской старопечати церковно-славянскаго шрифта. „Памятники русс. старины въ западныхъ губерніяхъ" изд. П. Н. Бантюшковымъ т. VI. Спб. 1874. 171-98 с. тамже: Матеріалы для западно-русской старопечати. **рец. Максимович М:** Библ. объясненіе Гильдебрандту. гл. „Сочиненія" III. К. 1880.

74. Голубевъ С. Библіографическія замѣчанія о нѣкоторыхъ старопечатныхъ церковно - славянскихъ книгахъ преимущественно конца XVI. и XVII. столѣтій. „Труды Кіев. Дух. Академіи". К. 1876. 1-2. і окр.

75. Губерти Н. Матеріалы для русс. библіографіи. Хронологическое обозрѣніе рѣдкихъ и замѣчательныхъ рус. книгъ. XVIII ст. напечат. въ Россіи граждан. шрифтомъ 1725—1800. Москва 1878-91. 8° 1-3.

76. Дамаскинъ Еп. /Семенов-Руднев/: Библіотека россійская или свѣдѣніе о всѣхъ книгахъ въ Россіи съ начала типографіи на свѣтъ вышедшихъ. „Памяткы Древней Письменности и Искусства". XI. Спб. 1881. — 2. вид, Ундольського в „чтеніяхъ в О-ві ист. и древн. рос." 1891. кн. 1.

77. Estreicher Karol: Bibliografia polska. cz. II. Chronologiczne zestawienie 73.000 druków polskich lub Polski dotyczących od r. 1455—1799 [має бути 1699] wł. Краків 1882. в. 8° ст. 652.

78. — теж Stolecie XVIII i dop. do XV—XVII. Кр. 1882. в. тт. 2-4.

79. — теж XV—XVI stolecia. Zestawienie chronologiczue druków w kształcie rejestru do Bibliografii, tudzież spis abecadłowy tych dzieł, które dochowały się w bibliotekach Polskich. Кр. 1875 в, 8° ст. XVI+226.

80. — теж Część III. Stolecie XV—XVIII w układzie abecadłowym. Кр. 1891—1915 в. 8° тт. 1-15 (12-26).

81. Калужняцький Е. Къ библіографіи церковно славянскихъ печатныхъ изданій въ Россіи. „Сборникъ Отд. рус. яз. и слов. Акад. Наукъ" XVII. 1. Тпб. 1886. і окр) ст. 46; Еще нѣсколько прихавленій къ библіографіи... тамже 1890 т. XLVI.

82. Каратаевъ И. Библіографическія замѣтки о старославянскихъ пе-

чатныхъ изданіяхъ. 1491—1730 г. Спб. 1872. [полємічна брошура].

83. — Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанннхъ кирилловскими буквами съ 1401—1730. Спб. 1878. 286 с. [друге справл. видання:] том І. 1491—1652. „Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Акад. Наук" т. 34,2. і окр. Спб. 1883. 8° ст. VI+554. — рец. Милорадович „Библіографъ 1885. кн. 3. /підставоєе пор. ч. 76./

84 — Хронолическая роспись славянскихъ книгъ. напечат. кир буквамы съ 1491—1730 г. Спб. 1861. 24 +229 с. [пор. ч. 89].

85. **Коппенъ Т.** Хрон. роспись первопечатнымъ слав. книгамъ. [1475—1600] „Библіографическіе листы" 1825. чч. 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 39.

86. **Максимович М.** Книжная старина южнорусская. „Временникъ О-ва Ист. и Древн. рос." 1849. кн. 1. і 2; 3. частина у „Кіевлянині" 1850. передрук: „Собр. Сочиненія" К. 1880. III. ст. 661-715. [пор. ч. 68].

87. **Маслов С.** Библіографическія замѣтки о нѣкоторыхъ церковнославянскихъ старопечатныхъ изданіяхъ. „Рус. Фил. Вѣстникъ" Варшава 1910.

88. — Етюди з історії українських стародруків I—VIII. „Укр. книга XVI—XVIII. ст." Х. 1826. ст. 77 152 і окр.; IX—X: Ювіл. зб. на пошану ак. Д. И. Багалія" К. 1927 і окр.; XI—XII. „Записки Іст. філ. Від. УАН. К. 1928. XX. і окр.

89. **Медвѣдевъ Сильвестръ:** Оглавленія книгъ, кто ихъ зложилъ. вид. Ундольський в „Чтеніях в О-ві ист. и др. рос." 1846. 3. і окр. Москва 8° ст. XXX+9. [найстарша, з року б. 1696.]

90. **Миловидов А.** Старопечетныя славянорусскія изданія, вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI—XVIII вв. „Чтенія в О-ві ист. и др. рос." 1908. 1. [гл. 63.]

91. **Пекарскій П.** Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. Спб. 1862. т. II. (Описаніе славяно-русскихъ книгъ и типографій 1698—1725.)

92. **Сахаровъ И.** Обозрѣніе славяно-русской библіографіи. Спб. 1849. т. I. [1491—1655)

93. — Хронолическая роспись русской библіографіи съ 1491 до 1700 г. „Рус. др. памятники" I. Спб. 1842. [лиш до 1627 р.]

94. **Сониковъ** Опытъ россійской библіографіи... Спб. 1813-21. 8° тт. 1-5. передрук В. Н. Рогожина: Спб. 1945-5 тт. 1—5. пор. Саваотовъ В. Замѣтки и розъясненія к опыту... Спб. 1878.

95. **Срезневскій В. И. и А. Л. Бемъ.** Изданія церковной печати времени имн. Елисавети Петровны 1741—1761. „Состоящая подъ... покровъ. Выставка Ломоносовъ и Елизаветинское время" Спб. 1914. т. IV. і окр.

96. **Ундольскій В. М.** Очеркъ славяно-русской библіографіи церковной печати съ дополненіями А. Ѳ. Бычкова и А. Е. Викторова. (Хрон. указатель сл.-рус. книгъ церк. печати съ 1491-го по 1864-й г. воп. 1.) М. 1871. 8° ст. IV+388 рец. Головацький [ч. 96.] Голубев [ч. 69], Калужняцький [ч. 76.]

97. **Чіямпі:** Bibliografia critica delle anticha recipr. corrisp. politische ecc. dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali. Фльоренція 1834 42. 1-3 т. [подає біб. слав. книг печатаних в Італії 1493—1715.]

Обласні.

Київ. 98. **Титов Хв.** Видання, що їх було надруковано в Київо-Печерській друкарні за час від 1605—1616 і до 1721. р. у кн. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII вв. „Збірник Іст.-філ. Від. УАН" К. 1924 т. 17; перше Приложенія къ I. т. изслѣдованія „Типографія Кіево-Печерской Лавры" К. 1918.

Почаїв. 99. **Петрушевич А.** Историческое извѣстіе о древней Почаевской обители чину св. Василія Великого и типографіи ея, съ росписью въ той печатаннымъ книгамъ. „Галичанинъ" Л. 1863. I. 3—4

100. Почаевская типографія и братство львовское в XVIII вѣкѣ. „Волин. Епарх. Вѣдомости" 1909. чч. 35—8.

Галичина. 101. **Головацький Яків:** Библіографія Галицко-русская съ 1772—1848 г. „Галичанинъ" Л. 1863. кн. I. 3—4, ст. 309—27. [пор. теж його: Бібліографическія находки во Львовѣ. Спб. 1873.]

102. — Дополненіе къ очерку славяно-русской библіографіи В. М. Ундолскаго, содержащее книги и статьи пропущенныя въ первомъ випускѣ хронол. указателя... въ особенности же перечень галицко-рус-

скихъ изданій церковной печати. Приложеніе къ XXIV-му т. „Зап. Имп. Ак. Наук." Спб. 1874. ч. 3. 8° ст. 96.

103. Левицький І. Е. Галицько-руська бібліографія за роки 1772—1800. „Записки НТШ." 1903 т. LIV. і окр. Л. 8° ст. 44. [доповн. Др. М. Андрусяк: Записки Чина Св. Василія Вел. 1932 — друкується],

104. Петрушевич А. Хронологическая роспись церковныхъ и мірскихъ русско-словенскихъ книгъ напечатанныхъ кириловскими буквами в городѣ Львовѣ начиная съ 1574 до 1800 г. „Временникъ Ставроп. Инст. на г. 1885." Л. 1884 ст. 113-33. і окр. 8° ст. 22.

Закарпаття. **105. Перфецький Е.** Печатная церковно-славянская книга Угорской Руси въ XVII и XIII вѣкахъ. „Изв. отд. р. яз. Акад. Наукъ" Спб. 1916. ч. 2.

106. Петров А. Старопечатныя церковныя книги в Мукачевѣ и Унгварѣ. „Матеріалы для історіи Угорской Руси" IV. Спб. 1906. рец. С. Томашівський „Записки НТШ" т. 81.

Інші. **107. Леонид Арх.** Библиографическія замѣтки о служебни кахъ виленськой печати XVI ст. „Пам. древн. письмен." IX. Спб. 1882.

Бібліотеки.

Київ. **108.** Описаніє книгъ и рукописей пожертвованыхъ въ Кіевскую Духовн. Академію Е. В. Барсовымъ. „Труды Кіев. Дух. Академіи. 1858. 5. і окр. [катальог].

109. Дмитріевскій; Описаніе рукописей и книгъ поступившихъ въ церковно-арх. музей... тамже 1886. 4 іс.

110. Барвінок Володимир: Загальний огляд стародруків київських бібліотек. „Бібліологічні Вісті" К. 1924. ст. 132-49. і окр. 8° ст. 20.

111. Маслов, С. І. Каталог ювилейної виставки українського друкарства, К березень 1925. 8° ст. 50, [катал.]

112. Попов Павло: Слов'янські інкунабули київських бібліотек. „Біб. Вісті" К. 1924. ст. 150—66.

Житомир. **113. Требин А.** Славяно-русскія старопечатныя книги древнехранилищъ г. Житоміра. „Изв. Отд. Ак. Наукъ" Спб. XVII. 4.

Камянець Под. **114. Біленький:** Опись церковно-богослужебныхъ книгъ принадлежащихъ Комитету для истор. стат. описанія Подолской епархіи. „Труды Под. Церк. Истор.-Археол. Об-ва" Камянець Под. 1876. І. 70—90 с. і окр.

115. Сіцинський Е. Опись старопечатныхъ книгъ. Музей Подольскаго Церк. Ист.-Арх. Об-ва І. Приложеніе къ Х. в. трудовъ... як вище. 1904. — пор. його: Стародруки Кам'янецького історико-археологичного Музею. „Біб. Вісті" 1924 ст. 170—1.

Одеса. **116. Фаас. І.** Інкунабули Одеської Центральної Наукової Бібліотеки. „Біб. Вісті" 1927. 2. ст. 69 90, „Праці Одеської Центр. Н. Б-ки" О. 1927. 22 с.

Львів. **117. Петрушевич А. С.** Каталогъ церковно-словянскихъ рукописей и стапечатныхъ книгъ кирилловского письма, находящихся на археологическо-библіографической виставцѣ въ Ставропигійскомъ Заведеніи. Л, 1888 45 с.

118. Свєнціцклй І. Каталог книг церковно-словянскои печати. [у Нац. Музеї] Жовква 1908. м8 226с [гл. 62.]

Інші й чужі, де є укр. стародруки. **119. Миловидовъ А. И.** Описаніе славяно-русских старопечатныхъ книгъ Виленской Публичной Библіотеки (1491—1880 гг.) Вильна 1908 160 с. + (8) [гл. 62.]

120. Перетц Володимир: Українські стародруки в книгозбірнях м. Самари. „Бібліол. Вісті" 1924. 167-8с.

121. — Українські і білоруські стародруки в бібліотеці Ленинградського Університету. тамже 168 70 с.

122. — Стародруки Псковського історико-археологічного музею. „Записки Іст.-ф. Від. УАН" 10 К. 1927 284—7 с.

123. Петровъ П. Книгохранилища чудова монастиря. „Пам. древней письменности", Спб. 1879. IV.

Приватні. **124. Лобода А. М.** „Список книгамъ находящимся въ библіотекѣ помѣщика порутчика Семена Задорожного. 1826 г. Окт. 20 дня" у ст. З життя на Україні 20—30 х років XIX в. „Юбіл. зб. на пошану Багалія" К. 1927 95-8 с.

125. Петрова, А. В., Библіотека... Собраніе книгъ, изданныхъ въ царствованіе Петра Великого. „Русскій Библіограф" 1913 2—3 ч. і окр. Спб. 1913.

126. Tyszkiewiciana, druki z XVI, XVII i XVIII wieku. Краків 1902 18с.

(Продовження буде).

Хроніка.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

З приходом Христового Воскресення складаємо всім нашим читачам щирі побажання

„ВЕСЕЛИХ СВЯТ“,

бажаємо, щоби Світло Христового Празника розігнало всю темряву наших турбот, щоби збільшило наші сили до праці і боротьби за краще майбутнє, а передусім, щоби якнайбільше закріпило у наших душах християнську католицьку віру, зробило нас відпорними й недоступними для всіх погубних сучасних напрямків — щоби Світло Христової Науки стало для нас одиноким мірилом всіх життєвих вартостей та одиноким керманичем всіх вчинків в нашому життю.

При вислові цих побажань мимоволі приходить згадка і про ту частину української землі, в якій заборонено святкувати те Величнє Свято Побіди над смертю, яка сьогодні гне спину у новітньому кріпацтві-панщині тіла і душі, в марксовім ярмі. З тим оживає й спомин про той перший Великдень на волі після знесення панщини та картини з нього, що їх так гарно змалював наш галицький поет: ...а там старий дідуган аж грудьми приляг до гробу і кричить: „Тату, тату! Ми вольні, вольні, вольні всі“! — Мимоволі добувається з душі побажання, щоби вкоротці і ми дожили другого Великодня на волі після знесення другої, новітньої панщини, щоби і ми змогли на гробах тих всіх, що згинули в боротьбі з новітнім кріпацтвом, помолитися повною свобідною груддю в Золотоверхім. Мимоволі добувається з душі бажання, щоби все українське громадянство для зближення того Великодня стало під непоборний прапор Католицької Церкви до боротьби з тією їддю — моральною гниллю, що ними наче павутинням змагає обсотати ціле людство більшовицький павук, щоби все українське громадянство всіми силами піддержало наймогутніші засоби тієї боротьби — нашу католицьку пресу й видавництва, а зокрема наш журнал і з нагоди Великодніх Свят дало вияв своєї співучасти у тій боротьбі!

РЕДАКЦІЯ й АДМІНІСТРАЦІЯ.

ІІ-гий Укр. Науковий Зїзд в Празі відбувся в днях 20—24. березня с. р. при співучасті 122 членів (І-ший мав місце в 1926 р.). Він провадив свої праці в 4-рьох секціях: 1) істор.-фільольог., 2) природн.-медичній, 3) техніч.-математ., 4) правничо-економічній (згл. в її економ.-кооперат. підсекції) — на яких виголошено 150 викладів. Цікавішим для цілого укр. загалу був виклад Дра К. Чеховича про „Початки української нації", в якім він зясував всі терорії в тій справі та їх аргументи, опрокинув всі докази „общеруської" теорії, підчеркнув її шкідливість з націон. боку, а зокрема виказав, що М. Грушевський добачує початки укр. нації вже в IV. віці по Хр. В. Сімович в своїм викладі вказав на потребу випрацювання системи укр. латинниці в цілях наукових (для транскрипції укр. назв і слів в чужих мовах, в чому до тепер панує хаос). Для устійнення укр. латинського правопису вибрано спеціяльну комісію. Дальше цікавими для загалу громадянства були такі виклади, як „Укр. студенти на студіях в Німеччині в XVI—XVIII в.", „Укр. проблєма в освітленні німецької історіографії XVIII в." — Б. Крупницького, „З діяльности кн. Репніна як віцекороля Саксонії" — М. Антоновича, „Національні елєменти у фортепяновій музиці останніх десятиліть" — С. Дністрянської й інші. — Ціллю Зїзду було зробити підсумки наукової праці укр. еміграції за 10 літ і длятого ранні плєнарні засідання були посвячені оглядам наукової праці в поодиноких ділянках. Свою ціль Зїзд справді осягнув і дав доказ, що укр. вчені на еміграції, мимо вельми важких умовин праці, чимало прислужилися до розвитку науки у всіх її галузях, та що праця відбувалася в атмосфері духової свободи, якої так бракує на Рад. Україні, де наука цілком підпорядкована політиці, а її зміст обмежений до проблєм соціялістичного будівництва.

Ucrainica. В німецькому журналі „Reich und Volk" (Politische Monatshefte) за березень с. р. помістив проф. Др. В. Залозецький цікаву статтю: „Die ostgalizische Frage", написану в дусі ідеольогії Покійного Вячеслава Липинського.

Хорватський щоденник „Obzor" з 1. квітня с. р. містить статтю Д-ра Івана Езіха (Esih) „Gabor Kosteljnik", profil hrvatskoga i ukrajinskoga pjesnika". Автор дає історичні дані про початки бачванських українців та дані про їх теперішній культурно-освітний стан, робить заввагу, що ані в хорват. ані укр. науці не згадується чомусь бачванс. українців, а навіть не робить цього Д. Дорошенко в своїй енцикльопедії „Словянський Світ", дальше вичислює збірки поезій Костельника в хорватській мові [„Romance i balade" 1907, „Žumberak — gorske simfonije" (деякі з його віршів в хорв. мові стали народніми хорв. піснями, Ред.)], які дуже прихильно оцінює проф. Mate Ujević у книжці „Hrvatska književnost"(Загреб 1932, стр. 179), а врешті подає відомості про Костельника на підставі відбитки статті В. Миропільського про нього із „Дзвонів" (ч. 6. і 7. 1931) та вичисляє його останні твори („Світ як вічна школа, „Ordo logicus") — Теж статтю про Ко-

стельника“ подав бачванський тижневик „Руски Новини“ (з 4. і 11. III. с. р.), автор якої також опирається на згаданій брошурі Миропільського і доповняє її повним реєстром творів і праць Костельника в бачв. діялєкті. В тих же числах „Р. Н“ поданий пекеклад байки Б. Лепкого: „Про діда, бабу і качочку кривеньку“.

Нові видання. Нова літерат. бібліотечка „Дажбог“, заложена цього року Е. Ю. Пеленським, вспіла видати вже два твори, а то Райнера Марія Рільке „Українські оповідання“ (Перекл. з нім. мови) і книжку поезій нашого співробітника Б. Антонича: „Привітання життя“ (яка буде зрецензована в слід. числі „Дзвонів), а на днях появилася і третя книжечка: *Іван Мазепа*: Твори (Львів, 1932, стр. 32, 16⁰). Тут у вступній статейці Ю. Пеленський подав історію, розбір і пояснення творів, які приписують Мазепі і які дальше поміщені а то: 1) Дума или пісня Пана Гетьмана Мазепи, 2) Пісня про чайку-небогу і 3) Письма Гетьмана Мазепи к Кочубеєвой дочері Матроні (які випечатав недавно теж М. Рудницький в „Новій Хаті“ ч. 4 1932, з виїмком 12-ого листа). Поява такої книжечки в 300-ліття уродин Гетьмана вельми корисна і побажана.

В останніх ч. ч. „Мети“ появився ряд інтересних статтей вк-о-го: „Нова пятилітка“ (ч. 7.), „Джордж Вашінгтон“ (ч. 8.), „Японія та „Українська Справа“. (ч. 9.), „Самостійна Фінляндія“ (ч. 10), „Рефлєксії над справою державного перевороту в Фінляндії“ (ч. 11), „За кулісами Америки“ (ч. 12.), „Европеїзація Туреччини“ (ч. ч. 13 і 15). Як завсіди, статті вк-го глибоко продумані та інтересні як підходом до справи так добором тем.

Н. Кочубей присвятив сучасній духовій і економічній кризі довшу статтю „Думки критичні і конструктивні“ в „Меті“ ч. ч. 11—13.

ДО НАШИХ П. Т. ПЕРЕДПЛАТНИКІВ.

Переглядаючи конто наших П. Т. Передплатників ми завважили, що деякі із них залягають нам із цілорічною передплатою і в цей спосіб наражують наше Видавництво на необчислимі шкоди.

Тому **ще раз звертаємося** до усіх тих, які не вирівнують своїх довгів за перецплату — з проханням, сповнити свій обовязок передплатника і в найкоротшому часі переслати нам довг за побирання журналу.

Маючи на увазі нинішну скруту, ми схильні усім нашим довжникам піти на уступку в сплаті **довгу частинами**, але під умовою, що П. Т. Довжники сплатять свої повинності рівними ратами в **найкоротшому часі**.

Зазначуємо, що рівночасно висилаємо листовно упімнення заплати усім тим, які залягають із **цілорічною передплатою**.

Застерігаємося, що до тих, хто поставиться опірно та байдуже в справі сплати свого довгу — ми будемо приневолені примінити остріші міри — небажані так для нас, як і для самих довжників.

Але... в імя добра нашого Видавництва, як теж в стремлінні викорінювання несовісности деяких читачів ми не можемо руководитися ніякими зглядами.

Ніхто не сміє вимагати від нас того, щоби **літами посилати йому журнал — даром!**

Стаємо на фронт боротьби з павутинярами преси!

Хто, даром читає пресу — цей свідомо її нищить!

Хто читаючи даром літами пресу, потім відказується від заплати передплати, — цей обовязаний **до реституції** на річ видавництва!

АДМІНІСТРАЦІЯ
літ.-наук. журналу „Дзвони"
Львів, Кілінського ч. 3/II пов.

Видає Видавн. Кооп. „МЕТА". Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ.

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, КІЛІНСЬКОГО Ч. 3/II. ТЕЛ. 94-56.п

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС", ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78.